

Direcció:

Toni González Picornell

Cap de redacció:

Lluís Vidal Pérez

Portada:

Alejandra Martínez Valor

Fotografia de contraportada:

Josep Durà, editada per Daniel Durà

Il·lustracions i fotografies:

Els respectius autors i propietaris

Consell de Redacció:

Saül Blasco, M. Teresa Botella, M. Carmen Calero, Carles Castillo, Maria Doménech, Anna Gisbert, Toni González, Mariola Miró, Anna Pascual, Lluís Vidal, Yasmina Yousofi.

Consell Assessor:

Àngel Beneito, Elisa Beneyto, Francesc-X. Blay, Jordi Botella, Joaquim Cardenal, Román de la Calle, Enrique Ferre, Josep Vicent Ferre, Paula Francés, Pilar Gomis, Carlos M. Mansanet, Antoni Miró, Consuelo Pascual, Jesús Pons, Vicent Romans, Enric Ripoll, Josep Ll. Santonja, Josep M. Segura, Salvador Sellés, Josep Torró, Lluís Torró.

Edició, administració**i distribució:**

IES Pare Vitoria
Avda. d'Elx, 15
03801 ALCOI
Tel. 966528115; Fax 966528116
e-mail: 03000394@gva.es
<https://portal.edu.gva.es/iesparevitoria/>

Maquetació:

Cubicat Edicions

Impressió:

Gráficas Alcoy

ISSN 0212-5641

Dipòsit Legal: A-516-1983

GRÁFICAS ALCOY, S.L.U.

EINES no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats. Queda prohibida la reproducció total o parcial de la revista per qualsevol mitjà sense l'autorització prèvia d'EINES.

ALCOI CATASTRÒFIC

La revista EINES, tot un miracle editorial en l'àmbit educatiu, sempre tracta d'oferir un tema d'actualitat per analitzar la realitat que ens envolta, i posa aquest debat a l'abast no sols de la comunitat educativa de l'institut Pare Vitoria, sinó de tota la ciutadania alcoiana.

Enguany no podíem fugir de la tràgica pandèmia que ens envolta, i que tant ha obligat a replantejar-nos la nostra tasca docent i, en definitiva, la nostra forma de vida. Al mateix temps, 2020 coincidia amb una efemèride tan assenyalada com el 400 aniversari del pitjor terratrèmol que ha patit Alcoi, així que vam considerar que una bona opció per al dossier monogràfic seria comptar amb la visió de diversos experts, molts d'ells les màximes autoritats locals en cada tema —i també la majoria ex-alumnes, ex-professors o actuals docents del nostre centre— per fer un repàs de les principals calamitats, humanes o naturals, de la nostra història com a poble. El resultat és multidisciplinari, ja que no sols tenim el punt de vista de l'anàlisi històrica, sinó també patrimonial, geogràfica, sociològica o mediambiental. A més a més, també hem volgut comptar amb protagonistes de les més recents tragèdies del nostre entorn, com són el cas Ardystil, els successius brots de legionel·losi o la pròpia COVID-19, bé amb afectats, bé amb professionals de la sanitat. Tot això sense oblidar la magnífica portada que il·lustra el contingut de la revista, i que ha estat obra d'una alumna nostra.

Com a suplement al tema monogràfic, també volem potenciar la part dedicada al nostre propi centre educatiu. Dir que som "més que un institut" no és una afirmació gratuïta, ja que la nostra tasca fa temps que pretén anar més enllà del procés bàsic d'ensenyament i aprenentatge, com ho demostra aquesta mateixa publicació. Així, utilitzarem aquest espai per anar ressenyant els diferents projectes o iniciatives que desenvolupem al Pare Vitoria amb el nostre alumnat i que mereixen ser coneguts pel públic en general.

No voldria finalitzar, primerament, sense donar les gràcies a tots els col·laboradors, i als que fan possible aquesta publicació biennal amb el seu suport econòmic, com són l'Ajuntament d'Alcoi, al que ens afegim en la celebració de la capitalitat cultural alcoiana en 2021; l'AMPA, sempre al nostre costat; i també a les fidels Unió Alcoyana i Gráficas Alcoy.

En darrer terme, que la temàtica d'aquesta revista no us deixi un regust pessimista: tot i les diferents circumstàncies catastròfiques per les que han passat, les alcoianes i els alcoians s'han sobreposat i han continuat cap endavant. Des de la nostra tasca educativa intentarem, al menys pel que fa a les tragèdies d'origen humà, conscienciar amb un esperit crític el nostre alumnat per tal d'evitar que es tornen a repetir.

Toni González Picornell
Director

- Alejandra Martínez Valor

PORTADA

- Toni Gonzàlez Picornell

EDITORIAL

Pàg 1

DOSSIER MONOGRÀFIC: ALCOI CATASTRÒFIC

- Víctor Nadal Cerdà

CATÀSTROFES A LA BAIXA EDAT MITJANA: ALCOI ENTRE GUERRES, PESTES I VIOLÈNCIA

Pàg 4

- Josep Lluís Santonja Cardona

VIOLÈNCIA ARMADA, PLAGUES I MALALTIES: DE LA GERMANIA A LA GUERRA DEL FRANCÉS

Pàg 14

- Ricard Bañó i Armiñana

TERRATRÈMOLS A ALCOI DURANT EL SEGLE XVII

Pàg 24

- Josep Maria Segura Martí

IMATGES DE LA DEVOCIÓ INVOCADES FRONT A LES CALAMITATS. A PROPÒSIT DE LA RELIGIOSITAT POPULAR ALCOIANA

Pàg 32

- Àngel Beneito Lloris

ALCOI I LES EPIDÈMIES DE CÒLERA I GRIP (1833-1918)

Pàg 46

- Diego L. Fernández Vilaplana

LA INFÀMIA D'ALCOI

Pàg 62

- Elisa Beneyto Gómez i Lluís Vidal Pérez

CEMENTERIS, URBANISME I POBLACIÓ: EL CAS D'ALCOI

Pàg 76

- Francesc-X. Blay Meseguer

LES GUERRES CONTEMPORÀNIES

Pàg 86

Pàg 108	- Yasmina Yousfi López I QUAN LA CULTURA S'EXILIA? REESCRIURE LA HISTÒRIA CULTURAL D'UNA SOCIETAT MUTILADA
Pàg 114	- Enrique Moltó Mantero RISCOS NATURALS D'ORIGEN METEOROLÒGIC A ALCOI
Pàg 122	- Carlos M. Mansanet Terol INCENDIS FORESTALS HISTÒRICS EN EL TERME D'ALCOI
Pàg 136	- Gemma Martínez Richart EL CAS ARDYSTIL
Pàg 138	- José Miguel Pons Belda LA LEGIONEL·LA EN ALCOI, UN BACTERI PERSISTENT
Pàg 140	- Manuel Pérez Bosch CRÒNICA D'UNA PANDÈMIA: LA COVID-19 A ALCOI
	MÉS QUE UN INSTITUT
Pàg 144	- Anna Pascual Valls PROJECTES EUROPEUS A L'IES PARE VITÒRIA
Pàg 146	- Mariola Miró Sánchez CONVIVÈNCIA I MEDIACIÓ AL NOSTRE INSTITUT
Pàg 150	- Saül Blasco Soriano LA LLIGA DE DEBAT AL PARE VITÒRIA
Pàg 154	- Carles Castillo Montañés VIATGES FINAL D'ETAPA, PLENS D'AVENTURES, PLENS DE CONEIXENCES

CATÀSTROFES A LA BAIXA EDAT MITJANA: ALCOI, ENTRE GUERRES, PESTES I VIOLÈNCIA

VÍCTOR NADAL CERDÀ

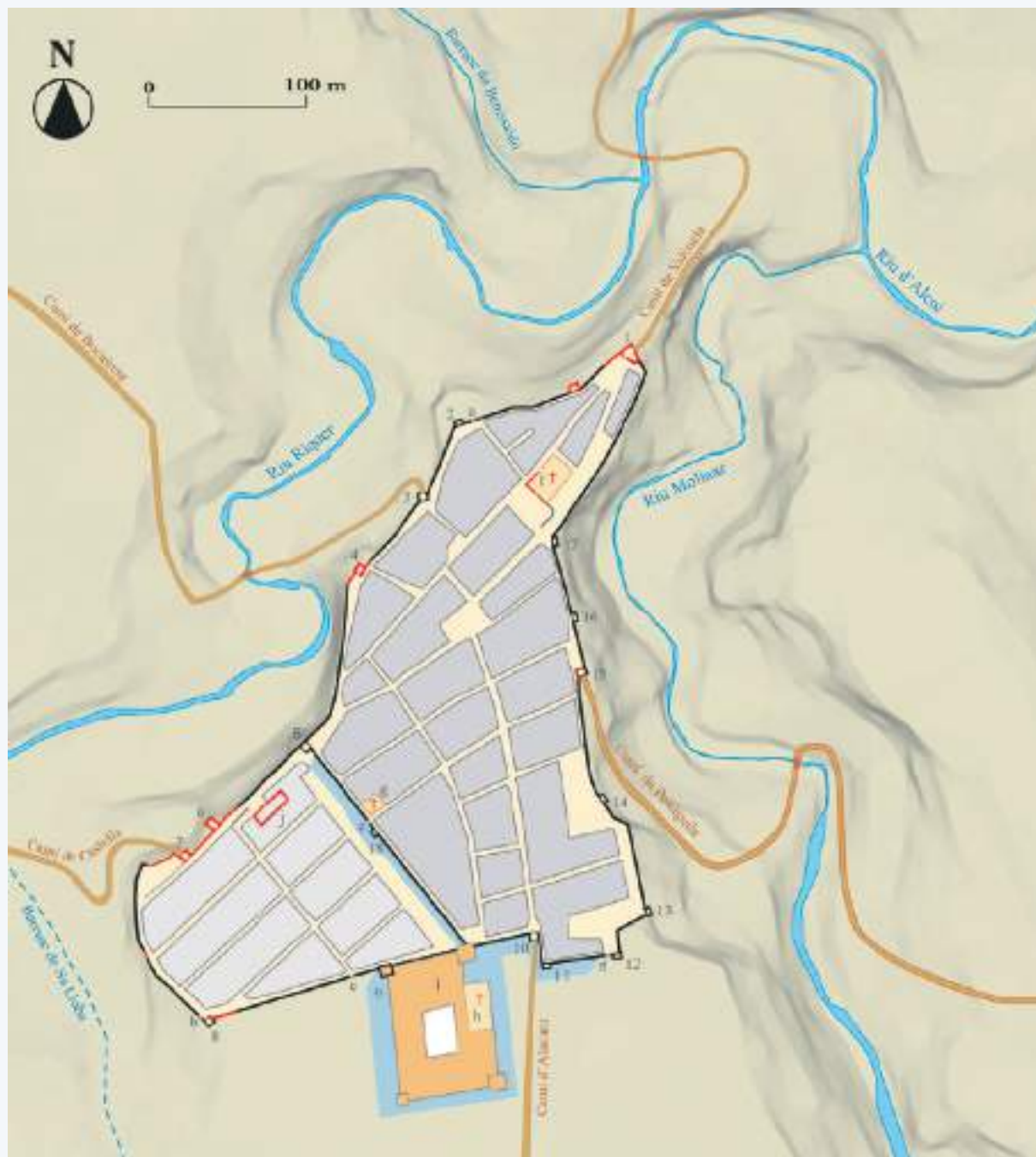
Historiador i professor a l'IES Serra Mariola

UNA BREU INTRODUCCIÓ A L'ALCOI MEDIEVAL

A l'actualitat, l'Alcoi que coneixem, és molt diferent de la vila medieval fundada allà el 1256. Entre els segles XIII i XV, es tractava d'una població de frontera, ja que el sud del Regne de València no sols limitava amb el Regne de Castella, sinó que

també se situava molt pròxim de les terres del Regne Nassarita de Granada. A tot açò, hem de sumar la proximitat del mar i de les rutes comercials de l'època, fet que afavorirà que els alcoians i les alcoianes visqueren les principals transformacions i problemàtiques de l'època.

No serà doncs estrany que els veïns i les veïnes de la nostra ciutat, patiren tant de les catàstrofes que assoliren l'Europa del moment, així com algunes calamitats que van afectar a una escala molt més local.

Plànol de l'Alcoi Medieval, s. XIV (*Història d'Alcoi*, 2006)

Llancers del Saló del Tinell (Barcelona, s. XIII)

Així, en les pròximes línies, farem una aproximació a les principals desgràcies i problemes que van assolir les nostres terres des de la fundació de la vila fins al final de l'Edat Mitjana. Dividirem l'article en diferents apartats on treballarem els tres diferents segles i hi destacarem els fets més rellevants.

LA SEUA FUNDACIÓ I CONSOLIDACIÓ: UNA LLARGA GUERRA D'OCUPACIÓ

Ja la simple fundació, va ser un problema inicial. Alcoi va ser creada des de zero, ja que no existia prèviament una ciutat islàmica com a tal. El seu moment de fundació coincideix amb la fi d'un conflicte, l'anomenada segona Guerra d'al-Azraq, que va tindre lloc entre 1247 i 1258.

Així, la vila va nàixer com una illa cristiana en un mar de musulmans. Alcoi, Cocentaina i Penàguila seran els tres nuclis de població principals cristians, i actuaran com a vigilants dels camins que unien Xàtiva i Alacant, a més de controlar la població musulmana sotmesa, els anomenats mudèjars. Això donarà lloc a que estes viles siguen rodejades d'importants muralles, fonamentals per a la defensa dels seus nous habitants. Hem de destacar que a Alcoi el rei no autoritzarà la creació d'un barri musulmà o moreria, fet que contrasta amb la situació de Cocentaina.

D'aquesta manera, les guerres van ser un dels perills que va patir la població des dels seus orígens. Un cas inicial el tenim en

la revolta del regne de Múrcia, entre 1264 i 1265. Per una banda, davant el perill i pel fet de no tindre totalment acabades les muralles, es va decidir construir una fortificació a la part sud, el que posteriorment es convertirà en el Palau dels Llúria i convent dels agustins, l'actual Plaça de Dins. A més, un grup d'alcoians va assaltar i saquejar l'alqueria d'Ibi. Poc després també es va fortificar amb una gran torre l'accés des de Cocentaina.

El perill constant també va portar a que fora obligatori que els veïns de la vila feren guàrdies nocturnes —guaita—. Açò ho tenim demostrat pel fet que si algú no es presentava a complir el seu torn, era multat, com li va passar a Ferrer de Belver, a qui li van confiscar una llança decorada amb un penó en agost de 1263.

En la segona meitat del segle XIII, davant d'aquesta inseguretad, podem trobar molts casos de pobladors que abandonen estes terres o que, tot i haver-ne rebut, no hi arriben a viure permanentment o ni tan sols les ocupen. Així mateix, les usurpacions seran tan comunes que la justícia moltes vegades les admetrà impunement.

Però serà en 1276 quan tinga lloc una de les pitjors amenaces que afectaran als habitants d'Alcoi. La pressió econòmica, usurpació de terres i violències dels cristians cap a la població mudèjar, va provocar que es rebel·laren. Tot i que el rei cridava en armes als veïns de viles com Alcoi per perseguir aquestes agressions contra els musulmans sotmesos, això no va ser suficient per aturar-ho. Davant aquesta situació, el rei va ordenar a moltes viles del sud del Regne de València que els seus habitants es refugiaren dins de les muralles i es prepararen per a la guerra.

A tot açò, podem afegir un important factor que afavorirà la revolta i que afectarà de manera directa als alcoians: l'arribada des de Granada d'un contingent de vora 250 genets encapçalats per al-Azraq. Així, la nova vila, que va rebre un reforç de 40 cavallers des de Xàtiva, va ser atacada pels granadins, produint-se un combat, o bé a la vila o bé a les seues proximitats, on va morir el cabdill musulmà. Tot i que no està gens clar com es va desenvolupar aquesta batalla, el que sí tenim documentat és que a continuació els cavallers van decidir perseguir els musulmans, per a caure en una

Catàstrofes a la Baixa Edat Mitjana: Alcoi, entre guerres, pestes i violència

trampa on molts van morir o van ser capturats en l'anomenat "desbarat de la Canal":

"E nos estan en Xàtiva haguem ardit d'aquells cavallers genets que eren entrats en la terra: e nós pensam de trametre d'entró a 40 homens a cavall a la vila d'Alcoi, e de metre establiment al castell de Cocentaina per on aquells genets devien passar. E quan foren venguts entró a 250 cavallers d'aquells genets janets en Alcoi per combatre, prengueren aquí, al combatre, gran mal, e encara que hi perderen llur cap, per nom Adadrac, lo qual ja altra vegada s'era alçat ab alguns castells del dit Regne: los quals li covenc desemparrar ell havent a exir de tota la terra per tots temps. E puis aquells 40 homens a caval dessús dits, sens tot acord que la u no havia de l'altre pensaren dencalçar los damunt dits genets, e vengren en la celada que havien gitada aquells genets, e foren la major part d'aquells crestians morts o preses."

Setge d'una fortalesa (*Cantigas de Santa María*, s. XIII)

La situació de guerra generava una gran inseguretat i, fins i tot, va posar en perill la fundació de les noves viles com Alcoi. Tot i les precaucions dels governants, tindran lloc importants fugides de veïns o l'evacuació de dones i família, especialment amb l'esclafit de la guerra: a Cocentaina, molts fugiran tot i l'amenaça d'enderrocar les seues cases i confiscar els seus béns. Molts dels fugitius no tornaran ni tan sols finalitzada la guerra. Amb tot, l'infant Pere —futur Pere el Gran— donarà importants compensacions als alcoians, a més de repartir les

propietats abandonades a homes amb el compromís de servir militarment.

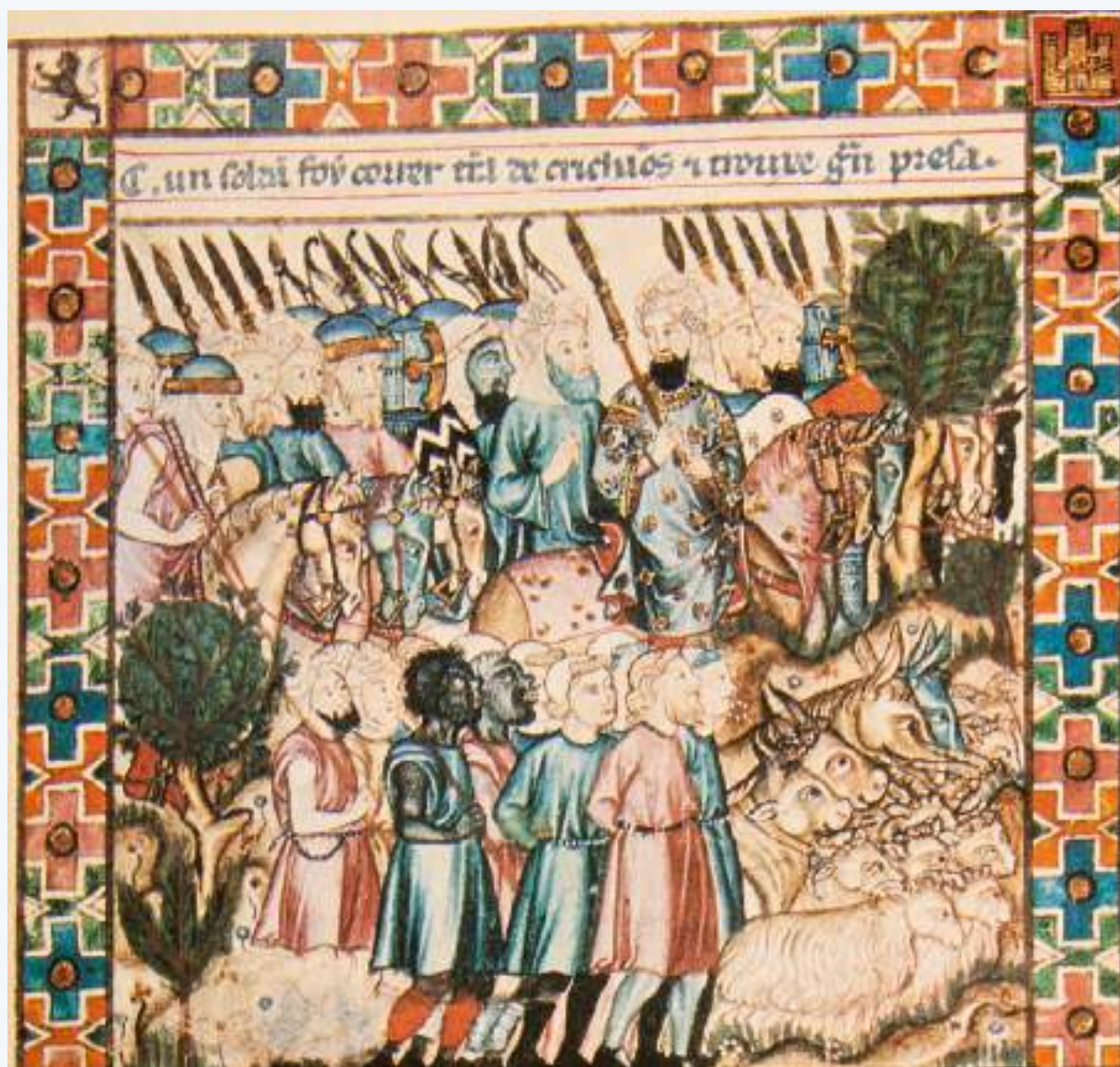
La batalla de la Canal, molt present en l'actual memòria col·lectiva dels alcoians, no va ser l'únic conflicte que va afectar a les darreries de segle. Durant la guerra de conquesta del Regne de Múrcia (1296-1304) per part del rei Jaume II, hi van participar diferents contingents alcoians, però serà a finals d'aquesta guerra quan de nou la ciutat torne a estar en greu perill: es tracta de l'atac granadí de 1304.

Aquest atac, famós per provocar la crema de Cocentaina, també va afectar a Alcoi i Penàguila. Hi havia poques notícies d'aquest conflicte, però el 2005, Maria Teresa Ferrer i Mallo l publicava un article on explicava la troballa d'un document que detallava els fets. Així, sabem que a finals d'agost un gran exèrcit d'uns 3.000 genets atacava el sud del Regne de València. Estigueren per Bocairent, on saquejaren alqueries i cases, i tenien pensat dirigir-se cap a Xàtiva i València, però canviaren l'objectiu per Cocentaina, al considerar-lo més vulnerable.

Roger de Llúria, qui era senyor de Cocentaina i Alcoi, va prendre diferents precaucions. Ell, que estava a Alcoi, es va desplaçar a Cocentaina, on va preparar la defensa i va evacuar a dones i xiquets al castell. Tot i que van parar diferents atacs dels musulmans, finalment van abandonar la vila i també es van refugiar al castell.

Els granadins van intentar capturar el castell de Cocentaina sense èxit, i per això van decidir un canvi d'estratègia: van enviar la major part de l'exèrcit a atacar Alcoi el 28 d'agost. Hi va haver dues batalles, especialment dura la primera, però els musulmans van patir moltes baixes, amb més de 240 morts. Un fracàs complet.

No van parar els atacs en aquest punt, ja que als genets de Granada es van afegir molts mudèjars rebels, fins sumar així un exèrcit d'uns 12.000 homes. El dia 30 tornaren a atacar el castell de Cocentaina, de nou amb molts morts i sense èxit. En canvi, el dia 31 van provar sort a les muralles d'Alcoi, on encerclaren la vila i ompliren el fossat —anomenat en aquesta època *vall*— amb vint mil feixos de branques per calar-li foc i cremar els murs del castell. Però els de la vila es van defensar bé, i mentre que els alcoians patiren dues baixes, els atacants tingueren un centenar.

Tropes andalusines amb presoners i botí
(*Cantigas de Santa María*, s. XIII)

Aquestes derrotes finalment van fer que els musulmans decidiren retirar-se, però no sense abans cremar i destruir les cases i cultius de la zona, a més de saquejar Cocentaina i Penàguila. La vila d'Alcoi havia aconseguit resistir un gran atac amb èxit, i aquest triomf seria el veritable origen de la devoció a Sant Jordi.

ALTRES PERILLS I VIOLÈNCIES A FINALS DEL SEGLE XIII

No sols les guerres i els grans atacs posaven en perill la població. Així, tant en moments de conflicte o de pau, ser capturats pels enemics de la corona no era gens estrany. Amb la captura de presoners es

podien obtenir importants beneficis, ja fora amb la demanda d'un rescat o amb la seua venda com esclaus.

Algun exemple el tenim després de la batalla de la Canal, on entre altres, es va capturar a dos membres d'una de les famílies més riques d'Alcoi, Guillem d'Ortoneda i el seu fill Huget. Els musulmans van demanar un gran rescat de 2.000 sous. També en 1297 es tenen notícies de Sanç de Morella, empresonat en algun lloc de Granada o el Magrib, i que el seu oncle, Miquel Forner, intentava alliberar i portar a Alcoi. També hi havia alcoians en mans de captors castellans, i així sabem que en 1298 estaven captius Mateu Balaguer amb tres companys de Cocentaina a Lorca, i que el seu alliberament va costar 720 morabattins d'or. Com podem veure, el negoci de

Catàstrofes a la Baixa Edat Mitjana: Alcoi, entre guerres, pestes i violència

captius era molt lucratiu, i per això, també molts alcoians participaven en la captura de musulmans i castellans.

Podem apreciar que els primers pobladors d'Alcoi eren en gran mesura gent de guerra, amb una important tendència a la violència. Molts eren marginats, és a dir, gent sense terra que buscava fortuna. També hi destacaven els almogàvers, soldats d'infanteria professionals, que buscaven establir-se a les fronteres per tal d'obtenir importants beneficis amb la captura de botí i presoners. Per això, una vegada establerts en la població, el govern municipal haurà de tindre molta cura de limitar aquesta violència al si de la nova societat.

D'aquesta manera, trobarem molts casos de conflictes i agressions en els espais públics, especialment a la plaça. En aquest espai, escenari de nombroses baralles entre bàndols, fàcilment apareixien armes com l'omnipresent coltell, el ganivet que solien portar els homes. De vegades podien ser amenaces, com al batle Joan Escuder, a qui Guillem Mateu li va traure el coltell a la plaça. O entre Ramon d'Almenar i la banda de Joan Escuder, que s'acusaven mútuament d'insultar-se a la plaça: *pagès, fals, lladre, esqueixalat i traïdor*, entre altres. Aquesta última, traïdor, es considerava la injúria més greu i era durament castigada als furs.

Alguns exemples on es va arribar a les coltellades, el tenim quan un tal Vicent acusava a Ferrer Barber de traure el coltell per matar-lo, el va ferir i arrastrar dels cabells per la plaça. I no sols coltellades, sinó també es podien llençar pedres, com va fer Ramon de Montllor contra Pere de Benavarre l'any 1264.

A més, aquestes baralles podien acabar convertint-se en importants conflictes de bàndols, com va passar a l'enfrontament entre Pere Figuera i el moliner Guillem de Naleu, que fa donar lloc a un complex judici amb tot un seguit de testimonis. Tot i la diversitat de narracions, podem resumir-ho en què

Naleu va acudir a la plaça per acusar a Figuera d'haver-li matat dos bous. Figuera ho va negar i es va retirar a sa casa, però Naleu el va perseguir amb un grup d'amics, entre ells el capellà muntat a cavall. Al mateix temps, hi van acudir companys de Figuera per aturar al capellà, però el propi Figuera ja havia agafat una llança de casa per enfrontar-se.

El motiu de tan gran conflicte: una baralla de caràcter agrícola; i és que la terra serà origen de grans rivalitats. Bous que menjaven o xafaven arbres, plantons i collites, furts i morts d'animals o destrosses contra cultius i sèquies eren molt comuns, el que generava al seu torn un cicle de venjança. Alguns exemples: els bous de Guillem Guardiola van destrossar les figueres i vinya d'Arnau Clereçó; Joan Escuder acusava Martí Sabater de talar-li dues pruneres; Joan d'Almenar acusava Pere d'Ortoneda d'inundar-li un camp; Berenguer Carbó va trencar diverses vegades la sèquia del molí de na Dolça... D'entre els furts, destacar el de Pere Siurana, que junt a un company van arribar a entrar al castell de Barxell, propietat del cavaller aragonés Ruy Sánchez, i robar quatre o cinc fanegues de forment.

A banda de la plaça, altres espais públics de conflicte seran la carnisseria o la taverna. També hi ha el forn, on les protagonistes del conflicte seran les dones alcoianes: en 1263, na Sança, na Clereçona i la seua filla Elisenda van protagonitzar

Portal de Riquer, s. XIV

una brutal baralla dins del forn. Tot i que el conflicte va sorgir per un possible intent d'incomplir el torn per coure el pa, segurament també reflecteix les disputes i bàndols dels esposos.

Les dones també patiran la violència dels homes, moltes vegades de manera impune: l'agressiu Ramon d'Almenar va ferir la filla del difunt Bernat Ortolà, però va ser absolt per la Cort. Domingo Sabater va denunciar a Pere Guardiola per haver insultat a la seua dona, Catalana, i haver-la acusat de robatori. Més difícil és conèixer les violències dins de l'àmbit conjugal i privat, però tenim una excepció: el justícia amonesta a Ferran d'Ortoneda i l'amenaça amb una multa de 60 sous si torna a ofendre i colpejar a la seua muller. Això sí, que no la colpege "si no tenia ella la culpa", evidentment.

Ha quedat comprovat que els primers pobladors d'Alcoi no sols estaven amenaçats pel perill de les guerres, sinó pel perill de la seua pròpia violència. Tot i això, crida l'atenció que a pesar que les baralles eren comunes, molt poques vegades acabaven amb alguna mort. Sols tenim documentat un cas d'homicidi, i ben curiós: una vesprada d'inicis de març de 1263, Guillem de Montblanc era assassinat a les portes d'Alcoi. Sembla ser que Guillem era un lla-dre que havia perseguit a Joana, esposa de Ramón Piquer, per tot el Regne de València, i que fins i tot havia intentat segrestar-la dues vegades. Tot i que la parella va tractar de posar terra pel mig, l'alcauot seguia amb la seua persecució, i finalment establerts a Alcoi, va intentar segrestar-la una tercera vegada: quan Joana eixia de la vila per collir espinacs, el de Montblanc l'esperava per endur-se-la, però al resistir-se i cridar ella, va donar temps a que el seu marit s'armara i li donara mort.

LES CALAMITATS DEL SEGLE XIV: GUERRA AMB CASTELLA I LA PESTA NEGRA

Com ja hem dit, el segle XIV es va iniciar amb el terrible atac granadí que va assolir les nostres terres, tot i que finalment Alcoi va aconseguir deslliurar-se del saqueig, gesta que segurament marcarà l'origen de la devoció a Sant Jordi. No serà el darrer atac granadí al sud del Regne, ja que es repetiran en 1332 i en 1383 i 1391, però sense greus conseqüències.

Hem de destacar que des de finals del segle XIII la vila serà propietat de la família Llúria, però aquesta família acabarà per desaparèixer a inicis del segle XIV. Així, en 1341 moria Na Margarida de Llúria i Entença, la qual transmetia el senyoriu al seu marit, Nicolau de Jamvilla, comte de

Miniatura de la pesta (*Tractatus quartus* de Gilles le Musit, 1353)

Terranova i conseller del rei Pere IV. En aquest moment té lloc un nou conflicte, la Guerra de la Unió, que va provocar una veritable guerra civil dins de la Corona d'Aragó i el propi Regne de València.

El rei, a falta de fills barons, volia nomenar hereva la seua filla Constança, però alguns nobles i els grups urbans s'oposaren i proclamaren la Unió Valenciana. Inicialment, la Unió va aconseguir alguns èxits i que el rei i els seus nobles fidels juraren una sèrie de privilegis unionistes. En aquesta situació es trobava Nicolau de Jamvilla, que va ordenar als seus vassalls d'Alcoi que juraren la Unió en 1348. Finalment, la Unió fou derrotada a la batalla d'Èpila, el que suposaria la fi d'aquest conflicte i el reforçament del poder reial.

Ara bé, al mateix temps, hi va tindre lloc una de les majors calamitats que va assolir l'Europa medieval. Des de la ciutat de Kaffa, a Crimea, es va estendre per tot el Mediterrani una gran epidèmia de pesta. Aquesta era una malaltia molt infecciosa que es transmetia a través de les puces de les rates, tant per la seua picada com de persona a persona per via aèria. Originada a Orient i transportada pels mongols, quan va arribar al Mediterrani es va estendre rapidíssimament a través de les rutes comercials, que experimentaven un moment de gran moviment i dinamisme.

Catàstrofes a la Baixa Edat Mitjana: Alcoi, entre guerres, pestes i violència

El Regne de València era un punt important dintre de les rutes comercials que anaven des d'Itàlia al nord d'Europa per via marítima, i així va ser un dels regnes més colpejats dins de la Corona d'Aragó. Es calcula que la pesta va matar en alguns llocs un terç de la població, encara que actualment aquesta xifra se sol reduir a una cinquena part. La seua virulència era molt elevada i la medicina de l'època poc podia fer.

Alcoi no es va deslliurar d'aquesta desgràcia, però s'ha documentat de manera indirecta: així, al juliol de 1348 es redactaven 42 testaments, a l'agost 13, a setembre 8 i a l'octubre 10. Aquests dos últims mesos no estaven redactats davant notari, sinó de testimonis que posteriorment legitima el notari, segurament per tal de no acudir a la casa d'un malalt, i a més, el 1349 apareixen reflectits a la documentació un bon grapat d'orfes de la pesta que necessitaven ser acollits. Ens trobem amb 73 testaments en 4 mesos, quan anteriorment, allò normal era 1 o 2 testaments al mes.

Es tracta doncs de la famosa pesta negra, que malauradament va tindre diferents brots, tot i que no van ser tan virulents com el primer. En 1384, es parla de la "*mortalitat dels infants*", una pesta que va afectar especialment als xiquets. També en 1395, l'historiador aragonés Zurita parla d'un important rebrot que "*des de Xàtiva a Alcoi fue muy mayor la mortandad*".

Però pel que respecta a la pesta negra, aquesta epidèmia es troba inserida dins d'un llarg conflicte europeu, la Guerra dels Cent Anys, que amb la destrucció de collites i recursos va afavorir la debilitat de la població i el contagi de la mateixa. A més, aquest conflicte entre la monarquia anglesa i francesa va tindre ramificacions a la península Ibèrica, on es van enfrontar els reis d'Aragó i de Castella.

Es tracta de la Guerra dels Dos Peres, entre el rei Pere IV d'Aragó, el Cerimoniós o del Punyalet, i Pere I de Castella, el Cruel, i va tindre importants repercussions als territoris valencians. Així, els alcoians van tornar a ser protagonistes en aquesta guerra, que va afectar especialment al sud del regne: els castellans van ocupar poblacions com Alacant, Elda o Xixona, i una flota va desembarcar tropes que van ocupar Gandia. Alguns autors apunten que fins i tot la vila d'Alcoi va ser atacada. A més, el con-

vent de Sant Agustí, antic castell o palau dels Llúria, va ser refortificat en 1359 amb un vall o fossat al seu voltant i la construcció de mantellets o proteccions de fusta als merlets per protegir els seus defensors.

Condemnats a la forca (*Crònica del Món, Alemanya, s. XIV*)

En 1362, els alcoians, junt a altres veïns de Cocentaina i Penàguila, recuperaven Xixona, vila que va passar a dependre d'Alcoi com a compensació per l'esforç, però també com a càstig als de Xixona per no haver resistit. Poc després, de nou les milícies d'Alcoi, Cocentaina, Penàguila i Planes, a més dels mudèjars de Seta, Margarida i Perputxent, es dirigien a la Vall de Gallinera per recuperar el seu castell: els castellans, des de Gandia, havien intentat penetrar a l'interior i ocuparen Gallinera, però foren aturats a Planes, a l'altura del Llombo, i finalment expulsats. Dos anys després, en 1364 el rei passava per Alcoi amb un gran exèrcit per tal d'expulsar els castellans de la zona d'Oriola i Alacant:

"Y partim del dit loch Dalgezira lo primer dia de deembre apres seguent y anam a Gandia, y lendema partim y anam al loch de Vilalonga. E laltre dia apres seguent partim de aqui y anam a Luxen don partim lo sinquen dia del dit mes de deembre, tota via ab totes nostres gents de armes y anam al loch del Coy. E de aqui partim lo vuyten dia del dit mes y anam a un loch appellat Saix, pres lo lloch de Castella."

VIOLENCIA, FAM I ALTRES DESGRÀCIES DEL 1300

Altres problemes que podem trobar al segle XIV seran provocats per les males collites: parlem de les caresties o falta d'aliments. Ja l'any 1333 és conegut com "*l'any de la fam*". No serà l'únic, ja que 1358 també es conegut com "*l'any de la*

Soldats d'Alfons el Magnànim (porta del Castel Nuovo, Nàpols, s. XV)

fam major". Hem de recordar que en aquesta època el principal aliment era el pa, que aportava més de la meitat de les calories necessàries, complementat amb algunes verdures, fruites, formatge i, sols ocasionalment, carn o peix.

La ramaderia també tindrà els seus perills, ja que per una banda eren un botí de guerra molt valuós i fàcil de transportar —clar, els animals es mouen ells sols—. D'altra banda, el perill dels llops també serà constant, i per això les autoritats afavoriran la seua caça, fins la seua desaparició a les nostres comarques a principis del segle XIX.

Ni l'artesanía ni el comerç es veien lliures d'amenaques. Per una banda, alguns fenòmens climàtics puntuals portaran a la destrucció d'infraestructures, com un temporal que en 1340 destruïa una tintoreria situada al riu Molinar. En canvi, el comerç, el transport i els viatges es veuran amenaçats per bandolers, com un grup anomenat els "redons" de Castalla, que obligava al Justícia a convocar els veïns en armes per protegir la vila.

També els propis veïns d'Alcoi podien ser una catàstrofe per a altres. En 1491, moment en què molts jueus de tota Europa van patir virulents atacs, l'infant Martí escriu a les autoritats alcoianes per tal que eviten qualsevol atac als mudèjars de Cocentina i altres llocs. Altres violències podien ser les de gènere, ja que en 1310 el justícia d'Alcoi detenía a Bernardo Jaime, acusat d'assassinar la seua dona Dolça, qui havia sigut trobada morta a casa. Els béns

de l'assassí van ser confiscats i repartits entre els hereus de Dolça, i l'autor condemnat a mort.

Les dones no sols també serien víctimes de la pena capital, sinó que podien patir importants humiliacions afegides. Un terrible exemple és el procés de 1373, on Isabel, filla de Bernat Sisternes, va ser condemnada a ser transportada sobre un mul fins l'anomenada font de Riquer, per ser soterrada sota el seu marit; després, a ser cremada fins que li sortiren bombolles i finalment penjada a la forca fins morir i que ningú la poguera despenjar. L'acusaven d'haver assassinat el

seu marit amb tres bastonades mentre dormia, a més de mantindre una relació adultera amb Jaume Alboreda, qui també va ser condemnat a mort, però en desconeixem el seu destí, ja que les següents pàgines de la documentació estan en blanc.

Per últim, podem indicar que un altre problema que patiran els alcoians, a l'igual que moltes altres viles i senyories, seran les disputes per la seua propietat. Així Nicolau de Jamvilla haurà de pledejar amb l'abadessa de les clarisses de Xàtiva pel senyoriu, la qual rebria finalment un terç de les rendes alcoianes. Posteriorment la vila serà venuda en diferents ocasions, i no serà fins a 1430 quan la vila passe definitivament a ser una vila de reialenc a mans d'Alfons el Magnànim, qui promet als alcoians que no la vendrà. Així Alcoi va obtindre un síndic a les Corts valencianes fins la desaparició d'aquestes en 1707.

EL SEGLE XV: UN SEGLE D'OR AMB UNA TRANQUIL·LITAT INTERMITENT

El segle XV, també conegut com el Segle d'Or valencià, va destacar per un important augment demogràfic a les nostres terres. Així, la vila d'Alcoi va passar d'un 230 famílies en 1420 —uns 1.000 habitants—, a 450 en 1514 —uns 2.000 h.—, i finalment unes 640 en el 1530 —entre 2.500-3.000—. Tot i aquesta tendència general d'auge, hi continuaran havent situacions de crisi puntuals.

El rei Alfons el Magnànim va mantindre una tensa relació amb la corona castella-

Catàstrofes a la Baixa Edat Mitjana: Alcoi, entre guerres, pestes i violència

Dansa de la Mort (Morella, s. XV)

na, i per això en 1425 els jurats d'Alcoi revisaven les fortificacions de la vila. Entre 1429 i 1430 va tindre lloc la guerra contra Castella, que va afectar la propera població de Biar amb la destrucció dels seus molins, o una cavalcada on els castellans van furar alguns cavalls a Alcoi i Benifallim. Ara bé, durant aquesta guerra, el senyor d'Alcoi Frederic d'Aragó, descendent bord del rei de Sicília Martí el Jove, va trair al rei Alfons el Magnànim i es va passar al bàndol castellà, el que suposaria la confiscació dels seus béns i la conversió d'Alcoi en *vila reial*, com ja hem esmentat.

Els conflictes interns o bandositats eren un altre problema freqüent. En el cas d'Alcoi, la família Alçamora estava enemistada amb la dels Gil de Tibi, amb importants conflictes, atacs i venjances entre els seus familiars, amics i seguidors. Així, les autoritats de València hauran d'intervindre i aconseguiran la pau en 1407.

A més, encara en el segle XV perviuran atacs granadins, tot i que més que invasions, seran atacs en busca de botí i pillatge,

com el que va succeir en 1420 a la zona de Petrer, que va fer que a Alcoi prengueren precaucions. D'altra banda, s'oferien recompenses a aquells que portaren els caps d'aquests saquejadors. Així mateix, des de l'any 1428 se succeiran els atacs de corsaris nord-africans contra el litoral valencià, on acudirien els alcoians a socórrer poblacions com la Vila Joiosa en nombroses ocasions.

També tenim documentades diferents crisis, la majoria d'elles seques, entre 1476-1477, 1484, 1493 i ja al segle XVI, 1505-1507. Es parla de "*la gran secada e mala anyada que fonc lo dit any, per l'esterilitat e secà*". Açò comportava la caiguda de la producció agrícola, la fam i, per tant, la caiguda de la població, tot i que prompte es recuperava. La pesta també farà aparició, en alguns casos amb poques conseqüències com la de 1429, o altres més greus, com la de 1448, portada per uns mercaders vinguts de Barbaria.

Però la prosperitat generava un altre tipus de problemàtica: la desigualtat social.

Per una banda, al camp, els camperols amb poques propietats havien de llogar el seu treball com assalariats als seus veïns més rics, i moltes vegades acabaven endeutats o fins i tot obligats a emigrar. També dins del creixent món de la manufactura tèxtil, apareixerà una elit artesanal reduïda que contractava mossos, servents assalariats, d'on sorgiria un sector de desposseïts que havien de combinar el treball agrícola i artesanal de baixa qualificació.

Finalment, podem destacar alguns conflictes de caràcter polític, com el que va enfrontar els veïns d'Alcoi amb els de Xixona. En primer lloc, a les Corts de 1418, algunes viles reials van demanar Alfons el Magnànim que retornara l'autonomia de Xixona, i així el rei ho va acceptar. Un segon conflicte va ser la possessió de la vila d'Ibi: molts alcoians van demanar en 1416 la compra d'Ibi, ja que tenien moltes propietats allí. Però els xixonencs es van avançar i la van comprar en 1420, així que obligarien els alcoians amb propietats a Ibi a pagar els impostos corresponents als de Xixona.

ALGUNES CONCLUSIONS

Per acabar aquest article, podem destacar que no eren poques les catàstrofes i dificultats dels alcoians i les alcoianes a la Baixa Edat Mitjana. Les guerres, les epidèmies, la violència, el clima i les tensions dins de la societat, colpejaren de manera regular les nostres comarques.

Tot i això, sí que podem apreciar una certa tendència cap a una relativa calma. Si inicialment al segle XIII les fronteres eren un lloc tan dinàmic com perillós, a poc a poc aniran consolidant-se i sent cada vegada més estables i segures, especialment a finals del segle XV, i definitivament amb la unió dinàstica de les corones de Castella i Aragó, a més de la conquesta del regne de Granada.

També a les acaballes del segle XV semblava que les institucions tenien un major control de la població, i que les epidèmies perdien virulència i mortalitat. Tanmateix, açò només serà la calma prèvia a la tempesta, ja que el canvi de segle i el pas a l'Edat Moderna s'iniciarà de manera molt traumàtica per als valencians i valencianes en general: constants atacs dels corsaris a les costes, noves pestes a 1508 i 1519, i l'esclat de la revolta de les Germanies, que afectarà de manera molt directa a la vila d'Alcoi.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

AA. DD. (1996). *Historia de l'Alcoià, el Comtat, i la Foia de Castalla*. Volum I, Alfa-3, Servicios Editoriales.

AA. DD. (2006). *Història d'Alcoi*. Alcoi: Ajuntament i Editorial Marfil.

FERRER, M.T. (2006). *La incursió de l'exèrcit de Granada de 1304 pel Regne de València i l'atac a Cocentaina*. CSIC.

MOYA, J. (1992). *Libro de oro de la Ciudad de Alcoy*. Alcoi: Família Moya Carbonell.

MUSEU Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó (consulta novembre 2020) <https://www.alcoi.org/es/areas/cultura/museo>

TORRÓ, J. (1989). *Villas fortificadas y repoblación en el sur del País Valenciano. Los casos de Cocentaina, Alcoi i Penàguila*. Oviedo: III Congreso de Arqueología medieval Española.

TORRÓ, J. (1998). *La formació d'un espai feudal, Alcoi de 1245 a 1305*. València: Diputació de València.

TORRÓ, J. (2006). *El naixement d'una Colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. 2a edició, València: PUV.

VIOLENCIA ARMADA, PLAGUES I MALALTIES: DE LA GERMANIA A LA GUERRA DEL FRANCÉS

JOSEP LLUÍS SANTONJA CARDONA

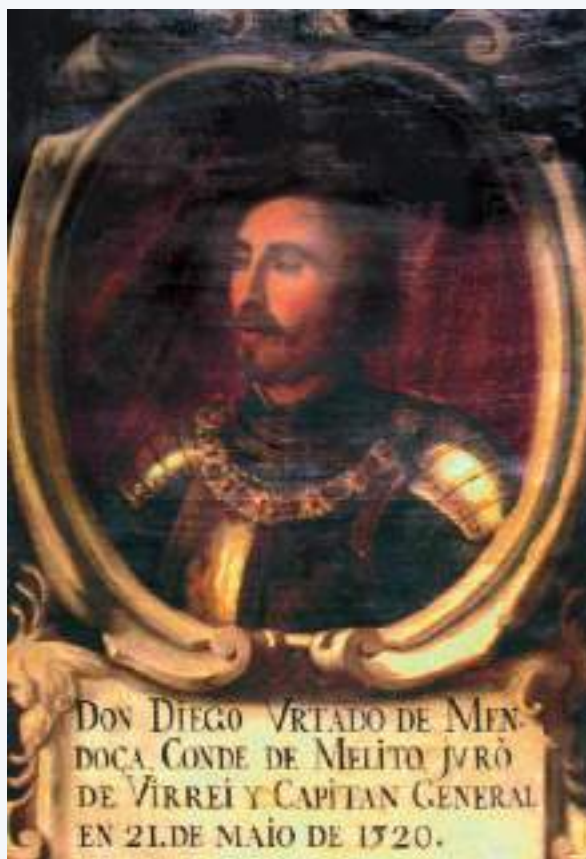
Historiador i director de
l'Arxiu Municipal d'Alcoi

L'anomenada tradicionalment Edat Moderna està emmarcada a Alcoi entre una revolta popular, la Germania, i una guerra contra un invasor, el Francés. Durant aquests quasi tres segles, la nostra població va patir nombroses epidèmies i desastres naturals, i també una altra guerra d'abast internacional, la Guerra de Successió.

LA GERMANIA

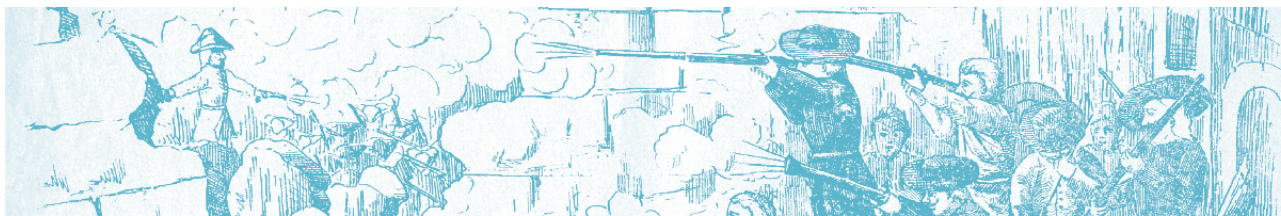
Acabades les antigues guerres medievals, la població hagué d'assumir la seua defensa contra les bandositats o contra els turcs o barbarescos que assetjaven les costes de la Marina. Així, en la dècada de 1510, Alcoi va formar una milícia armada d'uns 400 homes per a auxiliar els pobles costaners contra els atacs dels pirates barbarescos, com ara en 1513, quan van socórrer la Vila Joiosa. Aquesta inseguretad de la mar va ser un dels problemes debatuts a les corts convocades en 1519 a Barcelona. A més, l'arribada de la pesta pel mes de juny a la ciutat de València va ocasionar la fugida de les persones notables i de les autoritats i va provocar un buit de poder. Els gremis acordaren armar-se i defensar la ciutat, i animar la resta del regne a sumar-se a la revolta contra els nobles. Xàtiva va ser la primera ciutat a agermanar-se després de València, seguida d'Alzira, Biar, Ontinyent, Albaida i Alcoi. Lluny d'apropar postures amb els agermanats moderats, la monarquia va optar per una línia dura amb l'elecció de Diego Hurtado de Mendoza com a lloctinent general. Rebutjat a València, Hurtado de Mendoza es va refugiar a Cocentaina, emparat per l'amistat dels Roís de Corella. Amb l'ajuda dels nobles, el lloctinent passà poc després a Xàtiva i d'allí a Dénia per a preparar l'enfrontament contra els agermanats.

A Alcoi, mentrestant, el govern local desconfiava de la fidelitat de la població i decidí confinar-se en el convent-fortalesa de Sant Agustí, mentre les seues ordes eren boicotejades contínuament per la Junta dels Tretze que dirigia la germania local, la qual fins i

Diego Hurtado de Mendoza, virrei de València, va dirigir la guerra contra els agermanats (*Història d'Alcoi*, 2006)

tot va rebutjar enviar ajuda al virrei amb l'excusa que la població estava "en moltes *fahenes*" per les collites. De fet, i malgrat l'oposició del govern local, els agermanats alcoians eixiren armats capitanejats per Llorenç Nadal i es dirigiren cap a Gandia per a sumar-se a l'exèrcit agermanat i enfrontar-se a les tropes reials, a les quals derrotaren. Després, saquejaren Gandia i batejaren per la força els musulmans des de Gandia a Guadalest i Planes. Molts cavallers fidels al rei es retiraren cap a Villena per Cocentaina, mentre evitaven als agermanats d'Alcoi que els esperaven al pla de Bocarent. Hurtado de Mendoza s'embarcà a Dénia per a passar a Peníscola i rebre l'ajuda de la corona. Pocs dies després de la batalla de Gandia, la moreria de Cocentaina també era assaltada, i els seus pobladors eren batejats a la força. Segons xifres que deduïm dels inventaris de les cases abandonades, vora 200 mudèjars fugiren, la majoria a les muntanyes dels voltants i fins i tot alguns passaren al nord d'Àfrica. Poc després els agermanats també saquejaren

Germana de Foix com a virreïna de València es va encarregar de la repressió dels agermanats (*Història d'Alcoi*, 2006)

la baronia de Planes. Tanmateix, l'exèrcit agermanat no aprofità el seu avantatge militar i l'entrada de tropes reialistes des de Múrcia i Castelló va provocar la ràpida defaïcció de les poblacions agermanades. A Alcoi alguns resistents marxaren capitanejats per Llorenç Nadal per a unir-se als reductes agermanats de Xàtiva i Alzira. Una vegada escapçada la Germania, la corona va iniciar un procés de confiscacions, composicions i multes a persones, poblacions i oficis que havien pres part en la revolta. Globalment, foren multades unes vuitanta poblacions, entre elles Alcoi, amb 12.600 ducats.

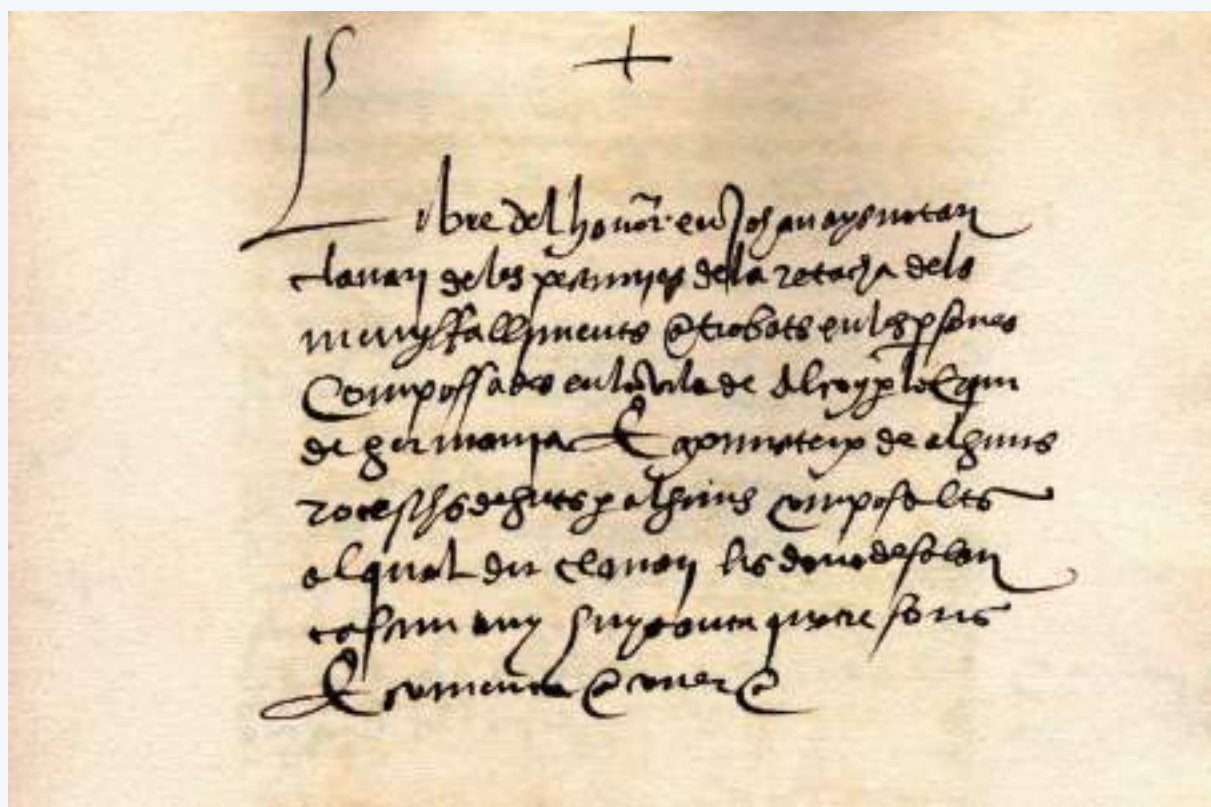
EPIDÈMIES I PLAGUES DE LLAGOSTA

Conclusa la revolta agermanada, l'esclat de pestes va ser continu al territori. Se sap que poc després de la guerra, un brot de pesta va forçar molta gent a abandonar

Cocentaina i refugiar-se a Alcoi, fins i tot la mateixa cort del comte Roís de Corella. Hi hagué nous brots entre 1530 i 1531. L'estiu de 1557 hi arribaren notícies de pesta a la capital. Com en ocasions anteriors, les autoritats municipals van impedir l'accés a la vila a qualsevol foraster procedent de València. Aquest estat de ciutat assetjada, en termes emprats per Delumeau, es va mantindre almenys fins al mes de gener de 1558, quan va quedar certificada la mort d'un foraster sospitós de pesta, sepultat ràpidament per a evitar mals majors. La tranquil·litat no va durar a penes perquè el febrer de 1559 la pesta va aparéixer pel sud, des d'Oriola a Elx i Alacant. Un consell reunit d'urgència va acordar la prohibició de desplaçaments a Oriola i l'acolliment dels forasters que vingueren d'allí. Les autoritats del regne, a més, van ordenar a la vila que evitara que el contagi traspasara Xixona i arribara a la governació de Xàtiva. Aleshores va ser nomenat un morber o infermer general, que seria la persona encarregada de dirigir els treballs sanitaris per a combatre la pesta. En 1564, davant el perill d'una nova epidèmia, es van adoptar les mesures habituals, com la limitació del trànsit de persones i mercaderies, que cap veí esquerra sense permís, que durant l'estiu no entraren mercaderies de territoris infectats, que cap moliner, paraire o tintorer rebera mercaderies sense el preceptiu passaport sanitari i que els qui tingueren ja llana comprada l'havien de portar embalada i amb certificació de la seua procedència.

En 1581 un nou brot de pesta va obligar el municipi a prendre mesures en plena primavera: totes les cases que limitaven amb la muralla havien de clausurar les seues portes i finestres per a evitar l'accés de persones o roba, i que ningú de la vila i especialment els hostalers, els veïns del raval nou, moliners, tintorers i masovers acolliren forasters abans de ser examinats per les autoritats. La pesta de 1589 va tindre un caràcter més generalitzat. El primer focus es va situar a Catalunya i d'allí es va propagar durant l'estiu cap a terres valencianes. A Alcoi es va disposar guàrdies en tots els portals i només es va permetre l'entrada de forasters pel portal de Riquer.

L'última epidèmia del segle XVI es va prolongar durant alguns anys de la centúria següent i es va centrar sobretot en la

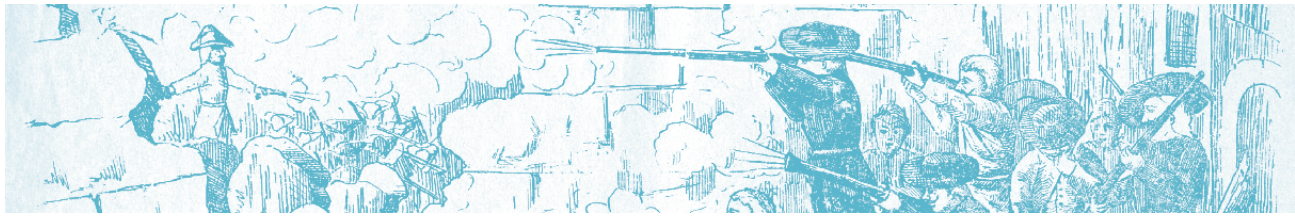
Portada del *Libre de la retacha...*, un volum on es recollen totes les multes imposades als agermanats alcoians (Arxiu Municipal d'Alcoi)

governació de Xàtiva. L'estiu de 1599 el govern local va ordenar tapiar alguns carrers, especialment els del raval nou, per a impedir el pas de gent i mercaderia, i va enviar quatre veïns a la Font de la Figuera per a reforçar la vigilància de la frontera amb Castella. Malgrat aquestes precaucions, l'epidèmia va traspasar el cordó sanitari i pel març de 1600 va sembrar la mort, primer a Ontinyent i després a altres llocs veïns com Agullent i Agres, fins a arribar finalment a Alcoi. El justícia, com de costum, va prendre el comandament de la lluita contra la pesta: va publicar una crida per a impedir l'entrada de gent i mercaderia, va incrementar el control de les portes i va prohibir la venda de roba usada. Per a assistir als malalts el consell va habilitar una casa extramurs i la va emblanquinar per a desinfectar-la (d'ací l'apel·latiu de la "casa blanca"). Nombrosos veïns tancaren portes i finestres i es confinaren. El tractament que es dispensava als malalts no és conegut, tot i que sí sabem que se'ls subministrava gran quantitat de sucre, i a les persones que superaven la prostració, se'ls enviava al llatzeret instal·lat en la Font Roja fins que es recuperaren. Segons Lluís Torró,

la vila va perdre a causa directa del contagi un deu per cent de la seua població, sobretot en aquella que se situava en la part més antiga, amb unes condicions de salubritat inferiors a altres indrets de la vila.

La primera notícia d'un nou brot de pesta hi va arribar en 1637 des d'Oriola, Elx i Alacant, on es van prendre mesures per a previndre l'avanç del contagi que havia aparegut en el port de Màlaga. A Alcoi de moment es van limitar a imitar-les: "seria bé que aquesta vila fes lo mateix y que per a d'açò se tancàs tots los portells de la vila y arravals de aquella, posant guardes en tots los portals de dita vila y demás llochs necessaris".

Durant aquesta època Alcoi també es va veure afectat per plagues de llagosta. La primera que tenim documentada data de gener de 1513. Curiosament, les autoritats, abans de recórrer als conjurs i exorcismes habituals del seu temps, van comminar als agricultors perquè llauraren els camps afectats per a acabar així amb els ous i larves de llagosta, "considerant la llagosta haja sembrada la perversa labor d'aquella en algunes parts del terme". La gran sequedat que es va registrar en els anys següents de

Sant Gregori, patró protector d'Alcoi contra la llagosta, segons un plafó ceràmic del segle XIX que hi havia al seu carrer d'Alcoi (Museu Arqueològic Camil Visiedo Moltó d'Alcoi)

1514 i 1515 va afavorir la reaparició de la plaga en una magnitud desconeguda fins aleshores, així que calia obtenir la protecció de sant Gregori, per la qual cosa van enviar un síndic a Navarra perquè portara una ampolleta amb aigua beneïda filtrada pel crani del sant, amb la qual van ser ruixats els camps i, segons diu la tradició, la llagosta es va espantar miraculosament. L'aigua sobrant es va depositar en el reliquiari de la parroquial i va tornar a ser usada de nou contra la plaga en 1547, també amb bons resultats. Per això el consell general va acordar nomenar sant Gregori especial protector contra la llagosta. També van recórrer a sant Gregori quasi cent anys després, exactament en 1641, quan va arribar la notícia d'una plaga de llagosta que avançava per ponent. Els veïns van acordar en un consell general celebrat el 7 d'abril que es votara festa a sant Gregori. Encara que es va evitar sis anys després una altra plaga, la qual va assolir els termes de

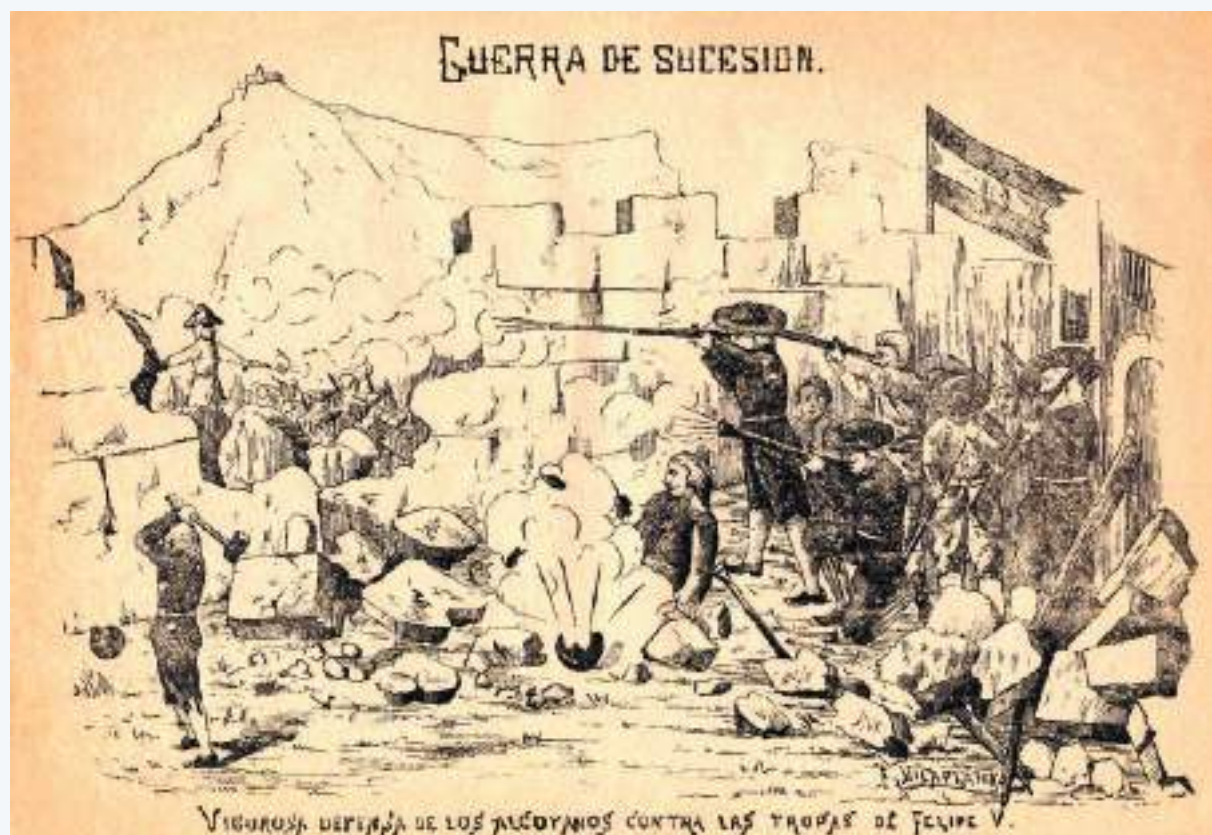
Gandia i Dénia, no es va poder fer res per a detindre'n una altra en 1687. Van convocar per a conjurar la plaga al pare guardià del convent de Xelva, amb ajuda de l'aigua de sant Gregori, però en quedava tan poca que de manera urgent van enviar un tragner a Navarra perquè en portara una altra ampolleta. Mentrestant, per a posar fi a la plaga es pagaven quatre sous "per cascuna barcella de llagostins que culliran qualsevols vehins" fins que, erradicada la llagosta per intervenció de sant Gregori, es va votar l'any següent i de manera perpètua "una processó ab lo reverent clero y totes les comunitats a la hermita de Sant Mauro, ahon està el gloriós Sant, y que es fasa allí la festa ab missa, sermó y música".

LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

La decisió del rei Carles II d'Àustria de cedir la corona espanyola a la casa d'Anjou va provocar de manera immediata l'oposició d'Anglaterra i Holanda —perquè volien evitar l'ampliació de la influència francesa—, a les quals s'uniren altres estats, com Portugal i alguns principats alemanys, i tots ells declararen en maig de 1702 la guerra contra França i Espanya. Al País Valencià la configuració de la facció austriacista es gestà a partir de l'activitat dels emissaris dels Àustria, especialment Joan Baptista Basset i Francisco Garcia de Àvila. Així, quan l'agost de 1705, una flota aliada desembarcava una petita tropa sota les ordres de Basset a Altea, la revolta austriacista s'escampava fàcilment per la Marina. En aqueixos primers moments l'actitud de les autoritats alcoianes, tot i que amb reticències, era la de fer complir les ordres del rei Felip V, i així enviaren la milícia local per bloquejar Basset i establir una posició a la vall de Guadalest per impedir el pas dels austriacistes. Tanmateix, finalment, Alcoi s'incorporà al bàndol austriacista i es convertí en el seu baluard més important a la banda meridional valenciana, encara que envoltat de territoris fidels al Borbó, com la Foia de Castalla, Banyeres i Xixona. A Alcoi hi havia una guarnició de 1.500 homes, en la seua major part portuguesos.

La desfeta d'Almansa, el 25 d'abril de 1707, va desintegrar l'exèrcit austriacista, i algunes unitats van haver de retirar-se a les fortificacions pròximes, com ara Alcoi,

Violència armada, plagues i malalties: de la Germania a la Guerra del Francès

Il·lustració al·lusiva a la batalla d'Alcoi entre austriacistes i borbònics apareguda en el periòdic local *Los Domingos de Abril* (Hemeroteca Municipal d'Alcoi)

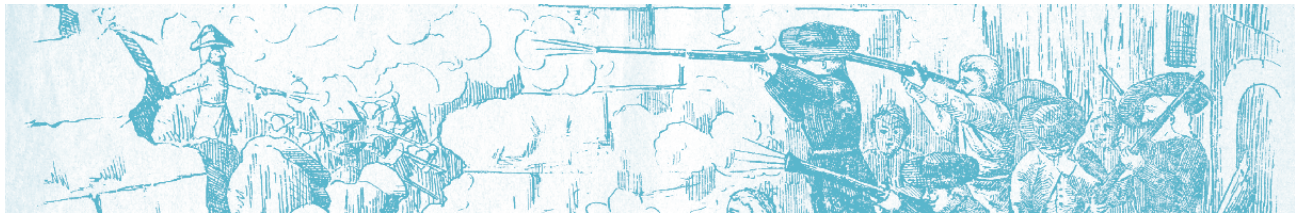
Dénia i Alacant. El 25 de maig capitulava Xàtiva, i els borbònics dirigiren les seues tropes cap a Alcoi i Dénia. En agost van intentar un primer assalt sense èxit a Alcoi. El comandant suprem de l'exèrcit borbònic, Berwick, va rebre l'orde de Felip V de liquidar el front valencià, i decidí començar per Alcoi. La primera setmana de gener de 1708, a més de les tropes que assetjaven la vila, se sumaren 6.000 homes més i sis grans canons, força que aconseguí que el 9 de gener la guarnició d'Alcoi capitulara. L'ocupació va donar pas a una intensa activitat repressora; el botxí hi va romandre durant sis llargs mesos i la major part de la guarnició fou executada, a més dels presoners que hi arribaven d'altres enfrontaments. Les fortificacions foren enderrocades; el govern local va ser substituït per un altre nomenat per les autoritats militars, mentre es liquidava el sistema foral.

LA GUERRA DEL FRANCÈS

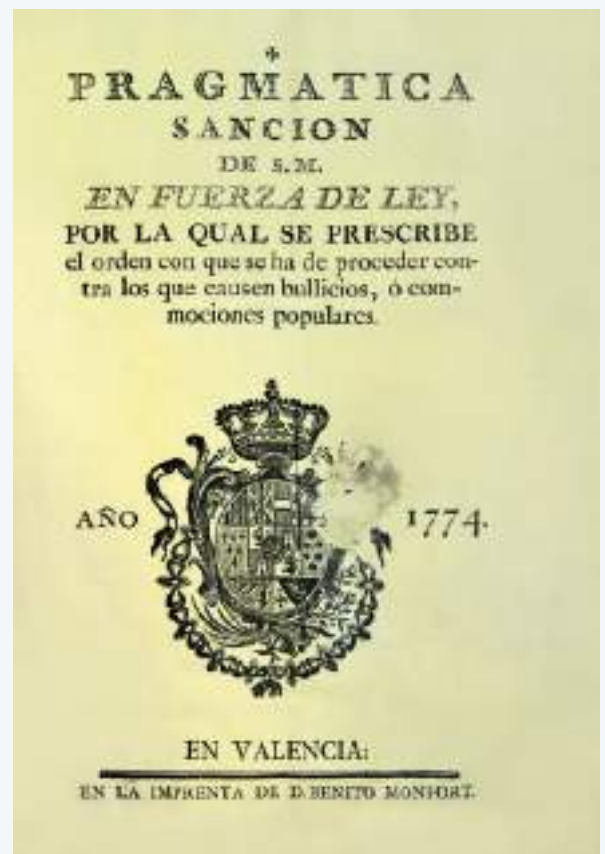
El tancament de les fronteres amb França per a impedir l'extensió del contagi revolucionari va ser la primera mesura presa pel

govern de Carles IV contra la Convenció, però l'execució de Lluís XVI va provocar que la corona espanyola trencara relacions i el 4 de març de 1793 ordenava l'expulsió de tots els francesos no domiciliats i la confiscació dels seus béns, a excepció dels eclesiàstics que s'havien refugiat fugint de la persecució revolucionària. Finalment, va declarar la guerra a la Convenció, però foren els francesos els que envaïren el territori peninsular, la qual cosa va obligar el govern espanyol a buscar una solució diplomàtica. Tanmateix, el canvi de rumb de la França revolucionària, després del colp de Termidor, va fer possible la conclusió de les hostilitats i, posteriorment, l'establiment d'una aliança contra Anglaterra, amb el primer tractat de San Ildefonso, el 18 d'agost de 1796. Aquest pacte va ser reafirmat en tractats posteriors que possibilitaren l'obertura de les fronteres espanyoles al pas de tropes franceses per a envair Portugal.

Les conseqüències d'aquesta llarga dècada de guerres europees es van veure reflectides en la salut pública, amb una extensió d'epidèmies de terçanes per tota la costa mediterrània. L'estiu de 1800 van

arribar notícies que la febra groga s'havia propagat pel port de Cadis i amenaçava tota Andalusia. A mitjan mes de setembre es va saber que, a Benilloba, un dels seus veïns, que havia tornat de Cadis, havia caigut malalt amb la seua família. El clero de Santa Maria de Cocentaina va avisar l'Ajuntament del perill de contagi per la celebració de la tradicional Fira de Tots Sants. Mentrestant, a Alcoi, el 25 de setembre, el corregidor Roca Huertas va dictar una sèrie de mesures obligatòries. En primer lloc, cap veí podia admetre a casa seua foraster, fruits o mercaderia sense certificat de sanitat, i si no ho comunicava a les autoritats, li podien imposar multa i una pena de dos mesos de presó. En segon lloc, els veïns que eren traginers o comerciants i, per tant, passaven temps fora de la vila, abans de tornar a casa seua devien presentar-se a les autoritats per a indicar d'on venien i els productes que portaven. En tercer lloc, els hostalers devien comunicar al govern local els forasters i mercaderies que acollien abans d'hostatjar-los, davall pena de quatre anys de presó. En quart lloc, els metges devien informar sobre els malalts que atenien. En cinqué, l'hospitaller no devia admetre cap foraster sense comunicar-ho abans a les autoritats, davall pena de quatre anys de presó. En sisé, els forasters que entraren a la vila sense passaport devien ser immediatament expulsats en el termini de dues hores i devien emportar-se tots els articles que duïen, sense deixar res depositat a cases particulars ni als hostals, i en cas contrari, devien ser detinguts i posats en quarantena a un lloc aïllat de la població. En seté, els veïns que tornaren a la vila devien portar passaport, ja que en cas contrari havien de ser expulsats en el termini de dues hores o posats en quarantena. Si estaven sans, havien de ser conduïts a l'ermita de Sant Antoni, però en cas de presentar símptomes de malaltia, devien ser portats a la de Sant Cristòfol, on s'havia previst la instal·lació d'un llatzeret. En huité lloc, com que els draps vells constituïen la principal matèria primera per a les fàbriques de paper i com que en la majoria de casos aquests draps procedien dels hospitals i, per tant, eren una font segura de contagi, el corregidor prohibia entrar-los a la vila i sols autoritzava que foren portats als mateixos molins,

Pragmàtica reial per a la repressió dels motins, la vigència de la qual s'allargà fins a la Guerra del Francés (Arxiu Municipal d'Alcoi)

on els fabricants s'havien de comprometre a netejar-los de seguida amb aigua i calç. El mateix havien de fer amb el carnús que també usaven en la fabricació de paper. Com que també patien un alt risc de contagi, els traginers que transportaven aquests draps vells no podien entrar a la vila sense passaport. Per últim, per a poder complir totes aquestes mesures preventives el corregidor va nomenar uns vocals de la junta local de sanitat encarregats de la custòdia dels portals. Al mes d'octubre l'Ajuntament d'Alcoi va ratificar l'aïllament disposat prèviament pel corregidor: guàrdies a les portes, control de l'arribada de forasters —especialment els procedents d'Andalusia—, i escorcoll de persones i mercaderies autoritzats a entrar a la vila davall la seua estricta supervisió. Al sud de la península, mentrestant, s'estenia el contagi davant del fracàs o la ineficàcia de les mesures adoptades per a controlar l'epidèmia. El perill de la febra groga va amenaçar també durant els anys següents. El 1803 va ser detectada la infecció a alguns ports mediterranis com

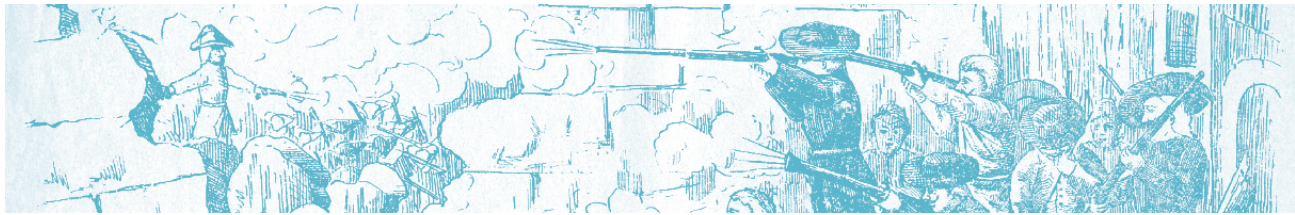
Retrat del general Blake a cavall aparegut a la *Historia de España* del P. Mariana (Biblioteca Municipal d'Alcoi)

Màlaga i Alacant. A Alcoi es van prendre mesures extraordinàries per a tancar la vila i filtrar l'entrada de persones i mercaderies. Van ser revisades totes les entrades de la població i van tapiar els portells de Sant Antoni, Barbacana i Sant Roc. A més s'hi va establir una vigilància especial sobre els hostals i els forasters que s'hi allotjaven. El 1804 la malaltia va afectar més greument Alacant i va córrer el temor a Alcoi. A banda de les mesures de prevenció habituals, l'Ajuntament va proposar establir dos llatzerets, un per a malalts a l'ermita de Sant Cristòfol i un altre de quarantena a l'ermita de la Font Roja. A l'octubre s'hi va ordenar tancar les portes de la vila totes les nits fins que passara el perill i un mes després s'hi va prohibir l'adquisició de queviures, i especialment embotits, procedents de fora de la vila.

Tots aquests factors (guerres, fretures, epidèmies i desastres naturals) van contribuir a l'esclat d'una àmplia conflictivitat social que va desembocar en els motins de 1801, que van causar una notable commoció en les estructures de la monarquia. Per a reprimir-los les autoritats del regne van ordenar la formació de milícies de "veïns honrats" de cada població: cada ajuntament havia de formar llistes d'aquests veïns, els quals podien ser acusats de traïció si se sumaven als motins o no auxiliaven el govern en la seua repressió; a més, devien armar-se i estar preparats en cas de ser avisats o advertir cap moviment sediciós. De forma paral·lela, els alcaldes havien de conèixer l'estat de l'opinió pública. Així mateix, si una població era atacada pels amotinats, el seu alcalde havia d'avisar les poblacions veïnes, les quals havien d'acudir a la seua defensa de forma immediata.

Després dels successos del 2 de maig de 1808 a Madrid, es van produir motins contra els francesos per tot el país i l'exèrcit espanyol es va preparar a enfrontar-se a les tropes de l'Imperi. El 22 de maig, el capità general de València va ordenar al corregidor d'Alcoi que la seua milícia de "veïns honrats" isquera cap al port d'Almansa. La notícia de les abdicacions de Baiona i l'establiment del govern francès a Madrid va desfermar una revolta popular a la ciutat de València que va conduir a la constitució d'una Junta Suprema del Regne, mentre tropes franceses travessaven el Xúquer cap a Xàtiva, la qual cosa va provocar el pànic entre les files de l'improvisat exèrcit valencià, reclutat en poc temps amb joves inexperts que a la menor ocasió desertaven. Els voluntaris alcoians foren desplaçats en el mes de juliol de forma urgent a la línia del Xúquer per a tractar d'aturar l'avanç francès, i defensaren el pas del riu al terme d'Alberic, malgrat la seua "*corta instrucción y pocas fuerzas*". El resultat del seu xoc amb l'exèrcit imperial va ser una completa sagnia que deixà més de vint morts en la companyia de voluntaris alcoians. No obstant això, durant vora tres anys el front valencià va romandre estable i Alcoi no va ser ocupat de moment pels francesos.

Tanmateix, la situació de guerra va afavorir l'esclat d'una epidèmia de febre groga l'estiu de 1811 a Cartagena. L'Ajuntament d'Alcoi i la junta local de sanitat van pren-

dre les mesures habituals: control de les portes de la vila, prohibició d'allotjar forasters o d'entrar persones o veïns que venien de fora. Ningú podia entrar a la vila sense permís del regidor comissionat de sanitat davall pena de multa o presó, i les portes de la vila romanien tancades a la nit fins a les cinc del matí. La primera alerta va saltar la nit del 22 al 23 d'agost quan les autoritats van conèixer que una persona procedent d'Elx estava malalta. Com a mesura de precaució, aquesta persona i la resta dels veïns de la casa on estava allotjada foren enviats al llatzeret de la Font Roja. De tota manera no era un cas únic, perquè en la sessió capitular del 23 d'agost s'afirmava que al dit llatzeret hi havia una vintena de persones ingressades, majoritàriament pobres de solemnitat. Davant la delicada situació sanitària de la població, l'Ajuntament va prendre una sèrie d'acords amb caràcter urgent: primer, comissionar un síndic per a gestionar els llatzerets; segon, nomenar un metge visitador per a atendre els malalts; tercer, lliurar quatre rals diaris a cada pobre de solemnitat atés al llatzeret; quart, designar un guàrdia perquè cuidara i vigilara les persones en quarantena; i cinqué, reforçar la vigilància de les portes de la vila i no permetre l'entrada de cap persona que no presentara el passaport sanitari. En tot cas, tampoc valdria aquest document si l'havien lliurat a Cartagena, Múrcia o Elx, ja que aquestes tres poblacions estaven infectades. Així mateix, els passaports emesos a Alacant abans del 15 d'agost tampoc eren vàlids, davant la probabilitat que els seus portadors hagueren acudit a les festes de l'Assumpció d'Elx. Finalment, els guàrdies no devien permetre el contacte dels veïns amb els vianants que arribaven a les portes de la vila. Per a fer més efectiva la vigilància sanitària, també es va acordar posar guàrdies avançades als camins reials de Madrid i d'Alacant. El 8 d'octubre, el corregidor reconeixia que, segons les últimes notícies sobre la propagació de l'epidèmia, nombrosos veïns de pobles contagiats tractaven de fugir i refugiar-se en les poblacions que encara estaven lliures de l'epidèmia. El corregidor, d'acord amb l'Ajuntament i la junta local de sanitat, va adoptar fortes mesures per a mantindre la governació d'Alcoi lliure del contagi i va prohibir l'entrada de persones o mercaderies, així com la comunicació

amb els pobles del regne de Múrcia i governació d'Oriola. Pel que fa als veïns de les governacions veïnes de Xixona, Alacant o la Marina, sí que podien entrar-hi, sempre que no hagueren tingut contacte amb els pobles afectats de Múrcia i Oriola.

Finalment, Napoleó va decidir liquidar el front de València. L'ofensiva francesa va començar el setembre de 1811 i va avançar sense quasi resistència, perquè el capità general Blake havia decidit concentrar les seues forces en la defensa de la ciutat de València. La Junta Superior del Regne va fugir cap al sud, i es va instal·lar el 15 de desembre a Albaida. Dues setmanes després es coneixia la derrota de Blake i l'entrada de Suchet a la ciutat de València. Desprestigiada la Junta Superior pel fracàs de la caiguda del regne, va ser dissolta i substituïda per una Comissió de Govern per iniciativa dels diputats valencians. Suchet mentrestant continuà el seu avanç cap al sud espentant les tropes espanyoles, que es van instal·lar entre Alcoi i Cocentaina, fins a mitjans del mes de gener, quan Alcoi fou ocupat pels francesos. La seua arribada va provocar que moltes poblacions foren abandonades pels seus veïns pel temor als saquejos i represàlies, com va ocórrer a Ibi. Davant la impossibilitat d'expugnar Alacant per la presència de la flota anglesa, Alcoi va convertir-se en el punt de referència de les operacions franceses sobre el sud del regne.

L'arribada de nous contingents a Alacant i la notícia de la terrible derrota patida a Los Arapiles van provocar que Suchet retirara les seues tropes i fortificara el pas del Xúquer. El general Elío, que havia rebut el comandament general del regne, va establir el seu quarter general a Castalla i va ordenar la destitució de tots aquells que havien format part del govern local d'Alcoi durant l'ocupació, i constituir un nou ajuntament com havia establert la nova Constitució. Fins que això fora possible, el síndic del comú, d'acord amb el rector, havia d'encarregar-se que la població escollira una mena de corporació provisional, la qual havia de liquidar totes les disposicions del govern de col·laboració i cremar-les a la plaça de Sant Agustí. Alcoi, però, va tornar a caure en mans dels francesos al cap de pocs dies. Prèviament, el comandament aliat havia ordenat que tots els pobles del corregiment

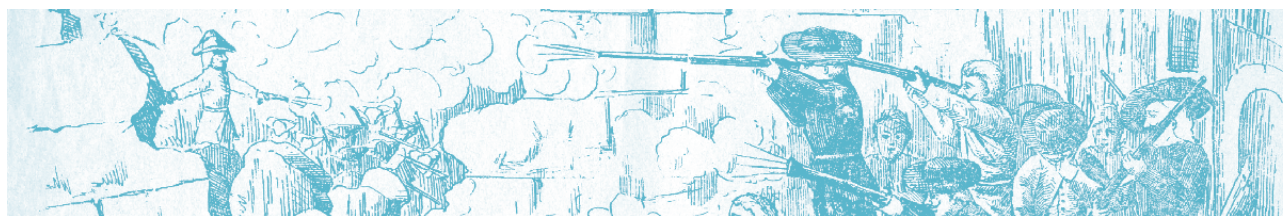

Batalla de Castalla segons un oli contemporani (*Història d'Alcoi*, 2006)

comandant francès va ordenar el retorn del govern de col·laboració, però, un nou fracàs dels imperials va motivar altra vegada l'evacuació d'Alcoi i la tornada de l'ajuntament constitucional. El territori de la nostra governació continuava convertit en un camp de batalla entre el quarter general britànic, ubicat a Alacant, i el francès, fortificat a la línia del Xúquer. Els atacs d'un bàndol i altre eren continus i Alcoi canviava de mans sovint, mentre els seus veïns i la seua indústria es dessagnaven per culpa de les contribucions i confiscacions dels uns i els altres. Quan feia unes setmanes que la vila vivia tranquil·lament sota la protecció de la Divisió Mallorquina, va esclatar el pànic quan arribà l'avís de l'entrada pel port d'Albaida de tota una divisió francesa amb quatre mil homes i cinc-cents cavalls. Aleshores, a Alcoi sols hi havia uns pocs centenars de soldats sota el comandament del coronel Patrick Campbell, qui els tenia distribuïts entre la vila, Sant Antoni i la Sarga. Campbell va ordenar de seguida que tota la tropa abandonara la vila per evitar que la població civil patira els estralls de la batalla, i que es concentrara a Sant Antoni per a defensar la posició contra els imperials.

diversos intents d'assalt, els francesos es retiraren. Campbell va tornar poc després a la vila i la va trobar saquejada pels francesos, els quals havien mort sis veïns i ferit dos cavallers. Aquesta acció els va costar, als francesos, més de tres-cents homes, entre morts i ferits. Whittingham va informar l'Estat Major aliat de l'èxit aconseguit per les seues tropes, el qual va distingir el coronel Campbell i els seus oficials per la defensa d'Alcoi.

Whittingham, tanmateix, hagué d'enfrontar-se novament a una ofensiva imperial i salvar la seua posició. A la zona d'Alcoi-Xàtiva els francesos disposaven d'una divisió amb uns 4.000 efectius, mentre Alcoi únicament era defensada per dues companyies d'infanteria i un destacament de cavalleria. Els francesos van atacar Cocentaina amb uns 700 efectius, i les companyies aliades van retirar-se a Sant Antoni mentre esperaven ajuda del sud. La matinada del 26 de desembre, els imperials tornaren a atacar, en aquest cas a la cavalleria que defenia el camí d'Ibi a Banyeres. Aquests combats en ple hivern desgastaven les forces disperses de la Divisió Mallorquina, les quals, segons Whittingham, devien cobrir una extensa

línia de setze llegües des de Benidorm a la Vila Joiosa per la costa, i Alcoi, Ibi, Castalla i Elda per l'interior. També li preocupava molt la fretura que patia la tropa. En els mesos següents, els intercanvis de posicions foren constants. Al mes de març de 1813 les tropes aliades van llançar una nova ofensiva per a recuperar Alcoi, però no van aconseguir trencar la resistència francesa fins que l'avanç general de Wellington pel centre de la península va obligar els francesos a abandonar el territori valencià. El 6 de juliol, Elío va efectuar la seua entrada triomfal a la ciutat de València.

El novell règim de la Constitució de Cadis va ser liquidat poc després. Potser va ser un presagi, però el fet cert és que el 15 de febrer de 1814 era afusellat un soldat alcoià, Joaquim Pasqual, condemnat en consell de guerra pel delict de deserció. La seua mort, segons el tribunal militar, devia servir "de escarmiento a los compatriotas". El rei Ferran VII "el Deseado" entrava a la ciutat de València el 16 d'abril, i va rebre incitacions successives a governar amb "la plenitud de derechos que os concedió la naturaleza" per part d'Elío i dels canonges de la Seu. A la mateixa ciutat de València el rei va firmar el famós decret de 4 de maig, pel qual liquidava la Constitució de Cadis. L'Ajuntament d'Alcoi i la seua governació foren posats, a finals del mateix mes, en poder d'un militar, el coronel Francesc Samper Puigmoltó, qui va assumir a més la comandància de la milícia i la direcció de la Reial Fàbrica de Draps. El somni de les llibertats havia desaparegut engolit per les tenebres de l'absolutisme.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALBAREDA, J. (2010). *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona: Crítica.

ALCOBERRO, A. (2002). *L'exili austriacista (1713-1747)*, Lleida: Pagés Editors.

DELUMEAU, J. (1989). *El miedo en Occidente (siglos XIV-XVIII): una ciudad sitiada*, Madrid: Taurus.

DURAN, E. (1982). *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona: Curial.

LA GUERRA de la Independencia: Alicante (1808-1814) (2010). Alacant: Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.

LA PARRA, E. (2002). *Manuel Godoy: la aventura del poder*, Barcelona: Tusquets.

— (2018). *Fernando VII: un rey deseado y detestado*, Barcelona: Tusquets.

MIÑANA, J. M. (1985). *La guerra de Sucesión en Valencia (De bello Rustico Valentino)*, trad. text llatí F. Jordi Pérez i Durá i José M.ª Estellés i González, València: Institució Alfons El Magnànim.

PÉREZ, P. (2017). *Las Germanías de Valencia, en miniatura y al fresco*, València: Tirant.

SANCHIS, R. (1969). *Alcoy y la Guerra de Sucesión: 1700-1709*, Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos.

— (1977). *Alcoy y la Guerra de la Independencia*, Alcoi: CAAM.

SANTONJA, J. LI. (2001). *Alcoi: sociedad, fiestas, devociones, iconografía (s. XIII-XIX)*, Alcoi: Luis Llorens editor.

— (2007). *La Germania d'Alcoi*, Alcoi: CAEHA.

— (2008). *La desfeta d'Alcoi: una vila valenciana entre l'Àustria i el Borbó*, Alcoi: Arxiu Municipal.

— (2013). *Guerra i resistència antiseñorial a la governació d'Alcoi (1790-1814)*, Alcoi: Arxiu Municipal.

TEROL, V. (2015). *La guerra de Successió per la Monarquia Hispànica a Bocairent i a la Serra de Mariola (1700-1714)*, Bocairent: Ajuntament de Bocairent.

VALLÉS, V. J. (2000). *La Germanía*, València: Institució Alfons el Magnànim.

TERRATRÈMOLS A ALCOI DURANT EL SEGLE XVII

RICARD BAÑÓ I ARMIÑANA

Historiador i professor jubilat de l'IES

Andreu Sempere

RELACIÓ DE DESASTRES QUE HA CONEGUT ALCOI AL LLARG DE LA SEUA HISTÒRIA

Alcoi no podia ser una excepció i, al llarg dels més de 750 anys de la seua existència, la ciutat i els seus habitants han conegut —han patit— una sèrie de catàstrofes i desastres que han deixat la petja en la seua idiosincràsia. Jo he volgut fer una petita introducció elaborant una llista de tots aquests esdeveniments negatius del nostre passat. Els he dividit en dues llistes, una els de caire natural, i altra de procedència humana. No és una llista exhaustiva, però és fàcil adonar-nos que les provocades pel ser humà en són més abundants que no les altres.

Entre les naturals, podem citar el terratrèmol de 1258, la pesta negra del 1348, el terratrèmol del 1620, les diverses passes de còlera del segle XIX, la grip espanyola del 1918, la nevada del 1925, les inundacions del 1986 o la Covid-19 del 2020; entre les humanes, l'atac d'Al Azraq del 1276, l'atac sarraí del 1304, la guerra contra Castella del 1362, l'avalot antisenyorial de 1387, la guerra contra Castella del 1429-30, la guerra de les Germanies del 1520-22, diversos incendis forestals al Carrascar de la Font Roja durant els segles XVI-XX, la guerra de Successió del 1705-8, les guerres carlines del segle XIX, la revolta del Petroli del 1873 o els bombardejos dels anys 1938-39.

N'és evident que si rascarem més la nostra història n'eixirien més de totes dues llistes, però ja he advertit que no volia donar a conèixer una relació exhaustiva. També cal dir que alguns d'aquests esdeveniments encara no han conegut un estudi en profunditat, com l'avalot antisenyorial del 1387. Servidor sols farà referència a un d'ells, motivat per causes naturals, i és el terratrèmol del 1620 i els altres del mateix segle, objecte del treball.

TERRATRÈMOLS: DEFINICIÓ, CAUSES I VALORACIÓ

Un terratrèmol és una sacsejada de la terra provocat, principalment, pel moviment de les plaques tectòniques, que són les parts en que es divideix la Terra, que és un planeta que està en constant moviment intern i extern.

També són deguts a l'activitat volcànica —causa natural— o per explosions nuclears principalment —causes humanes—. El nombre diari de terratrèmols és nombrós i, afortunadament, la gran majoria no són notats pel ser humà i no causen cap tipus de dany. Es calcula, per exemple, que entre 1963 i 1998 hi hagueren 358.214 terratrèmols.

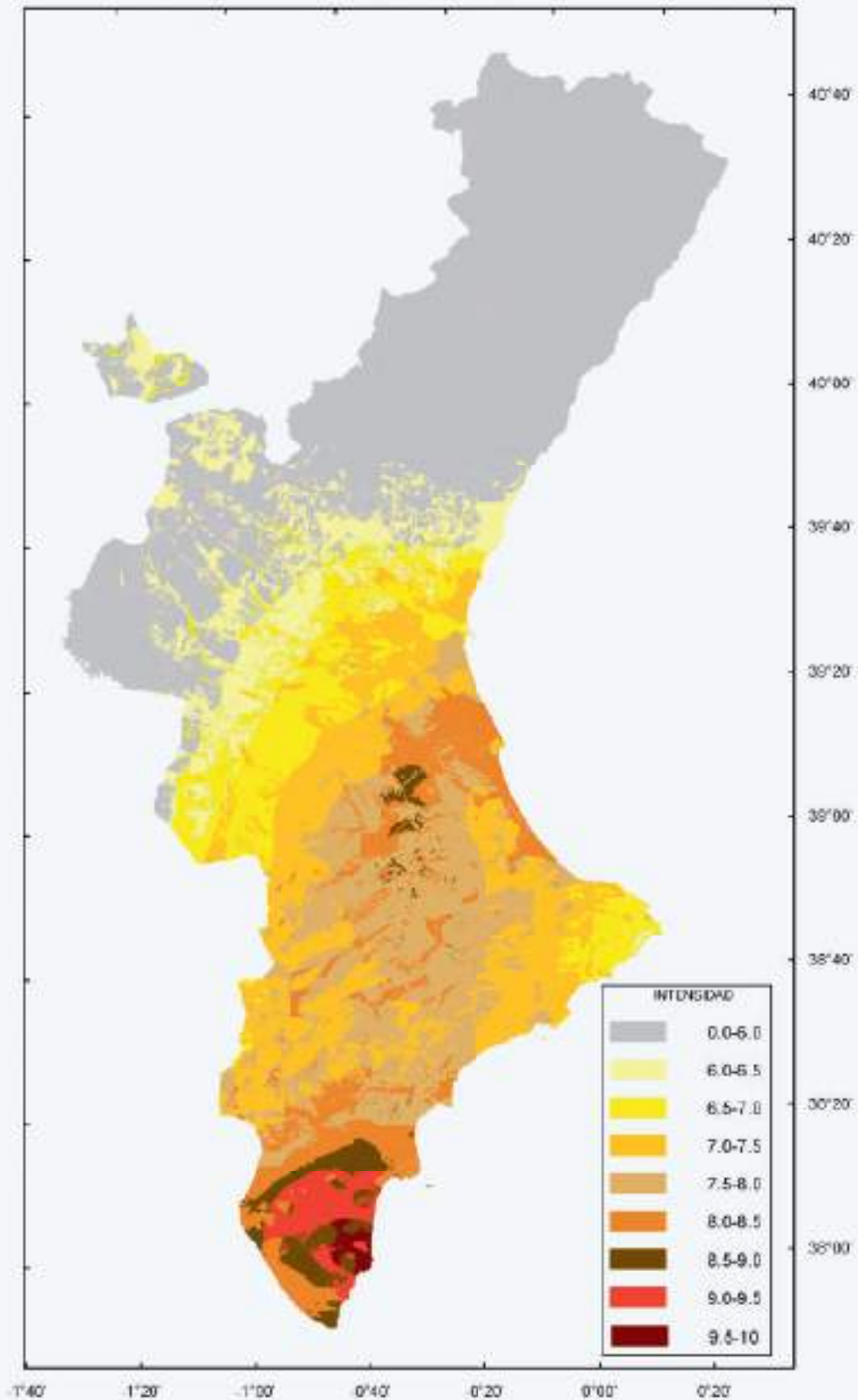
La ciència que estudia aquests fenòmens és la sismologia, i l'aparell de mesura és el sismòmetre.

El punt de l'interior de la Terra on es produeix el moviment sísmic s'anomena hipocentre, i epicentre el lloc de la superfície on es nota més o tenen lloc els pitjors danys.

La potència —magnitud— d'un terratrèmol ve determinada per una escala anomenada de Richter. Fa pocs anys s'utilitza una segona, la de Mercalli, que mesura la intensitat de dits fenòmens, però hui en dia està en desús.

DESCRIPCIÓ	MAGNITUD	EFFECTES
Micro	2	No es nota
Molt petit	2-2,9	No es nota però es registra
Petit	3-3,9	Es nota però sense danys
Lleuger	4-4,9	Moviment objectes. No danys
Moderat	5-5,9	Pot provocar destrosses
Fort	6-6,9	Potencials destruccions
Molt fort	7-7,9	Grans destrosses
Gran	8 o superior	Moltes destrosses

RELACION VERDADERA, DEL daño y muertes que ha hecho vn graue y terrible terremoto en la villa de Alcoy, Reyno de Valencia, en dos de Deziembre, año 1620.

Mapa d'intensitat sísmica esperada en la Comunitat Valenciana per a un període de retorn de 500 anys (elaborat per Juan José Giner Caturla, Universitat d'Alacant)

TERRATRÈMOLS A ALCOI AL SEGLE XVII

Primerament, cal dir que la nostra ciutat pertany a una zona sísmica de caràcter moderat, ja que a relativa curta distància nostra xoquen dues plaques: l'europea i l'africana. Tota la zona Penibètica forma part dels punts de la Península Ibèrica amb més activitat sísmica com, per exemple, el sud de la província d'Alacant, Almeria i Granada. Per tant, la nostra ciutat no és aliena al perill que suposen els terratrèmols. Haig de dir que tinc catalogats uns 90 episodis sísmics a Alcoi —segur que n'han hagut molts més—, quasi tots ells sense importància, però el risc existeix i caldria ja d'una volta prendre mesures per a fer front un terratrèmol que en la nostra ciutat pot aplegar a magnitud 7.

El primer terratrèmol conegut va tenir lloc en 1258 a la veïna població d'Ontinyent, provocant algunes destrosses. Cal dir, però, que la zona d'Ontinyent representa una regió amb més intensitat sísmica que no la nostra. I tenint en compte la proximitat de les dues poblacions, poden pensar que aquest moviment sísmic també es deixaria notar a la nostra ciutat —vila, aleshores—, però la inexistència de fonts documentals ens priven de conèixer més dades.

El primer terratrèmol identificat a Alcoi data del 29 de gener del 1568 i està relacionat amb un fet que alguns alcoians consideren miraculós: el furt per part de Joan Prats del Santíssim Sagrament de l'església d'Alcoi. Segons els documents, aquest moviment sísmic tingué lloc a les quatre de la vesprada. Tanmateix, podríem pensar que aquest terratrèmol formaria part d'una retòrica religiosa per tal de remarcar el fet.

El segon moviment sísmic —aquest ja datat per documentació oficial— tingué lloc al segle XVII, una època, per cert, de decadència econòmica i demogràfica. La data de la sacsejada és molt significativa, un nou d'octubre del 1615. Va afectar a l'església, situada a l'actual Placeta de la Mare de Déu dels Desemparats —hui Jutjat—, especialment a la seua capella major. No hi van haver víctimes i també es va notar a Agres i, com no, Ontinyent.

El dos de desembre del 1620 va tenir lloc a la nostra ciutat i a la resta de la comarca el terratrèmol més greu que hem patit mai al llarg de la nostra història, i l'únic que ha ocasionat víctimes. La sacsejada va tindre

lloc cap a les 19 hores i les zones més afectades van ser de nou l'església de santa Maria, una part de la muralla al voltant del Portal Nou —actual placeta Les Gallines— on s'assolaren algunes cases, provocant-hi la mort d'unes deu persones; a més a més, una part del carrer La Verge Maria va caure sobre el riu Riquer —encara hui en dia s'hi pot observar la petja de dit terratrèmol—, també es va enfonsar el forn del carrer El Carme, on hi moriren cinc persones, patint, al mateix temps, greus danys el convent de sant Francesc, ubicat a l'actual placeta Les Eres. Però la pitjor part se la va endur el convent de sant Agustí —fàbrica gòtica de mitjans del segle XIV—, ja que la seua capella major va quedar totalment assolada, enrunades tres de les seues quatre torres i també el seu cor, morint-hi set religiosos agustinians. Dies després es descobriren cinc cadàvers al riu Riquer, possiblement de les persones que habitaven les cases del carrer La Verge Maria i que caigueren al riu, i altres sis a un altre corrent d'aigua, el Molinar. En total moriren trenta-tres persones. Suposaria un terratrèmol de magnitud moderada. Alcoi va estar durant anys en un estat prou lamentable i la vila va haver d'invertir grans quantitats per remeiar-ho. El mateix passa amb la vila de Penàguila, que va aplegar a demanar ajuda al rei davant la fretura econòmica arran el terratrèmol.

Relacionada amb aquest succés està la proclamació de sant Maure com a patró d'Alcoi, votat per les autoritats alcoianes perquè no tingueren lloc més sacsejades mortals. Al mateix temps, també vinculada amb tot açò va ser la construcció de l'església de sant Maure i sant Francesc, assolada durant la Guerra Civil del 1936-39.

Rèpliques d'aquest moviment sísmic tingueren lloc el 14 de desembre a les 3:30 hores; el 18 de desembre a la mateixa hora i el dia de Nadal del mateix any. Al mes de gener del 1621 encara es van deixar sentir una sèrie de rèpliques de dit moviment sísmic, concretament els dies 6, 14 i 21. No van causar víctimes ni danys.

Si a Alcoi vam patir, encara que fa molts anys, un terratrèmol de força respectable, vol dir que no estem exempts d'un altre de la mateixa magnitud i, crec, es deurien de prendre mesures per tal de pal·liar, o evitar, les seues dolentes conseqüències. Té la

RELACION VERDADERA, DEL daño y muertes que ha hecho vn graue y terrible terremoto en la villa de Alcoy, Reyno de Valencia, en dos de Deziembre, año 1620.

Medalla commemorativa del III Centenari del patronatge de Sant Maure, obra de Lorenzo Ridaura

nostra ciutat un pla per fer front els possibles terratrèmols? Les nostres construccions aguantarien un sisme com el del 1620?

En 1640, José Vilaplana Gisbert al seu llibre *Historia Religiosa de Alcoy* ens diu que eixe any, no concreta data, Alcoi va patir un terratrèmol "con la violencia que en 1620, pero sin consecuencias desastrosas, cuyo favor se atribuye a la intercesión del nuevo Patrono", referint-se a sant Maure.

El 25 de juny del 1644 es va deixar sentir de nou un terratrèmol que a Alcoi no va ocasionar cap dany ni víctima, però a la comarca d'El Comtat es va notar amb més intensitat.

Cavanilles ens parla que en 1645 "se experimentaron fuertes terremotos en el Reyno de Valencia, principalmente en el recinto conocido con los nombres de Baronía de Planes, Valles de Perpuchent y Travadell, Condado de Cocentayna y Alcoy. Se arruinaron entonces varios pueblos, y en otros cayeron muchos edificios. En Sella [sic] de Núñez solamente quedaron tres casas de cincuenta que tenía; en Alcoy y Muro cayeron calles enteras. Duraron las composiciones algunos meses, y se observó después por espacio de algunos meses que humeaba el Barranco del Azufre" de Benimarfull. Aquest terratrèmol tindria una magnitud de 5,8 amb la categoria de moderat, com el del 1620.

Aquest va ser el darrer terratrèmol —que sapiguem— del segle XVII, el pitjor segle pel que correspon al patiment de moviments sísmics. Exceptuant el del 23 de març del 1748, tots els altres que hem conegut —fins i tot el del passat mes de novembre— han estat de magnitud molt més baixa; això sí, cal dir que aquest del

1748 va ser de més magnitud que el del 1620, ja que li donen 6,7, referència molt alta i que l'entra dins de la categoria de terratrèmol fort. De tota manera no va ocasionar víctimes, però sí danys, com sempre, a l'església de santa Maria.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

BAÑÓ, R. (1996). *Moviments sísmics a Alcoi (1568-1993)*. Alcoi: Misèria i Companyia.

Nota de la Redacció:

Pel seu interès, reproduïm íntegrament un document del que fins fa poc sols coneixíem el títol, i que ha estat digitalitzat i incorporat a la Biblioteca Digital Hispànica, dels fons de la Biblioteca Nacional d'Espanya. Es tracta de la *Relacion verdadera, del daño y muertes que ha hecho vn graue y terrible terremoto en la villa de Alcoy, Reyno de Valencia, en dos de Deziembre, año 1620, con otras cosas dignas de ser sabidas. Compuesta por Iuan Abad, natural de la propia Villa, que se hallo presente atodo*. El fulletó, compostat en vers per aquest Juan Abad i publicat a Barcelona per Sebastián Matevad en 1621, recull un testimoni de primera mà del pitjor terratrèmol que ha patit Alcoi.

RELACION VERDADERA, DEL

daño y muertes que ha hecho vn graue y terrible terremoto en la villa
de Alcoy, Reyno de Valencia, en dos de Deziembre, año 1620.
con otras cosas dignas de ser fabidas,

Compuesta por Juan Abad, natural de la propria Villa, que se halla
presente atodo.

Con Licencia: En Barcelona Por Sebastian Matevad. M. DC. XXI.

EN la villa mas famosa
que el rubio y dorado Febo
alumina con su luz clara,
y enriquece con su espejo.

La que saca tantos hijos
en todas artes tan diestros,
que en las armas, y en las letras
son Cesares, son Homeros.

La que con su nombre solo
esta por el vnuerfo
conocida, y respetada
desde el grande al mas pequeño.

Y por no ser mas prolixo
es Alcoy su nombre eterno
que va bolando su fama,
y al mundo dexa suspenfo.

De la villa esclarecida
esta su sitio, y su puesto
en el Reyno de Valencia,
que es Reyno sobre los Reynos.

Dista de dicha Ciudad
quinze leguas segun cuento,
entre dos montes, y entrambos
fertiles, lindos, amenos.

Parocen bellos jardines
sife miran desde lexos,
poblados de mil regalos,
de muchas flores cubiertos.

Digo pues que sucedio
en aqueste hermoso pueblo
vn extraño terremoto,
y vn admirable suceso.

El año que cuentan todos
(del dichoso nacimiento
del que dio al linage humano,

vida, paz, gloria, contento.

Pues para darnos la vida
fue crucificado, y muerto)
de mil seysientos y veynte
a los dos del mes postero:

A la hora que acabua
de correr el cauallero
su rubia, hermosa carrera,
con sus cauallos Phebeos.

Estando toda la gente
con vn profundo silencio,
ya tocada la oracion
de aquella que pario el Verbo?

Se sintio vn rumor tan grande,
y vn terremoto estupendo
el mayor que ha visto el mundo
del qual es que Christo fue muerto.

Los montes que parecian
firmes, altiuos, soberbios
se desquixaron entrambos
con ruydo, y grante estruendo?

Las casas mas sumptuosas,
y los mas fuertes conuentos,
quedaron desechos todos,
derribados por el suelo.

La tierra se estremecio
hasta los mas altos cerros,
mostraron dolor terrible,
con muy grande sentimiento?

De las casas los tejados
todos se vieron abiertos,
las paredes y las torres
en vn instante cayeron.

Era lastima de ver,
hombres, mugeres, y viejos?

A niños,

RELACION VERDADERA, DEL

daño y muertes que ha hecho vn graue y terrible terremoto en la villa de Alcoy, Reyno de Valencia, en dos de Deziembre, año 1620.

niños, ni niñas, grandes, chicos,
mozos, galanes, mancebos.

Salir todos de sus casas,
apreñados, suspenfos,
turbados, embelizados,
confusos, y macilentos.

Vnos se encueniran con otros,
y del lastimoso enueniro
casi todos van por tierra
rodando por aquel suelo.

Quien sale con su muger
dandose abraços estrechos,
por que si la muerte viene
mate a dos de vn golpe liero.

Quien saca en brazos los niños,
quien sale con sus hijosuelos,
quien la muger delmayada,
quien saca a su padre al cuello.

Quien por salir de su casa
estampa el rostro en el suelo,
quien por correr se maltrata,
y quien cae de si ageno.

Quien se delmaya en la calle,
quien da bozes hasta el Cielo,
quien está deshecho en llanto,
y quien de dolor desnecho.

El que piensa que huye
se para qual estalerno,
y el que piensa estar parado
corre qual viento ligero.

Todos se dexan la villa
todos salen fuera el pueblo,
grritando misericordia,
todos se salen huyendo.

Qual huyendo se le cae
encima cabeça y cuello
media torre al desdichado,
y le sepulta en el centro.

Qual se rompe en vna esquina
por muy calco, y felos,
y mezclados de sangre
deca los cantones llenos.

Hizose el mayor estrago
en el fuerte Nouellero

del grãde Padre AVGVSTINO,
y el Doctor santo y perfecto.

Era el Conuento el mejor
que aya en aquellos Reynos,
y se dexo en vn instante
derribado y todo abierto.

Tres torres le derribo
qual si fueran tres maderos,
siendo las fuertes murallas
de nueue palmos de grueso.

En su Iglesia derribo
el Choro, siendo tan bello
que era admiracion y envidia
de todos estos Conuents.

De la capilla mayor
los arcos partio por medio,
y derribo la mitad,
que es dolor ver tal successo.

Estaa entonces rezando
este santo y fiel Colegio
en el Choro los Maynines
como acostumbraua hazerlo:

Quando vino el terremoto,
y al rumor grandey estruendo
cada qual huye a su parte
por buscar algun remedio.

Hallaron siete vna puerta
abierta, y en aquel hueco
que la pared gruesa haze
abraçados se estuieron.

Y fue solemne milagro,
por que bouedas y techos
con furor muy repentino
de entrambas partes cayeron.

Y todos ellos quedaron
saluos sin peligro, y puetos
en medio de la pared
que motio a lastima verlos.

Los demas de derecha mano
con grande prissa acudieron
a la puerta principal
del Choro como vnos vientos.

Y como estava cerrada,
salir no pudieron presto.

y vnos y otros abragades
to los los siete cayeron.

Quedaron los Religiosos
debaxo de tierra puestos
todos viuos y enterrados,
sepultados y aun no muertos.

Quiso aqueste Doctor santo
dar nueue claues bellos
de su diuino jardin
por los pecados del pueblo.

El Conuento del Seraphico,
Alferez del Verbo eterno,
quedò como vn^a granada
por todas partes abierto.

Viendo el Padre Guardian
vn suceso an horrendo,
sacaron con gran presteza,
al Señor de todo el Cielo.

Debaxo de vn gran Oliuo
vn Altar formaron presto,
que fue la última mirar
de tal fuerte al fumo Verbo;

Toda la gente se fue
do el Altar estaua puesto,
por gozar de la alegría,
aunque faltaua conuelo.

La Iglesia parroquial
toda le partio por medio,
y se quebrò la Custodia
del diuino Sacramento.

Sacaronle del sagrario,
y fiera en el Cimiterio
estauo toda la noche
por estar en tierra el Templo.

Alma mira a tu Señor,
que los pecados de va pueblo
sin razon defen^den^do
le tienen puesto al sereno.

Llora, gime ya que Alcoy
esta todo tan peruerso,
que tiene en medio la calle
al que manda Cielo y suelo.

Hizo vna terrible noche
siempre neuando, y llouen^do,

que solo ver los muchachos
era vn retablo de duelos.

Nadie jamas repotò,
ninguno estuuo durmiendo,
que treinta y tres terremotos
aquella noche se hizieron.

Esta an casi difuntos
los rostros muy macilentos,
todos se estauan mirando
sin hablar ninguno dellos;

No se vio Troya abrasada
con mas lamentable exceso,
como se vio aquesta noche
todos llorando y gimiendo;

El Alma salio llorosa,
no como suele siendo,
que parece se mostraua
vestida de color negro.

Juntaronse los Jurados
con los demas del Consejo,
y todos juntos hablaron
al Retor, y a todo el Clero.

Hizo^se vna procesion
tan lastimosa que creo,
que no ay coraçon humano,
que no rebiente en el pecho.

Todos andauan llorando
y todos llenos de miedo,
guitando misericordia
a Dios sacaron del pueblo.

Y en vnas eras que trillan
el trigo, formaron luego
vn Altar, y en medio el campo
al que nos salua pusi^{er}on.

Predicaron, y el Sermon
fue de tan precioso efecto,
que alli delante de todos
muchos perdones se hizieron.

Los rancores que tenían,
cizañas y enojos viejos
dexados todos a parte
se dauan muy dulces besos;

Es cosa de admiracion
ver vn pueblo tan trau^ullo.

RELACION VERDADERA, DEL daño y muertes que ha hecho vn graue y terrible terremoto en la villa de Alcoy, Reyno de Valencia, en dos de Deziembre, año 1620.

tan trocado en solo vn punto
desde los pies al caballo.

Votaron guardar la fiesta
cada vn año en aquel tiempo,
prometiendole ayunar,
del mayor al mas pequeño.

Fue dia de santo Mingo
gran costelano del Cielo,
y la fiesta se votò,
y alli mismo el año hizieron.

Parece que fue milagro,
que al instante que ouieron
a san Mingo por Patron
todas comieron aliento.

Seraron tambien las monjas
de su clausura, y Conuento,
y en vas malicioso a choça
dia y noche se esturieron.

Miraron toda la villa
por ver el daño que ha hecho,
y hallaron daño excelsiuo
en las casas, y en los templos.

En vn hora que cayo,
huo allí seys caspos muertos
y entre ellos vas preñada,
que mouio a lastima y duelo.

Tambien huo en vas calle,
que llaman del portal nuevo,
seys ruertos, que palma el mundo
tan lastimoso successo.

Otras personas se hallaron
cubiertos de aquellos techos,
y a vnos sacaban viuos,
otros coxos, mancos, ciegos.

No ay lengua que explicar pueda,
ni hamano entendimiento,
que comprehenda y conciba
este caso tan horrendo.

Es el daño irreparable
venidos los muertos fueron,
y el estrago desta Villa
es sin numero y sin cuento.

Las aldeas, cañerías
de tal fuerce ha deicompuesto,

que ha hecho vn notable daño
en riego de los graneros.

Muchas, y buenas bodegas
de quaxado y abietto,
que ha derramado por tierra
el vino nuevo, y auelto.

Toda fuerce de ganados,
cabras, ouejas, cañeros,
mulos, otros animales
en grande abundancia ha muerto.

Fuera de la Villa vn quarto
ha partido vn arcaezuelo,
y qual si fuera granada
por medio todo le ha abietto.

Yes tan grande la abertura
que ay lugar, que vn gran camello
(casi que palma, y a flor de.)
se puede encunder de dentro.

Es de largo media legua,
tiren si es caso estupendo,
que no ay hombre que no admita
calostan fuertes, y horrendos.

En tanto que por tierra
este noble y rico pueblo,
que es innumerabile el mal
que en villa y termino ha hecho.

Otras de gracias ha auido,
el Rey eterno supremo
perdone nuestros pecados,
de piedad vte con ellos.

No mite vuestras miserias
y tu lector muy discreto
si hallares alguna falta
supla la tu entendimiento.

Confidera que me hallè
tambien en aqueste pueblo,
y de tan confuso estoy,
que no me siento a mi mesmo.

Dios nos tenga de su mano,
porque con veras le amemos,
y despues nos de el descanso
que promete alla en el Cielo.

FIN.

Don Francisco Terrè Vic. Genl

IMATGES DE LA DEVOCIÓ INVOCADES FRONT A LES CALAMITATS. A PROPÒSIT DE LA RELIGIOSITAT POPULAR ALCOIANA

JOSEP MARIA SEGURA MARTÍ

Historiador. Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi

INTRODUCCIÓ

Al llarg de la història d'Alcoi han hagut diferents crisis de subsistència com les epidèmies, malalties de tot tipus, plagues, sequeres i d'altres fenòmens naturals que van donar origen a situacions adverses en què els alcoians van invocar la protecció divina mitjançant la promesa o el vot de fer festa anual a determinats sants, de nomenar-los patrons o d'edificar-los una ermita. És el cas del patronatge de sant Roc —invocat contra la pesta—, sant Maure —patró davant els terratrèmols—, sant Gregori d'Òstia —protector especial i advocat contra l'assot de la llagosta i demés plagues d'animals nocius— o la Mare de Déu de la Cova Santa —invocada davant les epidèmies de còlera del segle XIX—, entre d'altres, els quals constitueixen singulars exemples d'un patronat efectiu i especialitzat per a la col·lectivitat. Els alcoians també van invocar a sant Jordi i el van nomenar patró d'Alcoi, en atribuir-li la seua cèlica intervenció en la defensa de la vila, l'any 1276, davant l'atac del cabdill musulmà al-Azraq.

Dins la categoria dels sans protectors específics i amb una determinada especialització terapèutica, des de l'època medieval Alcoi va retre culte als sants Abdó i Senén, els populars "sants de la Pedra" invocats davant pedregades i tempestes, i també es va donar culte a sant Antoni Abat, protector dels animals domèstics, advocació aquesta

de la qual es conserva el testimoni de la seua ermita construïda al segle XIV; o el cas de sant Cristòfol, protector de vianants, titular de l'ermita medieval que corona el cim de la muntanya que porta el seu nom.

Per la seua part, els gremis també van tindre un sant com a patró del seu ofici. En Alcoi, sant Miquel fou escollit patró dels paraires, mentre que altres sants exercien la seua protecció universal a infinitat d'oficis: santa Anna dels teixidors, sant Maurici dels tintorers, sant Eloi dels manyans, sant Josep dels fusters, etc.

Si la protecció dels sants taumaturgs és eminentment pràctica i vitalista —i tendeix a estar especialitzada en la curació de determinades malalties de les persones, dels animals, i de la fertilitat dels camps—, el patronatge marià i cristològic generalment és polivalent i ha estat invocat per a auxiliar tot tipus de malalties i necessitats públiques o privades (Ariño, 1988: 112). A l'Alcoi del segle XVI, per conjurar la sequera s'oficiaven misses i es feien precis i processons a la Mare de Déu, a qui se li demanava la seua intercessió perquè ploquera (Santonja, 1995: 139).

Altres advocacions del santoral valencià, molt populars i relacionades amb la invocació, han estat santa Bàrbara, invocada davant les tronades; sant Blai, protector de les malalties de la gola, molt invocat als segles passats davant les epidèmies de crup o diftèria; Santa Llúcia, advocada contra les malalties dels ulls, etc.; i també ha estat sol·licitat l'auxili de determinades imatges de Crists i Maredeus per posar remei als problemes de la salut, com és el cas del Natzarè del gremi de Llauradors d'Alcoi, el Jesuset del Miracle, la Mare de Déu dels Desemparats o la Mare de Déu dels Lliris, entre altres. El alcoians també van demanar l'auxili a determinades advocacions marianes de poblacions veïnes, com la Mare de Déu del Miracle (Cocentina) o la Mare de Déu del Castell (Agres).

Les devocions més arrelades a l'Alcoi medieval, segons les investigacions de Josep Lluís Santonja (2001), s'hi manifesten en la denominació del temple parroquial —dedicat a la Verge Maria— i les ermites abans esmentades; també en sabem d'altres advocacions per les confraries i els altars dedicats a les imatges que aleshores comptaven amb una gran devoció, com

Antiga ermita de Sant Roc

Nostra Senyora del Roser, sant Pere, sant Miquel, santa Anna o sant Agustí, la majoria de les quals tenen actualment a Alcoi un carrer retolat amb el seu nom. No obstant això, amb el pas dels anys anaven apareixent noves devocions al temps que d'altres s'hi perdien (Santonja, 1995).

Pel que fa a Alcoi, seguidament es dona compte de les circumstàncies dels patronatges d'invocació i les mostres de la devoció popular que van manifestar els alcoians a les imatges per fer front a calamitats com les epidèmies de pesta i còlera, els terratrèmols, les pedregades i les plagues de llagosta.

SANT ROC, PATRÓ D'ALCOI, PROTECTOR DAVANT LES EPIDÈMIES DE LA PESTA

La *Historia Religiosa de Alcoy* de J. Vilaplana Gisbert (1903), entre altres obres, informa de l'arribada d'una epidèmia de pesta l'any 1489, i que el contagi va durar fins a 1494. Els anys 1547 a 1549, va torna a envair la pesta l'antic Regne de València, encara que Alcoi se'n va sortir del brot epidèmic, i en 1559 els alcoians van complir el vot que havien fet un segle abans, d'edificar una ermita a sant Roc als afores de la població, per a la qual es van construir les imatges de sant Roc, sant Sebastià i sant Maurici. Aquesta primera ermita, que estaria situada al carrer N'Ofre Jordà —plaça de bous vella—, en 1715 presentava ruïna i es va edificar una altra en la part alta de la partida dels Tints, a la vora del camí de Madrid, que va ser beneïda per a la festivitat de sant Roc de l'any 1731.

Per a fer palesa la protecció de sant Roc, el dia 2 d'abril de l'any 1600 les autoritats van convocar el Consell general de veïns de la vila, qui va triar —per sorteig entre vuit sants, mitjançant el sistema de redolins— a sant Roc com a patró protector contra la pesta i les malalties contagioses, obligant-se a fer-li festa anualment (Santonja, 2001: 132-133). Cal assenyalar que com a causa directa del contagi de l'epidèmia de pesta de l'any 1600, la vila d'Alcoi va perdre un deu per cent de la seua població (Torró, 1991).

L'ermita de Sant Roc va ser derrocada en 1920 per motiu de l'ampliació de la caserna d'Infanteria. L'any 1915 s'havien iniciat les obres de construcció d'una nova església a

Gozos a S. Roque, impresos en Alcoi a mitjan segle XIX

l'altre costat del pont de Sant Roc, ampliada anys després i que actualment és el temple parroquial de Sant Roc i Sant Sebastià.

Aquesta dualitat —sant Roc i sant Sebastià— reforça el caràcter protector d'aquests sants sanadors o terapèutics: sant Roc és protector contra la pesta i les malalties contagioses, i la seua festivitat se celebra en estiu, el 16 d'agost; sant Sebastià és invocat —sovint en copatronatge amb sant Roc— i fa front a les epidèmies d'hivern, en ser la seua festivitat el dia 20 de gener (Hernández, 2000: 173-174).

Des dels primers anys del segle XVIII, el govern municipal d'Alcoi va deixar de sufragar la festivitat de sant Roc, motiu pel qual el culte a aquest patró de la vila va decaure fins al punt de perdre's quasi la seua memòria, front a la popularitat d'altres patrons com sant Jordi o sant Maure (Santonja, 2001: 288). No obstant això, en la segona meitat del segle XIX dues impremtes d'Alcoi van editar uns *GOZOS A SAN ROQUE. ABOGADO CONTRA LA PESTE. PATRON DE ALCOY* (veure l'annex d'Obres impreses). Coneixem també uns *GOZOS A*

Imatges de la devoció invocades front a les calamitats. A propòsit de la religiositat popular alcoiana

Plafó de taulells. Sant Roc i sant Sebastià,
ca. 1780-1790

Plafó de taulells de sant Sebastià
(ca. 1870-1880)

SAN ROQUE. ABOGADO CONTRA LA PESTE, Alcoy. Imp. de José Martí – Valencia, Librería de Juan Martí, Bolsería, 22., edició possiblement de 1864 en avant.

Com a testimoni del patronatge i culte popular de sant Roc a Alcoi, el Museu Arqueològic Camilo Visedo Moltó conserva un magnífic plafó de taulells amb les imatges dels dos sants, representades amb figures independents que no interactuen ni formen cap escena. Aquesta obra de finals del s. XVIII (ca. 1780-1790), fins a l'any 1988 se situava sobre la façana d'un vell edifici del carrer Sant Roc des d'on presidia aquesta via urbana d'entrada a Alcoi per a protecció de veïns i vianants (Segura, Navarro i Cebrián, 2019: 100-101). Un altre plafó ceràmic devocional amb la representació de la imatge del màrtir sant Sebastià, obra datada als anys 1870-1880, és el que es trobava en el singular edifici del Tou de la Volta, al Ravalet del carrer de Sant Sebastià que hi havia a l'extrem nord del passeig de Cervantes. Aquests taulells van ser desmuntats en la dècada de 1970, i actualment es conserven en una col·lecció particular (Segura, Navarro i Cebrián, 2019: 244-245).

Presidint la façana de diferents fàbriques de la partida dels Tints, abans que es derrocaren aquests immobles als anys 1990, hi van haver plafons ceràmics —datats al segle XIX— que representaven la imatge de sant Roc, vinculada a aquest indret per la seua proximitat amb l'antiga ermita de sant Roc: la filatura de Pla i la fàbrica de la Filera, per citar-ne alguns exemples, i també hi va haver uns taulells al Tint de l'Ofici que representaven el patró dels tintorers, sant Maurici màrtir.

SANT MAURE MÀRTIR, PATRÓ D'ALCOI, PROTECTOR CONTRA ELS TERRATRÈMOLS

El moviment sísmic que es va registrar a Alcoi la vesprada del dia 2 de desembre de 1620 va ser especialment violent i amb uns efectes devastadors, i va causar danys als convents d'agustins i franciscans, a més de derrocar algunes cases i muralles, i es va cobrar la vida de molts frares i alguns veïns. La mateixa nit es va produir un altre sisme, de menor grau, per la qual cosa acordaren convocar un Consell general de veïns per a votar un patró protector con-

tra els terratrèmols, que es va celebrar el dia 3, al qual es va proposar que es triés directament i sense sorteig a sant Maure màrtir com a patró protector contra els terratrèmols per ser el sant del dia, la qual proposta va ser aprovada. L'any següent es va aconseguir una relíquia del sant, extreta del reliquiari que conservava el col·legi del *Corpus Christi* de València, la qual va arribar a Alcoi el 18 de desembre de 1621. En 1625, les autoritats acordaren construir un temple al mateix olivar on havia estat exposat el Santíssim durant els terratrèmols de 1620, i l'any següent es va col·locar la primera pedra del futur temple de Sant Maure (Santonja, 2001: 141-144).

Els terratrèmols es van repetir el dia 11 de desembre de 1620, i el poble va organitzar peregrinacions a les ermites de Sant Antoni, de Sant Cristòfol i de la Puríssima de la Font Roja, així com a la capella de la Mare de Déu de Gràcia — al convent de Sant Agustí—, i va ser molt memorable la romeria de penitència que va fer tot el poble amb el clero i autoritats al santuari de la Mare de Déu del Miracle de Cocentina (Vilaplana, 1903: 308-316).

Els terratrèmols no s'explicaven per causes naturals, sinó teològiques, i s'interpretaven bé directament com a càstigs de Déu o bé com avisos celestials (Ariño, 1988: 144).

De la devoció local a sant Maure coneixem l'edició bibliogràfica del *Novenario...* escrit pel Dr. Gregorio Gisbert, imprès per Martí l'any 1831 (veure l'annex d'Obres impreses). Un altre imprès molt valuós i interessant són els *GOZOS / al glorioso S. Mauro Màrtir Romano, según se cantan en la ca- / pilla del Real Colegio de Corpus Christi de Valencia, en don- / de se venera el cuerpo de dicho Santo, patrón del / mismo Real Colegio*. El gravat que reproduïx la imatge del sant incorpora un fons d'edificis derrocats, en clara al·lusió als terratrèmols d'Alcoi.

Al carrer de Sant Maure, sobre la façana de la casa núm. 17, s'hi troba un plafó de taulells obra del pintor Miquel Mollà, fabricat a València a meitat segle XIX, que representa una triple advocació: la imatge de la Trinitat, en la part superior, i en la inferior les de sant Maure i santa Bàrbara, totes tres encerclades per una orla. Pel que fa a la representació de sant Maure, el

El desaparegut Tou de la Volta, amb els taulells de sant Sebastià

màrtir romà mostra la ferida del coll i porta la palma del martiri i l'espasa. Al fons s'hi representa una ciutat devastada pel sisme entre núvols de pols (Segura, Navarro i Cebrián, 2019: 234-235). En aquesta ceràmica devocional, la iconografia representada reafirma la protecció de la divinitat sobre el paper d'intermediari del sant patró, que en aquest cas es veu reforçat en estar acompanyat per santa Bàrbara, advocació molt popular que és invocada davant les tronades.

ELS SANTS DE LA PEDRA, ABDÓ I SENÉN, PROTECTORS CONTRA LES PEDREGADES

Els sants Abdó i Senén són advocats específics invocats des d'època Medieval pels agricultors de la Corona d'Aragó davant el risc de pedregades i tempestes, fins que a moltes localitats van ser desplaçats per sant Isidre en ser aquest recolzat institucionalment. El Santets de la Pedra eren titulars de l'ermita alcoiana de la partida de Polop, actualment dedicada a sant Isidre Llauredor (Soriano, 2020), i coneixem una estampa de finals del segle XIX amb la seua imatge

Imatges de la devoció invocades front a les calamitats.
A propòsit de la religiositat popular alcoiana

Edició del Novenari a Sant Maure màrtir

Sant Maure màrtir, detall de la imatge del sant al gravat

impresa per Francisco Company (Castelló, 1997: 291 i 315). Cal recordar que la Junta ostentava el patronatge d'una capella sota advocació del Natzarè i els màrtirs Abdó i Senén en la nova església parroquial de Santa Maria, inaugurada el 1769 (Soriano, 2017: 137-139).

Un altre testimoni local de la devoció que gaudien aquests sants protectors de les collites, és un plafó de taulells amb les imatges dels sants de la Pedra i, entre ells, el Natzarè; en la part inferior es reproduïx el rètol: *ESTA ES LA CASA DONDE SE RECOJE LA LIMOSNA DI JESUS NAZARENO Y JUNTA DE LABRADORES. AÑO 1786*. En aquest any, el Gremi de Llauradors d'Alcoi va encomanar aquestes ceràmiques a la fàbrica de Mossén Femares de València, i aquest plafó va presidir durant molts anys l'antiga seu social que els llauradors tenien al carrer del Carme, on es recollia l'almoïna del Natzarè, patró del gremi, fins que a mitjan segle XX van passar al carrer Pintor Casanova (Segura, Navarro i Cebrián, 2019: 94-95).

SANT GREGORI D'ÒSTIA, PATRÓ D'ALCOI, PROTECTOR CONTRA LES PLAGUES DE LLAGOSTA

En l'època Moderna els pobles van recórrer als intermediaris religiosos per a protegir els camps de les plagues, sequeres i tempestes. De 1513 a 1515, en diferents llocs d'Espanya la plaga de la llagosta va minvar les collites, i a Alcoi li va arribar per la part de Múrcia. Per a combatre aquesta plaga es demanava a un clergue que practiqués conjures i la benedicció dels camps amb aigua passada per les relíquies de sant Gregori d'Òstia, un aigua portada des del santuari de San Salvador de Peñalva, que el sant té a Navarra (Santonja, 2001: 136-138).

La *Historia Religiosa de Alcoi* (Vilaplana, 1903: 388-390) afirma que, a més a més, eren freqüents els actes de fervor religiós en oracions privades i públiques, en penitents processons i romeries als santuaris de Sant Antoni, Sant Cristòfol, Puríssima de la Font Roja, al Jesuset del Miracle i processons amb el Santíssim Sagrament. Es repetien les aspersions dels camps amb aigua de sant Gregori, i "*la Justícia Divina no es donava per aplacada*". En abril de l'any 1757 va arribar la plaga a tan gran mag-

Plafó de taulells del carrer Sant Maure núm. 17, obra de mitjan segle XIX

Els Sants de la Pedra i el Natzaré. Plafó de taulells de 1786

Imatges de la devoció invocades front a les calamitats. A propòsit de la religiositat popular alcoiana

Plafó de taulells de sant Gregori que hi havia al seu carrer, datat l'any 1857

nitut que no es va celebrar la festa a sant Jordi. Després de Déu s'acudia a la ciència, i assajant tots els medis humans i obeint ordres superiors es recollien grans quantitats d'ous i d'insectes per a ser cremats.

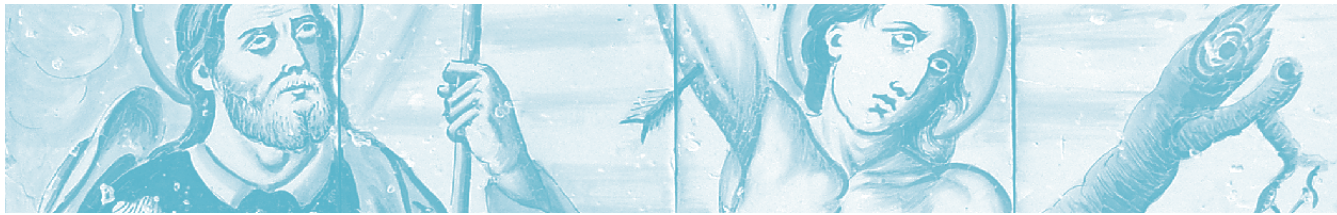
L'any 1547, sant Gregori d'Òstia fou declarat pel Consell general de veïns, protector contra la llagosta, i en 1641 va ser de nou invocat i proclamat patró i protector especial contra la llagosta i demés animals nocius, i es va votar celebrar-li festa cada 9 de maig, amb oficis religiosos i actes civils com focs d'artifici, enramades, sermó particular, toc especial de campanes i lluminàries (Vilaplana, 1903: 320).

Des del segle XVII, Alcoi té un carrer dedicat al seu patró sant Gregori, únic record que actualment es manté d'aquest sant protector, doncs des de fa molts anys que no se celebra la seua festivitat ni es objecte de culte. El alcoians no van arribar a construir-li una ermita, com refereix el cronista R. Vicedo Sanfelipe (1920-1922: vol. I, 135): "Nuestros antepasados, cuando Alcoy era más agrícola que fabril

e industrial, prometieron edificar, y aún señalaron sitio, a una ermita o Iglesia a San Gregorio de Hostia: todas las públicas promesas se han cumplido, solo esta queda en pié; nosotros creemos que este es el punto más a propósito y que llenaria el fin mayor que otro, para que fué proclamado dicho Santo Protector o Patrono, esto es, contra las plagas en los campos, primero por la cercanía a Alcoy y segundo porque es punto que domina toda nuestra vega". En aquest sentit, no sabem on el alcoians van assenyalar el lloc per a edificar l'ermita, no obstant el cronista arriba a proposar per a aquest lloc el cim de la muntanya del Castellar.

L'únic testimoni que d'aquest sant es conserva és un plafó de taulells amb la seua imatge, datat l'any 1857, procedent de la façana de la casa 6 del carrer de Sant Gregori, actualment restaurat i conservat al Museu Arqueològic Camilo Vicedo Moltó. El plafó ceràmic fou localitzat i recuperat en 1998 amb motiu de les obres de demolició de l'immoble. Fins a aquell moment s'ignorava la seua existència, perquè la imatge havia estat oculta per un barandat, possiblement des de la guerra de 1936.

Per descriure aquesta imatge ceràmica, copiem del treball de J. M. Segura, B. Navarro i J. Ll. Cebrián (2019: 220-221): Sant Gregori beneeix els camps de vinyes envaïts per una plaga de llagosta, que es representen en aquesta iconografia en forma de papallones al vol. El sant vesteix ornaments de bisbe. Amb la mà esquerra subjecta el bàcul, i amb la dreta, l'aspersori o salpasser. Apareix voltat d'escolans que li subjecten el poal de l'aigua beneïda, porten ciris i una creu alçada. Entre ells veiem un personatge noble. Al seu costat sant Domingo de la Calzada —el seu ajudant—, amb una aurèola de santedat, li sosté un llibre obert. La part inferior de la imatge inclou aquesta inscripció: *S.^N GREGORIO OBISPO DE OSTIA. PATRON DE ALCOY. A expensas de los vecinos de la Calle. Año 1857*, al·lusiva al patronatge alcoià del sant i a la propietat veïnal del plafó que el va sufragar en 1857.

LA MARE DE DÉU DE LA COVA SANTA, PROTECTORA DAVANT LES EPIDÈMIES DE CÒLERA

L'antiga devoció dels alcoians a la Mare de Déu de la Cova Santa té el seu origen en les epidèmies colèriques que assotaren Alcoi durant el segle XIX fins a l'any 1885, les quals deixaren un saldo de milers de morts que portaren el dol a nombroses famílies alcoianes. Aquesta devoció mariana va estar motiu d'un breu estudi anterior per nosaltres (Segura, 1990).

Davant d'aquesta situació, era freqüent el fer rogatives i processons als sants patrons —sant Jordi i sant Maure—, al Jesuset del Miracle, a la Mare de Déu dels Desemparats i a la Mare de Déu de la Cova Santa, a més d'altres pràctiques religioses com els novenaris als sants i advocacions marianes que gaudien de reconegudes atribucions taumatúrgiques o sanadores.

La Mare de Déu de la Cova Santa ha estat una imatge molt popular que gojava de la devoció dels municipis castellonencs i d'altres regions perifèriques que li demanaven la seua mediació per a donar remei a tot tipus de malalties i crisis de subsistència, com ara les sequeres, de les què una cançó de rogle, de generació en generació, ens recorda la seua invocació: "*Que llueva, que llueva, la Virgen de la Cueva; los pajarritos cantan, las nubes se levantan*" (Arazo, 2002).

L'historiador Àngel Beneito (2003: 184), en estudiar les epidèmies de còlera a Alcoi, documenta que el 1854 la parròquia de Sant Francesc va decidir iniciar una novena per invocar la remissió de la malaltia i algunes famílies pietoses suggeriren fer-la en honor a la Verge de la Cova Santa —se li atribuïa la curació dels malalts desnonats—. El poble va acollir amb fervor la idea i el temple es va emplenar de gom a gom durant els dies de la novena, en la qual es resava aquesta oració: "*Madre piadosa, consuelo de afligidos! Mirad con ojos propicios a un pueblo atribulado, que solo de vos espera el remedio de sus necesidades. Merecemos mucho por nuestros pecados; pero los detestamos de todo corazón y nos pesa, Señora, una y mil veces de haber ofendido a vuestro Hijo. En vuestra protección, oh clementísima Madre, confiamos ver levantado el azote de las enfermedades con que el Cielo justamente nos castiga. Alcoi,*

Edició dels *Gozos...*, de la impremta de Payá e hijos

Edició de 1866 d'una *Oración a Nuestra Señora de la Cueva Santa*

Imatges de la devoció invocades front a les calamitats. A propòsit de la religiositat popular alcoiana

Estampa de l'edició de 1900 de la *Novena a Nuestra Señora de la Cueva Santa*

Estampa dibuixada i litografiada per Pedro Martí entre els anys 1855 i 1858, amb imatges i frases al·lusives a Alcoi i a l'epidèmia de còlera

Señora, acude a Vos. Alcoy, Señora, espera en Vos. Alcoy, Señora, no vera defraudada su esperanza en vuestra protección."

Una nova i última epidèmia de còlera, l'estiu de 1885, va obligar a prendre decisions, unes espirituals, com les que va mamprendre l'arxipreste de Santa Maria en celebrar una novena a la Verge dels Lliris i altra a sant Rafel per a "impetrar al Señor se digne preservar a esta población de la terrible epidemia que azota a algunos pueblos" (*Revista de Alcoy*, 20-VI-1885) i en organitzar processons (Beneito, 2003: 184).

Per a afavorir la mediació de la Mare de Déu de la Cova Santa contra l'assot del còlera, s'editaren novenaris, oracions i estampes (veure l'annex d'Obres impreses), així com una edició de 1860 impresa en Alcoi —Imp. de Payá—: *Breve noticia del origen y culto de Nuestra Señora de la Cueva Santa y de algunos de los muchos milagros con que ha sido favorecida su devoción*. En aquest llibret, que incorpora una estampa de la imatge de la Mare de Déu de la Cova Santa "según se venera en la Iglesia de San Mauro y San Francisco de Alcoy", la qual també es reproduïx en els *Gozos...* i la *Oración...*, es relaten els principals prodigis miraculosos d'aquesta imatge, de manera especial els que es van produir al seu "territori de gràcia" —Segorbe, Jérica, València, etc.—, venerada des del darrer quart del segle XV al seu santuari del municipi d'Altura (Castelló), diòcesi de Segorbe. D'aquest llibret, existeix un volum en la Biblioteca Municipal d'Alcoi (sig. 040224). De la *Novena...* se'n van fer fins a quatre edicions.

L'autor de la *Guía de Alcoy* (Vicedo, 1925: 126-127.), i el de la *Novena a Nuestra Señora de la Cueva Santa...* —si bé aquest últim no ens proporciona el nom—, venen en coincidir que l'alcoià i pare franciscà Antonio González, prevere adscrit a la parròquia de Sant Maure i Sant Francesc, va introduir aquesta devoció segurament en 1854, i possiblement escriuria en aquell mateix any el text de la *Novena...* la qual serviria de model per a les reedicions de 1885 i 1900, que a més inclou els Gojos amb dues estrofes introduïdes per al seu cant a Alcoi, i unes notes i pròleg signades pel rector Francisco Navarro, incloses en l'edició de 1885 que hem consultat en la Biblioteca del Casal de Sant Jordi

(reg. 1455). També caldria atribuir al pare González el treball titulat *Breve noticia...* de 1860 (Berenguer, 1977: vol. 2, p. 386).

La producció d'estampes i altres impresos a la Mare de Déu de la Cova Santa és considerablement nombrosa. Recentment ens ha arribat la imatge d'una estampa (32x22 cm), dibuixada i impresa pel litògraf i gravador Pedro Martí, segon fill del litògraf José Martí Casanova. El gravat no porta data, si bé hauria estat estampat entre els anys 1855 i 1858, quan aleshores Pedro tenia el seu taller al carrer de Sant Josep d'Alcoi, just abans de fixar el seu domicili i taller a la ciutat de València. L'estampa incorpora textos al·lusius a l'epidèmia del còlera de 1854 i 1855, i reproduïx motius i imatges relacionades amb la indústria, el comerç, la caritat, etc. (veure l'annex d'Obres impreses).

Com hem comentat anteriorment, la devoció a aquesta imatge fou molt popular i, a més de l'altar en l'església de Sant Maure i Sant Francesc, abans de 1885 ja s'havien col·locat imatges de la Cova Santa en l'ermita de Sant Roc i l'església del Sant Sepulcre —aquesta darrera encara es conserva—, i no ni havia família que no tinguerà una estampeta o una imatge d'aquesta verge, com a talismà que protegira la salut dels habitants de la casa, manifestacions aquestes de la religiositat popular que ens confirmen la gran dimensió que va abastar en Alcoi aquesta particular devoció durant la segona meitat del segle XIX.

Com a testimoni d'aquell fenomen religiós, hui trobem l'actual imatge sobre taulells ceràmics del carrer de la Cova Santa núm. 1 —una còpia idèntica al plafó de taulells que es va col·locar l'any 1939-1940—, la qual és la reposició d'una anterior que fou desmuntada durant l'inici de la Guerra Civil de 1936-39, que s'hi trobava a la façana d'una altra casa del mateix carrer; o una altra ceràmica, aquesta fabricada a València entre els anys 1869 a 1880 (Segura, 1990; Segura, Navarro i Cebrián, 2019: 218-219), que s'hi troba a l'inici de l'escala de veïns d'una casa del carrer de la Cordeta, imatge aquesta que incorpora el text votiu "*Alcoi, señora, espera en vos*", copiada del text que reproduïx la *Oración...* impresa en Alcoi el 1855 per litografia de la Viuda e hijos de Martí, i també pren com a model la mateixa imatge de la Mare de Déu.

Imatge d'escaiola de la Mare de Déu de la Cova Santa, emmarcada i decora amb floretes, pertanyent a una família d'Alcoi (cortesía de Ricard Bañó Armiñana)

Plafó de taulells que actualment presideix el carrer de la Cova Santa d'Alcoi, rèplica d'un anterior dels anys 1939-1940

CONSIDERACIONS FINALS

Aquestes advocacions i patronatges d'invocació testimonien antigues creences religioses i pràctiques populars que buscaven la salut, la pluja..., les quals ens informen d'una religiositat terapèutica que atribuïa a determinades imatges el poder per a posar remei davant situacions adverses

Imatges de la devoció invocades front a les calamitats. A propòsit de la religiositat popular alcoiana

com malalties, epidèmies, plagues, seques, terratrèmols i d'altres calamitats públiques. És aquesta una religiositat dramàtica i vitalista, de vegades pública i col·lectiva, en què la relació entre l'ésser sagrat —el patró— i els humans té una finalitat pràctica: advocar per la salut de les persones, dels animals, i de la fertilitat dels camps (Ariño, 1988: 497-502),

En el panteó sagrat dels alcoians de segles passats han estat presents les advocacions més arrelades als pobles de la geografia valenciana. A l'àmbit d'aquestes comarques, davant les epidèmies de la pesta bubònica moltes poblacions buscaren la protecció de sant Roc i construïren ermites en el seu honor: Alcoi, Biar, Cocentaina i Penàguila. De la protecció dels camps i les collites, front a les pedregades i altres mals, els agricultors veneraven als sants de la Pedra, i més recentment a sant Isidre Llaurador. Per a combatre les plagues de la llagosta, totes les poblacions van triar el mateix especialista: sant Gregori d'Òstia, del qual avui a penes resta el testimoni de la seua devoció als pobles, i fins i tot en Alcoi que el va invocar com a patró; no obstant això, actualment el sant rep culte i festa al municipi de la Torre de les Maçanes

i al del Castell de Guadalest. Amb el pas dels anys, els avenços tècnics fito-sanitaris van erradicar les plagues, i aquest guany va fer que minvara l'estima i la popularitat del sant, el qual va deixar de ser invocat davant l'arribada de les plagues, i al segle XIX sant Gregori —almenys en Alcoi— no va ser objecte d'estampes i altres impresos. Per contra, la profusió d'estampes, novenes i altres edicions dedicades a la Mare de Déu de la Cova Santa, advocació mariana que els alcoians van triar com a advocada davant les epidèmies de còlera, tal volta es deu a que la devoció a aquesta imatge coincideix amb un període en què a Alcoi, en plena expansió gràcies a la seua industrialització orientada als sectors tèxtil i paper, hi havia impremtes i litografies especialitzades on poder editar aquests impresos de la devoció.

Aquestes edicions, vertaderes joies bibliogràfiques, i els exemples que s'han conservat de la taulelleria devocional, són elements de la cultura material que fan aflorar el record d'unes pràctiques i creences amb què ampliar el coneixement de les crisis de subsistència i els perills que afectaren als nostres avantpassats.

Plafó de taulells situat en l'entrada de veïns d'una casa del carrer de la Cordeta (ca. 1869-1880)

ANNEX: OBRES IMPRESSES, ORDENADES PER ADVOCACIONS 1

- 1.**
S. d. (ca. 1846 a 1852).- **GOZOS A S. ROQUE**
GOZOS A S. ROQUE, ABOGADO CONTRA LA PESTE. / S. ROQUE. / PATRON DE ALCOY.
Gravat: L.E.A.
Al peu: Alcoy: Imp. de F. Cabrera, calle de S. Nicolás n.º 7.
32 x 20 cm.
Biblioteca de Jorge Tomás Gil.
- 2.**
S. d. (ca. 1864+).- **GOZOS A SAN ROQUE**
GOZOS A SAN ROQUE, / ABOGADO CONTRA LA PESTE.
Gravat litogràfic: imatge del sant entre dos búcars amb flors.
Al peu: Alcoy: Impr. de José Martí. – Valencia, Librería de Juan Martí, Bolsería 22.
Biblioteca Nacional de España. VE/1444/370
- 3.**
S. d. (finals s. XIX).- **GOZOS A SAN ROQUE**
GOZOS / A SAN ROQUE ABOGADO CONTRA LA PESTE / PATRON DE ALCOY
Al peu: Francisco Compañy. San Francisco núm. 8. – ALCOY
32 x 20 cm.
Biblioteca de Jorge Tomás Gil.
El text d'aquests *Gozos...* és el mateix que es reproduïx en l'edició impresa per F. Cabrera.
- 4.**
S. d. (finals s. XIX); **SAN SEBASTIÁN MARTIR**
Estampa: SAN SEBASTIÁN MARTIR. / Abogado contra la peste / y las enfermedades contagiosas
Al peu: Francisco Compañy, S. Francisco, 8 – ALCOY.
22 x 16 cm.
Biblioteca de Jorge Tomás Gil.
- 5.**
S. d. (ca. 1890+).- **SANTOS MÁRTIRES ABDÓN Y SENÉN**
Estampa: Santos Mártires Abdón y Senén / ABOGADOS CONTRA LA PESTE Y LA LANGOSTA
Al peu: Francisco Compañy, San Francisco, 8. – ALCOY
19 x 13 cm.
Biblioteca de Jorge Tomás Gil.
L'estampa és una variant similar a la publicada per A. Castelló Candela (1997: 291 y 315), amb diferent tipografia i orla.
- 6.**
S. d. (ca. 1870). **GOZOS A SAN MAURO MÁRTIR ROMANO**
GOZOS / al glorioso S. Mauro Mártir Romano, según se cantan en la ca- / pilla del Real Colegio de Corpus Christi de Valencia, en don- / de se venera el cuerpo de dicho Santo, patrón del / mismo Real Colegio.
30 x 20 cm.
Biblioteca de Jorge Tomás Gil.
L'any 2020, amb ocasió del 400 aniversari del patronatge de sant Maure, es va editar un facsímil d'aquests *Gozos...* per part de l'Asociación de San Mauro Mártir d'Alcoi.
- 7.**
1831.- **GISBERT, Gregorio.**
Portada: NOVENARIO / CONSAGRADO / AL RECUERDO DE LAS VIRTUDES / del glorioso Mártir S. MAURO / SEGUNDO PATRONO / DE LA REAL VILLA DE ALCOY, / para implorar su protección / delante de Dios en todas las calami- / dades públicas y privadas, especial- / mente los terremotos. / Escríbale / EL DR. D. GREGORIO GISBERT, / Presbítero, natural de la misma Villa. / [filete de adorno] CON LICENCIA. / Impreso en Alcoy por Martí, en 1831.
8º rústica. XII (Noticia històrica de S. Mauro Mártir) + 85 pàg.
A la volta, gravat d'Antonio Miguel Pascual datat en 1831 representant a sant Maure. Al peu: S. MAURO MR ROMANO, Patrón de la V.^a de Alcoy. Ant.^o Mig. Pascual lo inv.^o y g.^o 1831
Biblioteca de Jorge Tomás Gil, i biblioteca d'Antonio Castelló. Obra citada en:
CASTELLÓ, A. (1997). *Inicios de la imprenta en Alcoy*. Alcoi, Ajuntament d'Alcoi – Institut "Juan Gil-Albert", pàgs. 57-59 i 96.

Imatges de la devoció invocades front a les calamitats. A propòsit de la religiositat popular alcoiana

8.

1855.- **ORACIÓN A NUESTRA SEÑORA DE LA CUEVA SANTA**

Estampa: Ntra. Sra. de la CUEVA SANTA. / ORACION / para obligar la Piedad de María Santísima en la presente calamidad

Alcoy – 1855: imp. y lit. de la Viuda é hijos de Martí.

22 x 16 cm.

Biblioteca de Jorge Tomás Gil.

9.

S.d. (ca. 1855-1858).- **NUESTRA SEÑORA DE LA CUEVA SANTA**

Estampa: N^{TRA} S^{RA} DE LA CUEVA SANTA. / Por rezar ante esta Santa Imagen el Ave Maria ó Salve, ó decir Ave Maria Purísima y / contestar Sin pecado [g.] rogando por los fines acostumbrados, se ganan 160 días de In- / dulg^a. conc.^s por los Ilmos SS. Obpos. de Segorbe y Dimisionaria de Ávila y Arzpo. de Valencia.

Al peu: P. MARTÍ D. y LIT. ALCOY: LIT. PEDRO MARTÍ, S. JOSÉ

33 x 23 cm.

Arxiu de Francisco Mestre Moltó

L'estampa representa la icona de la M.D. de la Cova Santa, coronada, envoltada per una aurèola de núvols i en la base sis rostres d'angelets alats. A la part superior, filactèria amb el text: A LA QUE FUE SU CONSUELO EN EL COLERA DE 1854 Y 55 LA GRATITUD ALCODIANA.

A sota de la imatge es representen altres motius: una muralla emmerletada i una porta oberta, i a extramurs un àngel que expulsa la mort, representada per un personatge amb dalla; en l'interior del recinte emmurallat, que simbolitza la ciutat d'Alcoi, un xiquet agenollat suplicant davant la M. D. de la Cova Santa, i dels seus llavis surten les paraules: SED N^{TRA} MADRE PIADOSA V N DE LA CUEVA; un personatge vestit amb túnica, mantell i tocat amb un casc alat, en clara referencia al déu Mercuri, símbol del comerç i la prosperitat, recolza la seua mà sobre el muscle del xiquet, i amb l'altra assenyala l'escut d'armes de la ciutat a sota del qual es llig el text: ALCOY SEÑORA / NO VERÁ DEFRAUDADA / SU ESPERANZA EN / VUESTRA PROTECCIÓN. Baix d'ells es representa una roda dentada, que simbolitza la indústria, així com la representació parcial d'un edifici industrial amb una xemeneia fumejant, que apareix a la part dreta de l'estampa.

10.

1856.- **NOVENA A NUESTRA SEÑORA DE LA CUEVA SANTA**

Portada: NOVENA / A / NTRA. SRA. DE LA CUEVA SANTA / PARA IMPLORAR ESPECIALMENTE SU ASISTENCIA EN LA HORA DE LA MUERTE.

Gravat litogràfic de F. Carbonell amb dibuix de J. Carbonell.

CON LICENCIA: Alcoy, 1856. Imp. de Payá é hijos.

8° rústica.

Edició citada per Beneito Lloris (2003: 184), qui reproduïx la portada i fa referència a que es va reeditar l'any 1865.

En la biblioteca del Casal de Sant Jordi es conserva l'edició de 1885: Imp. Viuda é hijos de A. Paya, Plaza S. Agustín, 28; 14'3 x 10'1 cm.; 39 pàg. El gravat de la imatge és diferent al de la primera edició.

En la biblioteca de Jorge Tomás Gil, edició de 1900: Imp. Viuda é hijos de A Payá. / Plaza de la Constitución, 28; 39 pàg.

11.

1860.- **BREVE NOTICIA...**

Portada: BREVE NOTICIA / DEL ORIGEN Y CULTO / DE NUESTRA SEÑORA / DE LA CUEVA SANTA / Y DE ALGUNOS DE LOS MUCHOS MILAGOS / CON QUE HA SIDO FAVORECIDA / SU DEVOCION.

Alcoy: / Imp. de Payá é hijos. / AÑO 1860.

8° rústica. 45 pàg.

Pàg. 1, gravat litogràfic de la Mare de Déu de la Cova Santa de F. Cabrera i J. Carbonell, Al peu: NTRA. SRA. DE LA CUEVA SANTA, / según se venera en la Iglesia parroquial de San / Mauro y San Francisco de Alcoy.

Biblioteca Municipal d'Alcoi, signatura. 040224. Biblioteca Jorge Tomás Gil.

La imatge representada en el gravat reproduïx l'escultura que des de 1854 va estar entronitzada en una capella lateral dedicada a aquesta advocació mariana en l'església parroquial de Sant Maure i Sant Francesc, fins la seua destrucció en 1936. En la peanya de la imatge es representa l'heràldica municipal d'Alcoi i, en ambdós laterals de la imatge, les signatures: F. Cabrera – J. Carbonell

12.

1866.- ORACIÓN A NUESTRA SEÑORA DE LA CUEVA SANTA

Estampa: NUESTRA SEÑORA DE LA CUEVA SANTA, / SEGUN SE VENERA EN LA IGLESIA PARROQUIAL DE SAN MAURO Y SAN FRANCISCO DE ALCOY. / ORACIÓN, / QUE PODRAN DECIR A NUESTRA SEÑORA SUS DEVOTOS, CUANDO LA VISITEN EN ESTA ADVOCACIÓN.

Alcoy – 1866. Imp. de A. Payá é hijos.
32 X22 cm.

Biblioteca de Jorge Tomás Gil

La imatge representada en el gravat reproduceix l'escultura que des de 1854 va estar entronitzada en una capella lateral dedicada a questa advocació mariana en l'església parroquial de Sant Maure i Sant Francesc, fins la seua destrucció en 1936. En la peanya de la imatge es representa l'heràldica municipal d'Alcoi, y en ambdós laterals de la imatge, les signatures: F. Cabrera – J. Carbonell

Text al·lusiu a Alcoi: "[...] y este pueblo de Alcoy especialmente, porque en las épocas calamitosas del Cólera os dignasteis inspirarnos la antigua veneración á esta vuestra imagen de la Cueva Santa, que fué el íris de nuestra salvacion. [...]"

13.

S. d. (ca. 1856-1882).- GOZOS Á NUESTRA SEÑORA LA VIRGEN DE LA CUEVA SANTA

GOZOS Á NUESTRA SEÑORA LA VIRGEN DE LA CUEVA SANTA

Alcoy: Imp. de A. Payá é hijos.
32 x 22 cm.

Biblioteca de Jorge Tomás Gil.

Reproduceix idèntic gravat al de la ORACIÓN ... de 1866.

Versos al·lusius a Alcoi: [...] Con fúria la peste impia / De Alcoy las cabezas siega / Y á toda piedad se niega / Esta furibunda Harpía, / Pero Vos, Señora mía / Cortais su negra garganta: / Sed nuestra Madre piadosa, / Virgen de la Cueva Santa. / [...]

1 Hem d'agrair a Jorge Tomás Gil haver-nos facilitat les imatges de moltes de les edicions impreses d'estampes, etc., de la seua biblioteca, que figuren en aquest annex d'Obres impreses.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ARAZO, M. A. (2002). "8 de setembre. Mare de Déu de la Cova Santa", en *Calendari de les Festes de la Comunitat Valenciana, Tardor*. València: Bancaixa, 130-133.

ARIÑO, A. (1988). *Festes, rituals i creences*. València: Alfons el Magnànim.

BENEITO, A. (2003). *Condicions de vida i salut a Alcoi durant el procés d'industrialització (1830-1950)*. Alcoi: Universitat Politècnica de València.

BERENGUER, J. (1977). *Historia de Alcoi*. Alcoi: Llorens distribuïdor, vols. II i III.

CASTELLÓ, A. (1997). *Inicios de la imprenta en Alcoi 1824-1897*. Alcoi: Ajuntament d'Alcoi, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.

HERNÁNDEZ, G.M. (2000). "20 gener. Sant Sebastià", en *Calendari de Festes de la Comunitat Valenciana. Hivern*. València: Bancaixa, 173-174.

SANTONJA, J. LI. (1995). "Religiositat popular a l'Alcoi medieval", en *Alcoi. Revista de la Fiesta de Moros y Cristianos*, 108-109.

SANTONJA J. LI. (2001). *Alcoi. Sociedad, Fiestas, Devociones, Iconografía (s. XIII-XIX)*. Alcoi: Luis Llorens.

SORIANO, J. M. (2017). *Entre l'obligació i la devoció: Història de la construcció de la nova parroquial d'Alcoi (1697-1812)*. Alcoi: Més Ciutat – CAEHA.

SORIANO, J. M. (2020). "Les ermites rurals", en *Alcoi, pas a pas pels voltants. Rutes per a descobrir el nostre patrimoni cultural*. Alcoi: Més Ciutat.

SEGURA, J. M. (1990). "La devoció a Alcoi a la Verge de la Cova Santa", en *Alcoi. Revista de la Fiesta de Moros y Cristianos*, 142-143.

SEGURA, J. M.; NAVARRO, B.; CEBRIÁN, J.L. (2019). *Taulelleria devocional d'Alcoi. Segles XVIII i XIX*. Alcoi: Ajuntament d'Alcoi, Museu Arqueològic Municipal Camilo Visedo Moltó.

TORRÓ, LI. (1991). "La pesta del 1600 a la vila d'Alcoi", en *Alcoi. Revista de la Fiesta de Moros y Cristianos*, 108-109.

VICEDO, R. (1920-1922). *Historia de Alcoi y su región*. Alcoi: Imprenta El Serpis.

VICEDO, R. (1925). *Guía de Alcoi*. Alcoi: Imprenta El Serpis.

VILAPLANA, J. (1903). *Historia Religiosa de Alcoi...* (ed. facsímil, Alcoi: Diputació d'Alacant, 1977).

ALCOI I LES EPIDÈMIES DE CÒLERA I GRIP (1833-1918)

ÀNGEL BENEITO LLORIS

Historiador i professor jubilat
de l'IES Andreu Sempere

Les malalties epidèmiques són una amenaça que ha estat present al llarg de la història de la humanitat. Fins al segle XVII se succeïren continus esclats de sífilis, de grip, de tifus exantemàtic i, especialment, de pesta negra. Al llarg del segle XVIII la pigota causarà estralls. Amb l'arribada del segle XIX sis epidèmies de còlera, malaltia desconeguda a Europa que arribarà procedent de l'Índia, recorreran Espanya cobrant-se milers de víctimes.¹ I a primeries del segle XX, entre els anys 1918-19, una pandèmia de grip causarà una gran mortaldat pel món sencer.² A Alcoi, totes aquestes malalties, així com els periòdics i continuats brots de febre groga, de pigota, de pallola, de diftèria, tifus exantemàtic, tos ferina o tisi, entre altres, eren una realitat quotidiana totalment acceptada per la societat de l'època³ que les veia com un càstig indefugible, on l'únic remei que hi havia per a combatre-les era la resignació: el Senyor ens allibere de l'epidèmia, de la fam i de la guerra, pregava una dita popular; o aquesta altra que es recitava quan una passa assotava Alcoi: *"En vuestra protección, oh Clementísima Madre, confiamos vernos libres de la Peste con que el cielo justamente nos amenaza a Alcoi, Señora"*.

A poc a poc, i gràcies a la vacunació generalitzada, els estralls que causaven aquestes malalties anaren oblidant-se. Recorde que de xicon, a les converses, la gent gran solia esmentar la passa de còlera esdevinguda el 1885 i la de grip de 1918. Les tenien presents per l'impacte social, pel dolor i per la mortaldat que havien causat. Però, gràcies a les con-

1 Esdevingueren els anys: 1833-34; 1853-54-55; 1859-60; 1865 i 1884-85.

2 Ara podem afegir, entre altres, el virus d'immunodeficiència humana (VIH), l'Ébola o el Coronavirus.

3 Com a mostra, a Alcoi, els Fets del Petrolí de 1873 han arribat a nosaltres amb tota intensitat, però ningú no recorda que eix any un brot de pigota i altre de xarampió s'escamparen per una trentena de carrers i en tres mesos mataren, com a mínim, a 223 xiquets (114 i 109 respectivament).

Fumigació de mercaderies i viatgers. *La Ilustració Española y Americana*, 15-VII-1885

tinuades campanyes de vacunació i els avanços mèdics, en pocs anys la memòria històrica sobre aquestes epidèmies es va fer curta. Tan curta que el centenari d'aquestes passes —va tindre lloc el 1985 i el 2018 respectivament— va passar quasi inadvertit en Alcoi, a pesar que a la ciutat moriren un grapat de ciutadans.

Dissortadament, la realitat ha eixit al nostre encontre. A hores d'ara tots nosaltres hem patit i patim amb la Covid-19 una situació que sofrien, de forma habitual i quasi quotidiana, els nostres avantpassats: continus brots infecciosos ocasionats per virus, bacteris, paràsits o fongs totalment desconeguts en aquella època que delmaven a la població sense tindre cap remei eficaç o vacuna amb què defensar-se. O periòdics esclats epidèmics que ocasionaven el confinament del municipi i la imposició de quarantenes i cordons sanitaris, que controlats per l'exèrcit impedien la circulació de persones, del correu, de les matèries primeres, de les mercaderies i dels queviures. Fets que generaven crisi econòmica, tancament de fàbriques i comerços, atur, fam i dolor, en saber que molts ciutadans, veïns i familiars, podien morir. I, com veurem, el sabut embolic de les xifres oficials a l'hora d'intentar quantificar el nombre de morts que havia generat cada pandèmia. Res nou sota el sol.

Hospital de colèrics. *La Ilustración Española y Americana*, 8-VII-1885

EL CÒLERA "EPIDEMIA REINANTE"

Com que tots aquests episodis epidèmics s'emportaven a la tomba un gran nombre de persones, és comprensible que amb l'aparició del còlera, els alcoians visqueren amb la por en el cos. Motius hi havia. Al llarg del segle XIX Espanya serà visitada per sis onades de còlera que recorreran periòdicament i sistemàticament centenars de pobles, un d'ells Alcoi, manifestant-se amb una assiduitat i virulència brutal i macabra que causarà milers de víctimes.⁴ A més, una sèrie de factors com era que tota una generació sofrira en les seues carns les successives passes, el quadre clínic que desenvolupava el malalt, que moria en pocs dies després de patir abundoses deposicions aquoses i vòmits, creure que qualsevol aliment o un canvi climàtic podia causar el mal, sentir repicar a tota hora la campaneta del combregat, veure passar carros ataquinats de cadàvers en direcció al cementiri o saber que en qualsevol moment podia acordonar-se la ciutat, interrompre's el comerç i el treball a les fàbriques, fets que deixa-

⁴ Per a saber-ne més sobre les passes de còlera a Alcoi i als municipis de l'Alcoià-El Comtat veure Beneito (2003: 165-216).

ven sense jornal ni aliments bàsics als més desfavorits, propiciaren una visió paorosa i catastròfica d'aquesta malaltia.

La causa de la malaltia

Avui en dia sabem que el còlera és una malaltia intestinal aguda que es manifesta de sobte mitjançant abundants deposicions aquoses, vòmits, deshidratació ràpida i col·lapse circulatori. La transmissió del mal es realitza principalment per la ingesta d'aigua contaminada d'excretes o per vòmits de malalts, per les mans brutes, a través de les mosques o per la verdura regada amb aigües residuals no tractades. I que l'agent causal és un bacteri, el *vibrio cholerae* o *vibrio comma*.

Al llarg del segle XIX, les teories que circulaven sobre la naturalesa del còlera eren conseqüència de l'estat científic en què estava la Medicina. Tot i que en alguns cercles acadèmics només aparéixer la primera onada de 1833 ja consideraren el còlera com una malaltia infecciosa, contagiosa i epidèmica, les diferents teories que circulaven sobre l'etiologia del mal foren múltiples. Per a uns la malaltia era de naturalesa elèctrica que una tronada podia activar. Per a altres era un "miasma" que passava d'un cos malalt a un altre sa. Per a altres el vehicle del contagi estava en l'atmosfera. El Dr. en Medicina de la Facultat de París, F.G. Boisseau, en el seu tractat de *Piretologia fisiològica* que es va publicar a Alcoi l'any 1840, explicava als alumnes que el còlera esdevenia per la ingesta d'aliments indigestos i irritants (1840: 119). El desconeixement sobre com es propagava aquest mal era tal que el famós higienista català Pere Felip Monlau el 1847 ho descriu d'aquesta manera:

"Una tronada, una fase lunar, un vendaval imprevisto, una lluvia, una variación imperceptible del estado magnético de la tierra combinada o no con otra en el estado eléctrico, termométrico ú ozonométrico de la atmósfera etc., cortan muchas veces la carrera del mal." (Monlau, 1871: 191)

I el 1855 el metge alcoià Francisco Gómez Hernández, explicava l'origen del "còlera epidemia reinante" amb aquestes paraules:

"Entre las varias causas que ponían de manifiesto el cólera debemos mencionar en particular las afecciones morales, los

*desarreglos de la comida y de la bebida, el trasnochar y el abuso de la venus —és a dir, de l'acte sexual—, si bien en algunos casos debo decir que fueron algunos sujetos invadidos sin proceder las mencionadas causas.”*⁵

És cert que per aquelles dates hi havia opinions més encertades. Cal recordar que el metge anglès John Snow (1813-1858) havia demostrat el 1854 que el còlera es propagava mitjançant l'aigua; i a Espanya, pel mateix any, el doctor José Martínez ja deia que *"del agua viene ese principio destructor y en el agua vive o se aposenta"* (Luengo, 1929: 161). Però la transmissió hídrica de la malaltia tenia detractors. Un d'ells era el catedràtic d'higiene d'Hamburg Max Pettenkofer (1818-1901), que el 1850 assegurava que l'origen del còlera estava en les emanacions del terreny o "miasmes" que penetraven en l'home per les vies respiratòries. Finalment Robert Koch,⁶ a través de les seues investigacions en el camp de la bacteriologia, l'any 1883 descobrirà que l'origen i la patologia de la malaltia era un bacteri amb forma de coma, que batejarà amb el nom de *vibrio cholerae* o *vibrio comma*.

Les mesures profilàctiques i la vacuna contra el còlera

Cinquanta anys s'havia tardat a conèixer l'etiologia del còlera. Poc després, Jaume Ferran i Clúa (1851-1929) preparava una vacuna anticolèrica que administraria en molts pobles de l'horta valenciana durant la passa de 1885.

Però tornem enrere. Des que el mal va aparèixer per primera vegada fins que es va descobrir la vacuna, els metges van recomanar tota mena de teràpies, per descomptat ineficaces, com aplicar-li als pacients banys d'aigua calenta, irrigacions d'opi, adrenalina, sèrum salí, etc. Altres remeis consistien a seguir dietes alimentàries, com prendre xocolata amb llet i sucre,

⁵ Arxiu Municipal d'Alcoi (AMA), *Epidemias y contagios*. Núm. reg. 4.579. *"Historia de la epidemia del cólera morbo en Alcoy dedicada al M. I. Ilustre Ayuntamiento de esta Ciudad, escrito por don Francisco Gómez y Hernández, médico titular y subdelegado de Medicina y Cirujía de su partido, 1855."*

⁶ De fet, el bacteri fou aïllat el 1854 per l'italià Filippo Pacini, però el seu descobriment fou ignorat pel món científic que creia en la teoria miasmàtica.

Jaume Ferran. *La Ilustración Española y Americana*, 30-V-1885

un café poc carregat o menjar carn fresca de vaca, vedella o carner, així com gallina, pollastre o colom bullit. Aquest règim hipotèticament sanador podia complementar-se amb la ingesta de vi, tot i que amb moderació i de bona qualitat. Dieta veritablement atraient si es tenia bona barra, però que en Alcoi solament podien seguir-la les classes més acomodades.

Les normes profilàctiques recomanaven netejar de brutícia les cases, ventilar alcovs, rentar orinals i latrines, no llançar les deposicions als patis o al carrer, traure el fem de les quadres i soterrar els cadàvers infectats abans de les 24 hores i a la profunditat més gran possible. Respecte a la higiene personal es recomanava rentar-se el cos i fer exercici físic, però sense fatigar-se massa. També s'aconsellava evitar esforços físics després de dinar i no exposar-se a l'acció prolongada del sol. També es deia que el mal humor i la ira predisposaven a contraure la malaltia. I se suggeria tindre bona conducta, una correcta moral i eludir "el influjo fatal de las pasiones", puix eren força perjudicials en temps d'epidèmia:

"Si todos los errores de régimen, si todos los excesos [sic] suelen pagarse muy caros

mientras reina una epidemia, pocos habrá tan funestos como los que se cometen contra la castidad. La incontinencia ha hecho muchas víctimas aun en tiempos normales; pero durante el cólera, tal vez no haya cosa que más predisponga a contraer la enfermedad. Húyase, pues, de todo abuso en esta parte.” (González, 1859: 155-157).

Els específics que prescrivien els metges per evitar el contagi eren molt variats i estaven en funció d'ingerir sulfat de quina, cinabri, fum de carbó, respirar èter o càmfora, prendre malves, goma aràbiga, mostassa, làudan, beure té, aigua d'ametles, d'arròs, de xufes o amb carbonat de sosa, específics que tenien a les prestatgeries totes les farmàcies d'Alcoi. Un remei molt emprat era un preparat anomenat “*polvos de viborera*”, que estava compost de quatre herbes que la Junta de Sanitat de Múrcia enviava per correu a qualsevol part d'Espanya, puix “*había salvado la vida a centenares de enfermos*” (Maestre, 1985: 252). També era molt habitual l'aplicació de sangoneres al ventre dels afectats, i més quan el llibre del Dr. Boisseau, editat en Alcoi, encoratjava a emprar aquest remei:

“Por desgracia hemos podido observar bien de cerca un sin número de coléricos y por lo mismo nos atrevemos a decir que no solamente no son ineficaces ni peligrosas las sangrías generales en la curación de los coléricos, sino muy útiles y aun necesarias, pues con ellas hemos visto bolber [sic] muchos enfermos a la vida.” (Boisseau, 1840: 148).

Pel 1865 el metge d'Alcoi Francisco Gómez Hernández, decebut de tots els específics que s'aplicaven, es limitava a aconsellar la neteja personal, la sobrietat en el menjar, no vetllar, la tranquil·litat d'esperit i “*no abusar de la venus, que si bien no impide el contagio lo atenúa*”, a més de la sabuda resignació cristiana, que d'això el personal en sabia un munt. Aquest conjunt de recomanacions deixava traslluir entre el veïnat que la millor solució per evitar el còlera era la que s'havia emprat sempre en cas d'epidèmia: “*huir presto y lejos*”, estratègia que aplicaven les famílies adinerades de la ciutat, que en arribar els primers símptomes del contagi s'allunyaven d'Alcoi i marxaven amb tota la família als masos que tenien a les serres dels voltants.

Durant la passa de 1885 els metges d'Alcoi continuaven administrant als malalts els mateixos remeis de sempre, com infusions de camamilla, té o sàlvia; els posaven ènemes d'arròs bullit amb una mica de goma aràbiga o amb midó, és a dir astringents; els aplicaven calor mitjançant sacs de sorra, rajoles o amb ampolles d'aigua calenta; i els donaven aigua ensucrada amb aiguardent o anís, preparats que si alguna virtut tenien, és que eren barats i combatien la deshidratació.

Quan es declarava una passa la Junta de Sanitat d'Alcoi prenia una sèrie de mesures preventives i profilàctiques amb la intenció de minimitzar el mal. Unes eren peregrines i destarifades, com pintar la fusta amb vernís per tal d'evitar les emanacions mefíctiques que pogueren perjudicar l'ambient; cremar grans quantitats de plantes aromàtiques, com romaní, sàlvia o timó a les places i als carrers per tal de sanejar l'aire, fet que quan les sufumigacions es feien a la nit sumien els carrers de la ciutat en un ambient força tenebrós; prohibir la venda de fruites i de verdures que no estiguessen suficientment madures; o traslladar els dipòsits de saladura, que solien emanar olors penetrants, als afores d'Alcoi. Altres, més encertades, consistien a netejar les latrines, els pous cecs, les clavegueres, els corrals, les séquies, les fonts públiques, els safarejos i els abeuradors.

Per altra banda, les contínues passes de còlera van generar per tota Europa una ingent quantitat de publicacions, així com un bon nombre d'estudis i congressos científicomèdics relacionats amb el còlera i la higiene pública, que recomanaven dotar-se d'infraestructures urbanes com aigua potable i clavegueres: “*Haced saludables los pueblos y no temáis los crueles azotes*”, era la consigna. Alcoi va aprendre la lliçó i en veure que una passa darrere d'altra s'acarnissava periòdicament sobre la ciutat, l'Ajuntament va decidir mamprendre una sèrie de mesures urbanístiques i sanitàries amb la finalitat de millorar l'habitabilitat de la ciutat, com enllestir un Pla Urbanístic, fer més clavegueres, construir un dipòsit d'aigua corrent a la part alta de la ciutat, distribuir l'aigua amb canonada estanca de ferro, millora que solament s'aplicà per una part del carrer Sant Nicolau, o construir un nou cementeri que van servir per a rebaixar

la nocivitat del contagi durant la passa de 1885. Mentre que la posterior creació de l'Institut Municipal d'Higiene o el Laboratori bacteriològic feren una tasca impagable en el control de les malalties i en la supervisió de les aigües i els aliments que es consumien a la ciutat.

A mesura que els bacteriòlegs i la microbiologia mèdica van anar estudiant el comportament del còlera, les mesures preventives foren més encertades. Quan el 1883 l'alemany Robert Koch (1843-1910) va identificar el *vibrio comma* com l'agent etiològic del còlera, les mesures profilàctiques canviaren per complet. Posteriorment, en saber que el còlera es multiplicava en l'intestí, que s'eliminava amb les defecacions i que el focus principal de difusió era el mateix malalt, es recomanà que la població beguera solament aigua bullida, embotellada o d'un brollador no contaminat i s'aconsellà rentar amb lleixiu la roba dels infectats i netejar amb clor el vàter, els orinals, les palanganes i les alcoves dels pacients.

Poc després, en saber-se el descobriment de Koch, el metge i bacteriòleg Jaume Ferran va fer servir conreus atenuats de *Bacillus virgula* per a preparar la primera vacuna anticolèrica del món. Cal dir que en aquella data alguns metges valencians de gran prestigi encara pensaven que la malaltia es propagava per l'aire, mentre que altres difonien la troballa de Koch i asseguraven que el contagi esdevenia per l'aigua contaminada i per les deposicions i els vòmits dels malalts. A la Facultat de Medicina de València les opinions estaven enfrontades, segurament per motius polítics, econòmics, corporatius i científics, igual que a la resta del país:⁷ els defensors de la inoculació anticolèrica, com els doctors Amalio Gimeno (1852-1936), Vicente Peset (1855-1945), Pablo Colveé (1849-1903) o Pascual Garín (¿-1910), insistiren en l'efectivitat de la vacuna, mentre que Francisco Moliner (1851-1915) o Santiago

Ramón y Cajal (1852-1934) en un principi la posaren en dubte. El Govern, per tal de dilucidar el tema, va formar una comissió d'experts que, segurament mediatitzats per la polèmica, va tirar pel carrer del mig en concloure que el procediment era inno-cu, però va permetre que solament Ferran poguera vacunar tot i que supervisat per un delegat del Govern, fet que impedia la vacunació massiva.

Ferran i el seu equip es van limitar a inocular en aquells municipis de l'horta valenciana que ho demanaren i en altres pròxims a Alcoi com Albaida, Atzeneta d'Albaida i Bèlgida. A Alcoi, l'oferiment de Ferran no va tindre ressò: ni cap metge ni la Junta local de Sanitat li proposaren que vingués a vacunar. Sembla que l'excusa fou que la ciutat tenia molta població i resultava difícil fer una llista amb els veïns que volgueren inocular-se; a més, s'havia de pagar l'elaboració de les vacunes. El primer motiu sembla una excusa, ja que a València es van realitzar unes 5.000 inoculacions sense massa problemes. Si fou el segon criteri, sembla que els interessos econòmics s'imposaren als sanitaris i humanitaris. Fos com fos, anys després la vacunació anticolèrica era un fet que s'aplicava a grans col·lectius de població de forma habitual, tot i que el reconeixement a l'esforç del doctor Ferran es va fer esperar.

Per últim, recordar que durant totes les epidèmies de còlera els facultatius d'Alcoi es comportaren molt professionalment i compliren amb la seua obligació a pesar del risc que corrien; de fet moriren quatre d'ells, tres durant la passa de 1854 — Joaquín González Villagrasa, Joaquín Gadea Vañó i Francisco Masiá— i Juan Bautista Berenguer en la de 1859. Mentre que els doctors Rafael Nebot, Magín Guardiola, Antonio Tormo, Miguel Arviña, Juan Bautista Coderch o Francisco Gómez, entre altres, reberen gratificacions econòmiques o aconseguiren alguna distinció.

Alcoi i la primera passa de còlera: any 1834

La primera passa de còlera que va patir Alcoi va tindre lloc el 1834, tot i que no sabem amb exactitud el nombre de defuncions que la malaltia va causar. El còlera morbo, que entre 1817 i 1823 havia arribat a Europa procedent de Pèrsia i l'Índia, el 1833

⁷ A Múrcia la polèmica va estar sobre la concepció etiopatològica de la malaltia que mantenien l' eminent doctor Benito Closs, de mentalitat fisiopatològica, i l'epidemiòleg Tomás Maestre, que arribaria a ser catedràtic de Medicina Legal de la Universitat de Madrid. El nostre paísà, Ambrosio Nicolás Verdú, va col·laborar com infermer del darrer doctor durant la passa de còlera que el 1885 infectà Múrcia i va rebre per tal motiu l'Ordre civil de Beneficència (Beneito, 2018: 192).

Representació del còlera. *La Ilustración Española y Americana*, 9-IX-1884

estava en Andalusia, on va vindre procedent de Portugal, i en Catalunya, on va arribar en el vaixell Tritón procedent de Tou (França). A l'estiu de l'any següent Alcoi i els demés pobles de la comarca restaven atrapats entre els focus que venien del sud i est (Múrcia, Oriola, Albacete, Caudete) i el que baixava des de Catalunya i València a Albaida. A finals de juny, el governador civil d'Alacant va ordenar la incomunicació dels pobles infectats com Muro i Cocentaina. Al cap de poc temps el còlera estava en Alcoi. La por fou palesa pel contagi i pel confinament, que va tallar el comerç i la circulació de mercaderies, paralitzà la indústria i els treballadors quedaren sense queviures i sense jornal.

Quantes baixes va causar aquesta primera passa? No sabem. La *Historia religiosa de Alcoy*, editada el 1890 pel prevere i cronista José Vilaplana (1977: 449), apunta que entre els mesos de novembre i desembre de 1834 varen morir 1.106 alcoians de còlera (567 pàrvuls i 539 adults),⁸ aproximadament el 6% de la població, una petita catàstrofe per a un municipi que

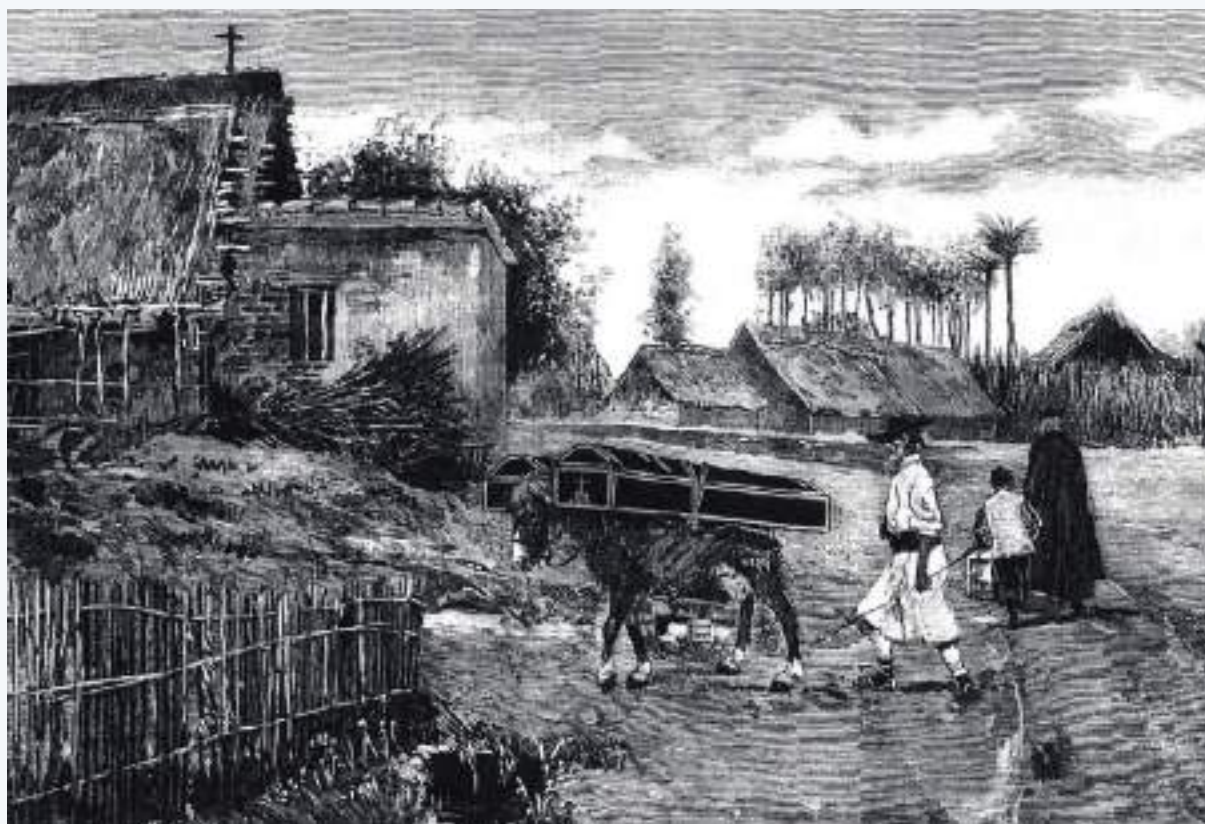
⁸ Posteriorment, el cronista Rogelio Sanchis (1976) reproduiria les mateixes dades.

tenia 20.900 habitants. Però, són veritables aquestes xifres? D'on les trau? Les fonts oficials no donaren cap còmput de baixes i a Alcoi no disposem de partides parroquials que puguen dir-nos l'evolució de les defuncions. Per altra banda, les fonts posteriors no guarden memòria d'una quantitat de morts tan elevada ni recorden aquesta passa com un fet massa luctuós per a la vila. A la pregunta d'un Interrogatori de 1862 "¿Qué clase de epidemias ha padecido [Alcoi], en qué épocas y con qué intensidad?" l'Ajuntament responia que "Solo se puede dar noticia de calenturas tifoideas bastante intensas en 1851; la de cólera de 1834 bastante benigna", fet que desdiu la xifra de Vilaplana. Una darrera observació pot ser reveladora i ens ajuda a desfer l'embolic. Segons el llibre de Cabildos de 1834, Alcoi va tindre aquell any un total de 1.056 naixements i 1.105 defuncions, xifra quasi idèntica —una menys— a la que, segons Vilaplana, va causar el còlera; sembla clar que el cronista li va atribuir a la passa absolutament totes les defuncions que esdevingueren a Alcoi durant eix any.

El còlera de 1854-55

Vint anys després, el 1853, tornava a infectar-se Espanya. El 8 de juliol de 1854 un vaixell procedent de Catalunya contagiava Alacant. Immediatament la malaltia s'escampava per la costa en direcció a la Vila Joiosa i a Dénia i per l'interior cap a Villena, Xixona i Alcoi.

La Junta central de Sanitat, amb treballat, va prohibir els cordons sanitaris. Però Ibi per una banda i Albaida per altra, en sentir-se amenaçats, n'establiren un que perjudicà l'economia i la indústria d'Alcoi. El cordó, com era de preveure, resultà ineficax i a finals d'agost de 1854 la malaltia s'escampava per Alcoi amb una virulència tan intensa que moltes persones morien a les poques hores de sentir els primers símptomes —la passa afectà la població entre el 25 d'agost i els darrers dies de setembre—. Pobresa, famílies desestructurades, orfes, atur, fam i quantitat de despeses foren les conseqüències per als empresaris, els comerciants, els treballadors i l'Ajuntament, que va haver de pagar als enterradors, als metges, la compra de neu, d'aliments i de medicaments per als pobres de solemnitat que emmalaltiren.

Soterrament a l'horta. *La Ilustración Española y Americana*, 8-VII-1885

El nombre de colèrics que va tenir Alcoi el 1854 varia segons la font consultada. Un ofici de l'alcalde estimava en 1.815 els veïns que havien mort de còlera i en 8.000 les persones contagiades —era pràctica habitual sobrevalorar les dades amb el fi de rebre la major subvenció possible de l'Estat—. Dies més tard, el metge Francisco Gómez Hernández feia un "Memorandum"⁹ on rebaixava la xifra i determinava en 1.412 el nombre de baixes —en altre informe emés pel mateix doctor en *El Monitor de la Salud de las Familias* (Monlau, 1861: 44) fixava la xifra en 1.408—; per sexes va establir que moriren 546 homes i 862 dones —com que elles solien cuidar dels malalts i rentaven les deposicions, els vòmits i la roba s'infectaren en major proporció—, mentre que per edats foren els xiquets menors de deu anys, amb 397 baixes, els més afectats. La *Novena a Ntra. Sra. de la Cueva Santa*, publicada en Alcoi en 1868, avala aquesta xifra en dir: "[...] Baste consignar para noticia de las generaciones venideras, que

desde el 25 de agosto hasta fines de septiembre fueron 1.449 el número de las víctimas". Anys més tard la *Guía del forastero en Alcoy* (1864: 465-466) editada per José Martí apuntava una dada similar en estimar en 1.420 el nombre de víctimes (1.049 cossos i 371 pàrvuls). Però, posteriorment Vilaplana (1977: 465-466), igual que va fer amb les dades del còlera de 1834, elevava la quantitat a "dos mil víctimas en sólo tres semanas". Mentre que la *Guía de Alcoy* de Vicedo (1925: 91 i 203) incloïa informació contradictòria: per una banda magnificava més encara el nombre de baixes, en afirmar que eren "diez mil los enfermos y dos mil los muertos en solo veinte días", mentre que en pàgines posteriors entrava en raó i deia que havien mort 1.420 persones.

Probablement aquesta fou la passa de còlera que més mortaldat va causar a Alcoi. La ciutat reunia en aquests moments les condicions més adients perquè es difonguera aquesta malaltia infecciosa de transmissió hídrica: tenia uns 24.000 habitants, en alguns barris la densitat de població era molt elevada, encara no s'havia mamprés cap millora mínimament significativa ni en la

⁹ El va titular *Historia de la epidemia del cólera morbo en Alcoy*. AMA, *Epidemias y contagios*. Anys 1855-1935. Núm. reg. 4.579.

conducció d'aigües residuals ni en la xarxa d'aigües potables i les condicions higièniques, alimentàries i laborals eren força dolentes.

L'any següent, amb l'arribada de l'estiu, la passa tornà a revifar. Però, com que feia pocs mesos que la vila havia passat la malaltia i possiblement el veïnat havia adquirit cert grau d'immunitat, es manifestà de forma bastant més benigna. Entre el 3 d'agost i el 15 de setembre de 1855 es contagiaren 216 persones de les quals solament moriren 74.

El còlera de 1859-60

Quatre anys després de finalitzar l'anterior pandèmia, el còlera tornava a rebrotar en algunes províncies i a l'octubre ja estava en Alcoi i en els pobles dels voltants.

En atenció a les notícies poc tranquil·litzadores que corrien sobre l'estat sanitari d'alguns pobles de la província, el dia 23 d'agost de 1859 la Junta de Sanitat d'Alcoi va prendre les clàssiques mesures preventives: va establir dos hospitals de colèrics —de fet, eren dues dependències municipals que es van habilitar—; va netejar corrals, quadres i altres possibles focus d'infecció; destinà l'ermita de sant Roc per a llatzeret; i va prohibir la venda de fruita passada i animals morts. Però, com era de preveure, les mesures no sortiren cap efecte i el 6 d'octubre els facultatius Francisco Gómez i Antonio Tormo avisaven que: "se habían experimentado ya algunos casos de cólera".¹⁰ Dies després, el 28 d'octubre, la passa ja estava controlada però, com a precaució, es va recomanar als qui s'havien refugiat fora de la ciutat que no tornaren, per si canviaven les condicions atmosfèriques i el mal tornava a revifar.

En finalitzar l'epidèmia, la corporació municipal va recompensar amb un vot de gràcia els extraordinaris serveis que havien prestat el clergat, els facultatius, la Conferència de Sant Vicent de Paül i les Germanes de la Caritat que havien atés els malalts de l'hospital. Com sempre, per a pagar les despeses que havia generat la passa, l'Ajuntament va elevar un suplicatori a "Su Magestad" on li demanava una subvenció que ajudara a cobrir les despeses que havia generat el còlera que, com li feien saber, havia durat quaranta-cinc dies

i s'havia cobrat 603 defuncions¹¹ —quasi la meitat de tots els òbits d'eix any—.

Però, són fiables aquestes xifres o l'Ajuntament les va unflar per tal d'assegurar-se la subvenció que concedia l'Estat als municipis infectats? Des que els facultatius denunciaren els primers casos fins que es va oficiar una missa en acció de gràcies, tot just va passar un mes, no quaranta-cinc dies com afirma l'Ajuntament. El nombre de defuncions que aquest va declarar representa una xifra molt elevada, el 2,4% de la població —en aquelles dates tenia 25.195 habitants—. A més, sembla que hi hagué irregularitats en el còmput de les baixes que Alcoi envià a Alacant, tal i com assegurava el governador provincial en una carta remesa el 19 d'octubre de 1859:

"Resultando de los partes sanitarios de esa ciudad una existencia notable de enfermos y una desproporción que no puede explicarse entre los invadidos, fallecidos y curados, lo cual da lugar a dudas que no han podido desvanecerse y que han debido llamar mi atención".¹²

No podem saber-ho. Errades i equivocacions en el còmput de les xifres no caben, ja que el Consistori tenia dades molt fiables de les baixes que es cobrà la malaltia: no debades havia contractat el servei d'un comptable perquè enregistrara les defuncions que diàriament anaven produint-se. Tal vegada morira aquesta quantitat de població, però no únicament de còlera, sinó també a conseqüència d'un brot de tifus que va tindre lloc a Alcoi durant la passa o per alguna epidèmia de caràcter infantil, ja que el 53,4% de les morts que esdevingueren durant el quart trimestre d'eix any corresponen a xiquets menors de deu anys.

1884-85, la darrera epidèmia de còlera

Encara no havien passat vint anys quan una nova passa de còlera —aquesta vegada serà l'última— tornarà a recórrer Espanya.¹³ Sembla que Alacant va ser el

11 AMA, *Libro de Actas Municipales*. Sessió del 4 de novembre de 1859.

12 AMA, *Epidemias y contagios*. Anys 1855-1935. Núm. reg. CA-4.579.

13 Recordeu que l'any 1865, una nova epidèmia de còlera que arribà a València des del port de Marsella, s'escampà per tot el país; per sort Alcoi no va arribar a infectar-se, mentre que altres 11 municipis de la comarca la patiren de forma

10 *Ibidem*.

primer punt a rebre el contagi, segurament el dia 22 d'agost de 1884 a través del vaixell *Buenaventura* que venia de l'Orà. Al cap de pocs dies la capital de la província, així com Elx, Novelda i Villena, entre altres municipis, començaren a tindre casos de còlera. L'any següent, amb l'arribada del bon temps, l'epidèmia es propagava per quasi tota Espanya.

El 1885 Alcoi tenia una població que ultrapassava els 30.000 habitants. La ciutat havia crescut considerablement, i tot i que s'havia dotat d'infraestructures —havia ampliat la xarxa de clavegueres i la conducció d'aigües potables, tenia una casa de banys, les ordenances municipals s'havien fet més rigoroses, disposava d'un modern hospital que s'acabava d'inaugurar i el nombre de llicenciats en medicina s'havia incrementat—, les condicions higienicosanitàries, socials i laborals encara eren dolentes. Una altra circumstància, aquesta força lesiva per als interessos de les indústries papereres i tèxtils d'Alcoi i per als treballadors, fou quan el 1884 quedà prohibida la importació i la circulació de draps per les províncies infestades o de països que havien patit el còlera. A més, el 1885, en saber que Alacant seguia infectada, el Regiment d'Infanteria Guadalajara establí un cordó sanitari prop de Benimarfull que controlava el trànsit de persones, de mercaderies, la circulació del correu i impedia qualsevol contacte comercial entre Alcoi i la província de València. Ibi també va prohibir pel seu terme la circulació de persones i de mercaderies,¹⁴ circumstàncies força lesives per a l'economia d'Alcoi, que quedà atrapaada entre dos cordons sanitaris.

A mitjan juny de 1885 les notícies eren alarmants i els ànims dels alcoians començaren a excitar-se, i més quan Muro, Cocentaina i molts altres municipis de la comarca començaren a infectar-se. La premsa va difondre les mesures preventives que havia disposat l'Ajuntament. El clergat va intensificar les novenes i les processons. La Junta local de Sanitat, en saber la relació que hi havia entre el "*bacillum virgula*" descobert pel Dr. Koch i l'epidèmia de còlera, va obligar els propietaris dels safarejos "*a tener constantemente en los mismos una caldera de grandes dimensiones*

moderada.

¹⁴ Arxiu Municipal d'Ibi (AMI), *Correspondència Oficial*. 1/66/1. Ibi, 10 juliol 1885.

con lejía hirviendo para meter en la misma todas las ropas de individuos enfermos",¹⁵ va clausurar el cementeri que estava molt prop del nucli urbà, habilità una nova necròpolis a Cantagallet i va reorganitzar l'hospitalització domiciliària i el repartiment d'aliments, de medicaments i de roba entre les famílies més necessitades. A més, habilità un hospital de colèrics en una finca que Rafael Aura tenia a la partida de l'Horta Major, al Tossal muntà barracots d'aïllament i als locals de l'antiga Fàbrica de Tabacs —estava situada al carreró de Sant Blai— habilità una casa bressol per acollir els orfes que la passa podia deixar.

Les xifres

Són diferents les fonts que aporten dades sobre la incidència d'aquesta passa en Alcoi. Segons la informació que anava publicant el *Boletín Oficial de la Provincia de Alicante*, el còlera va infectar 590 alcoians dels quals moriren 275. Curtes queden aquestes xifres si les comparem amb els 633 atacats i 384 baixes que donava pel mateix temps la *Gaceta de Madrid*. Per altra banda, la resposta que els metges de Sanitat municipal d'Alcoi donaren l'any següent en *Contestación al Cuestionario que la Real Academia de Medicina y Cirugía de Valencia presenta a los Médicos titulares de esta ciudad acerca del cólera és esclareidora, en assegurar que "la invasión presente ha sido muy benigna"*,¹⁶ que s'infectaren 910 persones i que moriren 333, xifra idèntica a la que publicarà posteriorment Ph. Hauser (1877). Posteriorment, el *Boletín de Estadística Sanitario Demográfica* de 1887 rectificaria les dades en dir que foren 1.157 envaïts i 403 els qui moriren per còlera a Alcoi.

Però, aquestes xifres, totes elles molt semblants, entren en contradicció amb els 1.048 morts —més del doble— que donen com a vàlids historiadors locals com Vilaplana (1977: 605), Vicedo (1925: 241), Aracil (1974: 178), Espinós (1975: 151), Sanchis (1976: cap. 40), Berenguer (1975: 127-128) i altres autors més actuals. L'embolic ve d'un Informe¹⁷ que, segons

¹⁵ AMA, *Medidas sanitarias*. Any 1850-1937. Junta de Sanidad. Sessió 16 juliol de 1885.

¹⁶ Arxiu Parroquial de Sant Maure, Alcoi, *Contestación al cuestionario que la Real Academia de Medicina y Cirugía (sic) de Valencia presenta a los Médicos de esta ciudad de Alcoy acerca del cólera*.

¹⁷ AMA, *Registro efectuado por el cólera*

¡Ya se fue el cólera! *La Ilustración Española y Americana*, 30-X-1885

diu el document, anota dia a dia totes —el subratllat és nostre— les defuncions que des de l'ú de juliol al set de setembre de 1885 esdevingueren per còlera a Alcoi: en total 1.048, la xifra que repeteixen els autors locals abans esmentats. El problema és que contrastada la llista de l'esmentat document amb les partides de defunció del

Registre Civil, es comprova que la majoria dels inscrits moriren per altres causes: és a dir, que l'Informe anota com a colèriques absolutament totes les defuncions que esdevingueren a la ciutat durant els dies que va durar la passa, inclosa la d'una suïcida que es va llançar des del pont de la Petxina.

A hores d'ara la font més fiable la proporciona el Registre Civil. S'ha de dir que les partides de defunció que esdevingueren a Alcoi el 1885 estan repartides en dos llibres diferents: el corresponent als òbits de 1885 i un altre que enregistra només les persones que moriren en l'hospital de colèrics d'Aura.¹⁸ Segons aquesta font del Ministeri de Justícia, moriren per "còlera, còlera morbo, còlera morbo asiàtico, còlera epidémico, còlera indiano o còlera reinante" —d'aquestes maneres pot trobar-se escrit el diagnòstic— un total de 442 persones: 185 homes i 257 dones. Tot i que podem afegir, amb cautela, altres 23 casos que moriren en temps d'epidèmia que foren inscrits amb diagnòstics sospitosos d'encobrir aquesta malaltia. En total, la xifra resultant és molt semblant a la que proporcionaren el seu dia els organismes oficials abans esmentats, la qual és sensiblement inferior a les 1.048 defuncions que s'obstina a repetir tant la bibliografia clàssica com l'actual.

El moment de major virulència va esdevenir entre la darrera setmana de juliol i la primera d'agost, on hi va haver dia en què moriren 44 persones. Com que el contagi va incidir més sobre la població adulta i senil, la malaltia va desfer quantitat de matrimonis —el 40% dels difunts estaven casats— que deixaren com a mínim 357 orfes, xifra que justifica la iniciativa municipal d'habilitar una casa bressol i la de crear una casa de caritat. Tampoc hi ha una clara concentració de defuncions en algun barri determinat, tot i que es perfilen dues àrees als extrems de la ciutat on la passa afectà amb més intensitat: al nord i al sud, als barris més pobres i populosos on el nombre de cases amb aigua corrent era minoritari.

Per últim, recordar que aquesta darra passa de còlera infectà dinou municipis de la comarca i es cobrà, en conjunt, més de mil víctimes. En arribar el segle XX la incidència i letalitat del còlera va remetre bruscament en els països desenvolupats, però continuà fent-se present fins a l'actualitat en aquelles zones i països on les condicions de salubritat i les infraestructures d'aigua corrent i clavegueres són deficients. El 1909 va haver-hi uns pocs casos a Catalunya, el 1913 als Balcans, el 1947 a

Egipte, pels anys cinquanta a Indonèsia, el 1971 s'hi declararen un grapat de casos a Espanya, en la conca del riu Jalón, el 1979 reapareixia a la província de Màlaga, i posteriorment a Algèria, Marroc, Perú, Brasil, Bolívia, Xile, Iemen, Haití... És a dir: a pesar de les vacunes, la malaltia colonitzà tot el món i vingué per a quedar-se.

LA GRIP DE 1918-19

Trenta-tres anys després que Espanya patira la darrera epidèmia de còlera, seria assolada per una nova pandèmia, aquesta vegada de grip. La grip o influença és una malaltia epidèmica altament infecciosa del tracte respiratori, que s'escampa amb gran rapidesa entre la població. Es caracteritza per l'elevada morbiditat i per les complicacions que pot reportar-li a la població de risc com és la gent gran, els cardíacs crònics o els malalts del tracte respiratori. A un curt període d'incubació, que sol durar entre un i dos dies, li segueix un brusc procés febril, mal de cap, calfreds, miàlgies, dolor de gola i tos. Com que la transmissió de la malaltia s'efectua a través de l'aire, on les gotes de saliva infectades amb el virus passen al tracte respiratori dels organismes sans, el contagi esdevé amb facilitat en àrees d'elevada densitat de població i en espais tancats. Tot i açò, la influença i el Covid-19 són virus diferents i mostren comportaments diferents, ja que el segon es propaga més fàcilment, el malalt tarda més temps a presentar símptomes, contagia per més temps i en alguns pacients pot desenvolupar quadres de molta gravetat.

Les epidèmies de grip no són un fet aïllat, puix han estat present al llarg de la història. La grip de 1918-19 s'escampà per tots els països del món, infectà a un terç de la població i es cobrà uns cinquanta milions de morts. Aquesta pandèmia, coneguda en el món com "*gripe española*" i a Espanya de forma col·loquial com "*cucaracha*" o "*soldado de Nápoles*", terme encunyat per influència d'una cançó de la sarsuela *La canción del olvido*, va trobar en l'adversa situació social i econòmica que generà la I Guerra Mundial les condicions més adients per a desenvolupar una morbiditat i una mortalitat força elevades.

A Espanya la primera onada epidèmica va tindre lloc pel mes de març de 1918 i afectà

¹⁸ Aquest llibre inscriu un total de 97 defuncions 90 per còlera.

sobretot Andalusia i Extremadura. Però, en passar l'estiu s'escampà per Castella, Aragó i pel Llevant, on afectà de ple a les terres valencianes. Per últim, una tercera onada s'inicià durant l'hivern de l'any següent, però aquesta no va arribar a Alcoi. En total, al conjunt de l'Estat espanyol moriren oficialment de grip 147.114 persones, però en foren moltes més, ja que altres 106.275 faltaren sota diagnòstics molt sospitosos d'encobrir casos de grip com bronquitis, broncopneumònia o pneumònia.

Mesures preventives

Resta clar que el factor mediambiental és fonamental per al desenvolupament de les malalties respiratòries, però també juguen un paper força rellevant quantitat de factors d'índole econòmic i socials associats a la pobresa i a les condicions de vida. Les elevades densitats de població que s'hi donaven als barris més populosos d'Alcoi, la quantitat de treballadors que convivien als tallers i als obradors de les fàbriques, on a més solia haver-hi una atmosfera carregada d'humitat en estar moltes d'elles prop dels rius, en contacte amb séquies que movien els artefactes o les calderes de vapor, eren un brou de conreu summament eficaç per a qualsevol microorganisme que es propagara a través del contacte directe o a través de l'aire i de la saliva.

Per tal d'evitar el caràcter contagiós de la malaltia, la Junta provincial de Sanitat va ordenar als laboratoris municipals i als instituts d'higiene que realitzaren anàlisis bacteriològiques de l'aire i de l'aigua, va prohibir qualsevol activitat i espectacle públic on poguera concentrar-se gran quantitat de gent, va recomanar la neteja corporal i no escopir a terra, desinfectar els vàters amb hipoclorit de cal i agranar les escoles amb serradura impregnada amb una solució antisèptica. Per la seua banda, l'Arquebisbat de València ordenà que el clergat renovara l'aigua de les beneiteres i que netejara el paviment, els confessionaris, els bancs, els reclinatoris i les cadires dels temples. A Alcoi la Junta local de Sanitat va tancar les escoles públiques però no les privades, contradicció sanitària que, amb raó, no va comprendre el personal, i aconsellà una sèrie de mesures profilàctiques com evitar els espais tancats i el contacte amb els malalts, passejar a l'aire

lliure i desinfectar la roba amb lleixiu o aigua bullent. A més, va advertir que la grip era una malaltia microbiana que la causava el bacil de Pfeiffer —ja veurem que no era així—, que era epidèmica i contagiosa que es transmetia per contacte directe i que atacava sobretot a les persones més dèbils com els tuberculosos, els malalts del cor, els diabètics i els ancians —no fou així puix afectà especialment a gent jove—.

La Junta local de Sanitat, tot i que admetia que la mortalitat era una mica més elevada de l'habitual, per tal de calmar l'angoixa de la població, va anunciar que l'estat de salut d'Alcoi era normal, i instal·là controls de reconeixement sanitari a les entrades de la ciutat i a les estacions dels ferrocarrils.¹⁹

La premsa local va publicar una sèrie de remeis i reclams publicitaris. *L'Heraldo de Alcoy* (22-X-1918) recomanava la tintura de iode, puix "en la grippe da resultados tanto más notables cuanto más grave es el cuadro sintomático". *El Liberal de Alcoy* (2-XI-1918) advertia que: "LA GRIPPE se combate con el coñac Terry", i aconsellava emprar una crema antigripal composta de mentol i eucaliptus. El clergat d'Alcoi va aconsellar resar fervorosament el Sant Rosari i organitzà rogatives i novenes, una d'elles en honor a la Verge de la Cova Santa. Per altra banda, el setmanari anarquista *La Horda* (10-XI-1918) recordava que el millor antídoto era menjar bons queviures, ja que "la buena alimentación proporciona resistencias orgánicas, y a un mayor número de estas, mayor inmunidad en el individuo".

El diagnòstic mèdic

Per aquelles dates es considerava que la grip la transmetia el bacil Pfeiffer que el 1892 havia descobert el doctor alemany Richard Pfeiffer, tot i que avui se sap que la grip o influença la produeix un virus de la família Ortomixovirus. Per això, el món científic anava desconcertat. En *El Liberal de Alcoy* (19-X-1918) el metge alcoià Miró Laporta deia, amb raó, que la grip que patien molts alcoians no estava produïda pel bacil de Pfeiffer sinó:

¹⁹ Recordeu que Alcoi en tenia dos: la de via ampla, que connectava Alcoi amb Xàtiva, i una altra de via estreta que enllaçava amb la ciutat amb Gandia.

Alcoi i les epidèmies de còlera i grip (1833-1918)

EL SELLO YER
CURA
 DOLOR DE CABEZA,
 GRIPE,
 DOLORS REUMÁTICOS,
 RESFRIADOS,
 DOLOR DE MUELAS,
 DOLORS NERVIOSOS

CABA CON UN SELLO
 SÓLO CUESTA 30 CENTIMOS
 CABA CON 12 SELLOS, 3 PÍAS.

RIOSA
RESPIROL
 de Dr. Wagner
CONTRA LA EPIDEMIA

"RESPIROL RIOSA" es el más eficaz y potente desinfectante y preservativo de las vías respiratorias, como Gripe, Resfriados, Catarros, Neumonías, Aritmias de la garganta, Bronquitis, Astenia, Laringitis, Sibilancias y todas las enfermedades de las vías respiratorias.

Aplicado por la boca y nariz el "RESPIROL RIOSA" actúa como gota del líquido en su pulmón o en algunas células y destruyéndolas por medio de su poder oxidante la destruye.

Nunca desaparece, cesa por encanto, todas las molestias, y las fiebres cesan en su origen.

Tiene algunas aplicaciones de "RESPIROL RIOSA" para que merezca el nombre de:

El Doctor Dr. Martín Wagner, médico de la Real Academia de Medicina y tiempo de la Real Academia de Ciencias Exactas y Naturales.

"RESPIROL RIOSA" fuertemente desinfectante

Peso de 125 gramos, Ptas. 3.50	Peso de 500 gramos, Ptas. 10
• 250 • 6.00	• 1.000 • 25

De venta en todas las Farmacias
 Al por mayor: J. Riquelme, Fábrica de la Cruz, Sevilla. 15; A. Serra, Farmacia del Doctor Anselmi, y F. Roca Martín y Compañía.

"por una enfermedad análoga, si se quiere, a la gripe, pero no idéntica a la clásica gripe que describen las obras nacionales y extranjeras que tratan de esta enfermedad [...] En los análisis de esputos de estos enfermos atacados de bronconeumonía, efectuados en los Institutos de higiene de Madrid y Barcelona y otros, no se encuentra el cocobacilo de Pfeiffer sino el 10% en el primero, ninguno en el segundo y muy pocas veces en otros". I seguia: "Los pocos análisis de esputos que hemos practicado en nuestro laboratorio particular, de los enfermos atacados de la epidemia de Penáguila, Bañeres y Alcoy, dan como resultado la ausencia siempre (son pocos casos para generalizar) del cocobacilo de Pfeiffer que es el característico de las bronconeumonías grippales clásicas [...]"

Com que l'esmentat doctor no va trobar entre els esputs dels infectats una elevada proporció de bacils de Pfeiffer, va pensar que la malaltia que patia Alcoi possiblement no fora de grip. El món científic estava desconcertat. Quantitat de metges i prestigiosos epidemiòlegs també dubtaven sobre la naturalesa de la passa. L'eminent doctor Gregorio Marañón (1887-1960) afirmava que el mal era "paregut" a la grip i el metge i parasitòleg Gustavo Pittaluga (1876-1956) també assegurava que era una infecció gripal diferent de la influència (Porrás, 1999: 80-81). Per con-

• EL JARABE Y LA PASTA DE •
SAVIA de PINO MARITIMO
 de LAGASSE
 combaten victoriosamente

Resfriados	Influenza
Tos	Gripe
Bronquitis	Ronqueras

Dolores de Garganta
 En todas las Farmacias

tra, el Dr. Aguilar, afirmava en *El Sol* (25-V-1918) que la passa era de grip, és a dir que era el bacil de Pfeiffer el que estava causant la pandèmia, no un virus com posteriorment se sabia, que seria batejat com H1N1. L'embolic era generalitzat. *L'Heraldo de Alcoy* (26-IX-1918) descrivia així el desconcert dels científics: "*La alarma cunde y no se sabe si es tifus, viruela, sarampión o demonios condenados lo que se nos cuele en el organismo*".

Açò, que sembla anecdòtic, és un problema puix ens impedeix avui en dia quantificar amb garanties el nombre d'alcoians que moriren a causa de la grip. Al Registre Civil, moltes partides de defunció diagnosticaren grip, ja de forma aïllada —grip, influença o grip epidèmica— o associada a altres processos respiratoris com bronquitis gripal, broncopneumònia gripal, pneumònia gripal o infecció gripal, però hi ha altres defuncions que van poder esdevenir a causa de la grip i consten inscrites en l'esmentat registre com bronquitis, bronquitis pulmonar, pneumònia o broncopneumònia.

La propagació de la malaltia

El 1918 fou un any econòmicament i demogràficament calamitosos per Alcoi. A causa de la I Guerra Mundial mancaven les subsistències, el preu dels aliments havia pujat considerablement i els salaris seguien baixos. En acabar la contesa i restablir-se el comerç internacional es reduïren les comandes, davallà la producció tèxtil i paperera i la indústria local entrà en crisi. Però també el comerç. La ciutat tenia 36.000 habitants, el 45% de la població de la comarca, i era el centre financer i econòmic d'ella: la crisi, l'atur i la fam s'escampà entre els més desfavorits.

En aquest context, una primera onada gripal d'inusual morbiditat afectà els alcoians. Segons la premsa, entre maig i juliol s'hi contagiaren entre 18.000 i 20.000 persones. Tot i això, la mortalitat fou escassa concentrant-se especialment entre juny-juliol: durant aquestes dates moriren quinze persones de grip i altres trenta-sis diagnosticades de broncopneumònia.

En arribar agost la passa va remetre, però revifà a primeries de setembre manifestant-se amb més violència que l'onada anterior. La Junta de Sanitat va ordenar algunes mesures puntuals com tancar les

escoles, desinfectar els cafés, les fondes, els teatres i va prohibir pujar al cementeri el dia de Tots Sants. Per aquelles dates Alcoi tenia set periòdics locals, més la premsa que arribava d'Alacant, València i Madrid, i la gent sabia ben bé l'evolució que seguia la passa a escala nacional, que no hi havia cap vacuna —aquesta arribaria pels anys quaranta— i el poc esforç que estava fent el consistori per tal de contindre una malaltia que tornava a revifar. *La Lealtad* (10-10-1918) denunciava que: "*Toda la prensa alcoyana sin distinción (nota el lector que decimos toda la prensa alcoyana sin distinción) ha puesto de relieve el abandono, la incuria, de las autoridades en atajar el mal*".

A mitjan setembre començaren a morir alguns veïns de grip. Pot ser que aquesta segona onada arribara a Alcoi importada, donat que les primeres defuncions esdevingueren en el Regiment d'Infanteria: un era un soldat de Pego i altre d'Atzúvia, ambdós municipis infectats per aquestes dates. Aquesta onada, que durà fins novembre, es manifestà molt més virulenta que l'anterior. S'estima que uns tres mil alcoians patiren la malaltia, però la mortalitat que va causar fou molt elevada, ja que moriren cinquanta-quatre persones de grip i altres quarantainou de broncopneumònia, aproximadament el doble que l'onada anterior.

Per fi, en arribar desembre, solament restava agrair-li al cel que hagués passat l'epidèmia i premiar l'esforç dels metges, practicants i "*camilleros*" de la Creu Roja. Mentre que a l'arxipreste d'Alcoi, el rector Juan Bautista Escrivá y Llorca, se'l proposà per a la Gran Creu de l'Ordre de Beneficència per haver marxat d'Alcoi a auxiliar els malalts d'Alcoleja, però no la va obtenir.

Les xifres

Al voltant de mig any estigué la ciutat sota la influència de la grip, amb un primer brot entre els mesos de maig-juliol i un segon esclat entre setembre i novembre. Octubre fou el període de major letalitat, tot i que com s'ha dit morbiditat i mortalitat seguien en cada període comportaments radicalment diferents.

Donar una xifra exacta de la quantitat de víctimes que ocasionà la passa de grip a Alcoi és força arriscat, ja que els diagnòstics mèdics de defunció —s'ha dit—

Entierro de un labrador en Benilloba. *La Ilustración Española y Americana*, 22-XI-1877

anoten quantitat de processos de l'aparell respiratori que són susceptibles d'encobrir processos gripals. Al llarg de 1918 moriren a Alcoi un total de 935 persones, d'elles 77 per grip i altres 175 ho feren a conseqüència d'altres processos respiratoris com bronquitis, catarro bronquial o pneumònia. Si reduïm l'observació estrictament a les onades epidèmiques, durant els mesos de contagi moriren diagnosticades de grip un total de 69 persones —15 en la primera i 54 en la segona onada— més altres 85 que ho feren per pneumònia i bronquitis en totes les seues manifestacions —36 durant el primer període i altres 49 en el segon—. Açò ens fa pensar que moriren directament o indirectament per la passa unes 154 persones, entre el 7,4% i el 16,5% de totes les defuncions d'eix any, xifra elevada tot i que sensiblement inferior a la d'Alacant, que fou del 19,5% (Bernabeu, 1991: 48), o a la d'altres municipis de la comarca com Alcoleja, Beniarrés, Cocentaina, Onil o Tibi, entre altres.²⁰

²⁰ Per a saber-ne més sobre la passa de grip

L'anàlisi de les 69 defuncions diagnosticades estrictament de grip no manifesta diferències massa significatives per sexes, malgrat que la malaltia va incidir més entre les dones —31 homes i 38 dones—, mentre que per edats els òbits es concentren majoritàriament entre els 20 i els 40 anys.

El repartiment dels casos de grip per la retícula urbana revela que la passa es va escampar profusament per tota la ciutat, encara que la major concentració epidèmica es localitzà als carrers amb més densitat de població com Sant Nicolau, Sant Blai, Santa Rita, Sant Francesc o al quarter d'Infanteria i a l'Hospital d'Oliver, que al llarg d'eix any va atendre un total de 152 persones afectades de grip.

A diferència d'altres localitats com Alacant, on la passa va revifar el 1919, a Alcoi sembla que no fou així, si fem cas a la premsa i als diagnòstics mèdics de les partides de defunció, ja que aquest any solament morien a la localitat 176 perso-

a Alcoi i als municipis de l'Alcoià-El Comtat veure Beneito (2003: 219-228).

nes a conseqüència de malalties bronquials, xifra, per aquelles dates, semblant a la de qualsevol altre any, de les quals solament dotze foren diagnosticades de grip.

Temps després, pels anys quaranta del segle passat, es descobrirà i perfeccionarà la vacuna antigripal. Tot i això, avui en dia la malaltia rebrota tots els anys de forma estacional, generalment entre octubre i maig, cobrant-se un grapat de víctimes: de fet, segons l'Institut Nacional d'Estadística, el 2018 moriren a Espanya un total de 1.869 persones per aquesta causa.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

ARACIL, R., GARCÍA, M. (1974). *Industrialització al País Valencià (el cas d'Alcoi)*. València: Ed. Eliseu Climent.

BENEITO, À. (2003). *Condicions de vida i salut a Alcoi durant el procés d'industrialització (1830-1950)*. Alcoi: Alfagràfic Editors-Impresors, Universitat Politècnica de València.

—(2018). "Un heroi en temps de còlera: Ambrosio Nicolás (El alcoyano)" en *Revista de Fiestas de Moros y Cristianos*.

BERENGUER, J. (1975). *El Alcoi del XIX y la medicina*. Alcoi: Imp. Belguer.

BERNABEU, J. et al. (1991). *La ciutat davant el contagi, Alacant i la grip de 1918-19*. Monografies Sanitàries. Sèrie B; núm. 4. València: Generalitat Valenciana, Conselleria de Sanitat i Consum.

BOISSEAU, F.G. (1840). *Piretologia fisiologica o tratado de las calenturas consideradas según el espíritu de la nueva Doctrina Médica*. 3 vols. Alcoi: Imprenta de Francisco Cabrera.

ESPINÓS, D. (1975). *Topografía médica de Alcoi*. Alacant: Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial.

GUÍA del forastero en Alcoi. (1864). Alcoi: José Martí Casanova, Librero-Impresor.

HAUSER, Ph. (1887). *Estudio epidémico relativo a la etiología y profilaxis del cólera basado en numerosas estadísticas, hechos y observaciones recogidas durante la epidemia de cólera de 1884-1885 en España*. Madrid: Imprenta y Fundación de Manuel Tello. 3 vols.

LUENGO, E. (1929). "El cólera de 1854", en *El Siglo Médico*. Madrid.

MONLAU, P. F. (1861). *El monitor de la salud de las familias y de la salubridad de los pueblos*. Madrid: Carlos Bailly-Baillier.

—(1871) "Elementos de higiene pública", en *La enfermedad infecciosa desde la Ilustración*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo. 3ª. Ed.

PORRAS, M. I. (1999). "Popularizando la Medicina en tiempo de crisis: los médicos y la prensa madrileña durante la epidemia de gripe de 1918-19", en *La Medicina en España y en Francia y sus relaciones con la ciencia, la tradición y los saberes tradicionales (siglos XVIII-XIX)*. Dto. Salud Pública. Universidad Miguel Hernández-Instituto de Cultura Juan Gil-Albert.

SANCHIS, R. (1976). *Alcoi tu pueblo*. Alcoi: Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Alcoi.

VICEDO, R. (1925). *Guía de Alcoi*. Alcoi: Imprenta El Serpis.

VILAPLANA, J. (1977). *Historia religiosa de Alcoi desde su fundación hasta nuestros días*. Ed. Facsímil. Diputación Provincial.

LA INFÀMIA D'ALCOI¹

DIEGO L. FERNÁNDEZ VILAPLANA²

Col·lectiu Revolta 1873.

Professor d'Història a l'IES Andreu Sempere

Un recent estudi sociològic (de Castro, Revilla i Tovar, 2015) sobre la identitat col·lectiva conclou que el xovinisme alcoià és fruit de l'estima per les tradicions pròpies. De fet, indica que a hores d'ara no queda pràcticament ni rastre de la vella identitat de classe que enfrontava en el passat a burgesos i proletaris. I que aquesta disputa ha estat substituïda per un enteniment on les Festes de Moros i Cristians actuen de vector de reconciliació.

Les *filaes* serien d'aquesta manera, sempre segons els autors, un espai d'encontre totalment democràtic i igualitari —l'adjectivació tampoc és meua—. Una mena d'arcàdia idíl·lica on directius, empleats i obrers es trobarien colze a colze —literalment— per resoldre els seus conflictes. No en fa referència, però supose que imaginem que el cafè licor és l'engranatge dels pactes subscrits ben entrada la matinalada.

Aquesta mena d'improvisats jurats mixtes haurien vingut a substituir la tradicional confrontació, donada la desconfiança majoritària entre els treballadors i les treballa-

1 El títol fa referència a un article de The New York Times: "The Alcoy massacre" (3/8/1873), que relata així els fets: "An attack was made, the garrison was overpowered, and then ensued a scene which will make the name of Alcoy infamous".

2 Possiblement, després de llegir l'article, pensareu que la confiança dipositada pels amics d'Eines no estava en absolut justificada. La responsabilitat és únicament de l'autor, que s'ha pres la llibertat de transformar l'assaig en una mena de reflexió en veu alta que res té a veure amb la tasca acadèmica que li van encomanar. Si serveix per esmenar l'error us adjunte ací dos treballs, diguem-ne, més ortodoxos sobre el tema. El primer, més breu, és una comunicació defensada al darrer Congrés de l'Associació d'Història Contemporània organitzat per la Universitat d'Alacant: <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/95772>. El segon, una mica més elaborat —i tediós— és el Treball Fi de Màster presentat a la Universitat Nacional d'Educació a Distància fa ja uns anys https://www.academiamia.edu/31080710/Alcoi_julio_de_1873_El_levantamiento_obrero_m%C3%A1s_importante_del_siglo_XIX_.

Logotip del Col·lectiu Revolta 1873

dores cap als sindicats. Unes organitzacions que romandrien sota sospita, ni més ni menys, des de la Revolució del *Petròlio* del juliol de 1873. És a dir, pràcticament, des d'abans de la seua existència.

Desconec si als *ensaios* es negocien augmentos salarials o si el descens de les afiliacions als sindicats ha precedit un allau sense precedents de sol·licituds per *creuar*. Però n'estic ben segur de la persistència iconogràfica —jo no diria del record— de la insurrecció internacionalista, segle i mig després dels fets. I, a pesar d'això, és un dels esdeveniments menys escritat de la història de la nostra ciutat.³

No és que a hores d'ara siga cap misteri.⁴ Els fets són ben coneguts, el *Petròlio* té el seu origen en "una manifestación pacífica de trabajadoras en demanda de sus reivindicaciones dispersada a tiros" (Madrid, 2008: 24). Lluny d'acoquinar-se els manifestants van fer front a l'agressió i van reprendre la iniciativa. El president de l'executiu de la República (Pi i Arsuaga i Pi i Margall, 1902: 301) ho va resumir en poques paraules i amb una elogioble objectivitat:

3 A pesar del temps transcorregut, a hores d'ara les obres de referència publicades continuen sent les de Clara Lida del 1972 i de Manuel Cerdà del 1980. Tot i les nombroses referències, des del mateix moment dels esdeveniments, abunda més la propaganda política que la historiografia.

4 Per a una síntesi sobre el tema consulteu el número 18 d'aquesta mateixa revista Eines de l'any 2000.

THE ALCOY MASSACRE.
A fatality seems to attend all awakening of democratic principle among the Latin races, which produces the effect of political suicide, and rolls back those wheels of progress which the friends of liberty would so gladly see urged forward. For some time there have been gloomy rumors to the effect that shocking atrocities had been committed in the Spanish town of Alcoy, in the Province of Alicante, and that members of the International Society were the perpetrators. These rumors have failed, until lately, to assume definite shape, and, in truth, the crimes on which they rest are so horrible and disgraceful that it is not hard to understand how all decent Spaniards should be ashamed to have a knowledge of them go forth to the world. Permanent concealment was, however, impossible, and, as damaging reports were finding their way into the Continental Press, the Cortes at Madrid has acted wisely in putting forth officially an account of the facts.
Alcoy is a small manufacturing town in which the various workmen employed recently demanded an advance of wages to the average extent of fifty per cent. The

Fragment de l'article del *New York Times* del 03/08/1873

"Resistiólos el Alcalde, que prefirió morir a faltar a sus deberes, y pagó con la vida su decisión y su arrojo. Hubo lucha, se encarnizaron las pasiones, y se cometieron excesos, aunque no tantos como por entonces pregonó la fama".

I a pesar de les evidències i de la carència de recerques en profunditat, o just per aquesta mancança, amb sorprenent insistència la revolta internacionalista reapareix ací i allà, com si d'un espectre es tractés, per explicar-ho absolutament tot. El *Petrólio* és l'Alfa i l'Omega de la història d'Alcoi, l'origen i la fi de qualsevol procés. *"El fiero averno"* (Botella, 1998: 219), del que va ser testimoni Jordà i Puigmoltó, protagonitzat per missatgers satànics, sembla no esvair-se mai. Una mena de pecat original amb què carreguem alcoians i alcoianes des del nostre naixement.

Quan la pandèmia de la Covid amenaça la celebració de les Festes de Sant Jordi, de seguida van sorgir articles recordant com els excessos dels membres de l'AIT van obligar a suspendre l'any 1874 i 1875 i, fins i tot, van posar en perill la celebració del VI Centenari del patronatge del màrtir de Capadòcia.

Si es tracta d'explicar l'origen del servei de bombers a Alcoi, es forcen les dates per fer coincidir el seu naixement com a conseqüència dels incendis promoguts pel petroli dels insurrectes. Com rimava el *Chornaler* amb sorna: *"Asendre a Valensia van, [...] ¿Qui son ells? ¿Els petrolers?"* (Lida, 2003: 53). Igualment s'ha arribat a assegurar que l'Hospital d'Oliver va ser la resposta sanitària a l'amenaça obrera, a pesar que Agustín Oliver va morir l'any 1866 i la construcció de l'edifici es va sufragar a càrrec de la seua herència, tal i com va indicar al seu testament.

L'origen de l'Escola Politècnica Superior d'Alcoi no és fruit de la revolució, perquè per dates seria absolutament impossible —cal buscar el seu antecedent al 1828—. Però sí hi ha qui ha volgut trobar en la iniciativa de la Real Fábrica de Paños una resposta civilitzadora al ludisme. Una vegada més, l'acció filantròpica i paternalista de l'empresariat front a la ignorància del poble treballador desagraït.

No és només una mena de perxa d'on penjar qualsevol crònica més o menys popular. També els estudis seriosos sobre l'època en fan un ús abusiu de la causalitat única, amb el *Petrólio* com a pedra angular.⁵

Si s'observa un descens demogràfic significatiu al darrer quart del segle i un èxode migratori de mà d'obra cap a Catalunya, s'apunta el *Petrólio* com a causa fonamental. Que els darrers anys de la dècada dels 70s del vuit-cents descendeix significativament la producció tèxtil, cal buscar la raó última en la fugida de capitals i capitalistes provocada per la revolta. I si una part del moviment anarquista va reinterpretar la "propaganda pel fet"⁶ com una invitació a

5 Podria fer-ne un bon grapat de referències, però serà suficient amb algunes obres locals més o menys conegudes com ara les biografies d'Albors, la d'Antonio Revert escrita amb cura o la menys accessible de Juan Botella Asensi; la propagandística *Insurrección internacionalista* de Rafael Coloma; la benintencionada retrospectiva de José Barón Fernández; o les voluminoses obres de Julio Berenguer, José Boluda, José Moya i José Vilaplana.

6 La "propaganda pel fet" és una estratègia aprovada al Congrés Anarquista de Londres al 1881 i teoritzada per Errico Malatesta anys abans. Piotr Kropotkin la resumia d'aquesta manera: *"Un acte pot, en pocs dies, fer més propaganda que milers de pamflets"*. Parlaven de manifestacions, motins i, fins i tot, insurreccions. Amb el temps, una minoria dins del moviment llibertari va

perpetrar atemptats terroristes, no és ni més ni menys que l'evolució lògica de l'insurreccionalisme alcoià.

D'aquesta manera, les complexes explicacions basades en causes diverses interrelacionades deixen pas a relats ben pobres. La manca d'infraestructures ferroviàries, el retard tecnològic, les condicions orogràfiques, la baixa qualitat dels productes, la crisi financera internacional de 1866, la crisi de subsistència de 1868 a 1870, la tercera guerra carlina, el cantonalisme, el convuls viratge des de la República fins a la Restauració, l'avarícia de l'empresariat... no deuen ser més que nimietats a la vora de la *Commune* d'Alcoi.

“A DOG WITH A BAD NAME”⁷

Però les exageracions no són cap originalitat historiogràfica de creatius autors enginyosos. L'atenció que els fets van despertar a l'època va ser extraordinària, la lectura maniquea pot consultar-se a qualsevol hemeroteca i, el que sembla mes greu, al Diari de Sessions de Les Corts.

Hi ha dos personatges centrals en aquesta història. En primer lloc, Antonio Aura Boronat, elegit diputat pel districte d'Alcoi al 1872, després mutarà del republicanisme al possibilisme de Castelar per acabar aterrant al liberalisme de Canalejas. Va deixar escrit un llibre, a mode d'epíleg de la seua obra política, titulat *La muerte de la república española*. Decés al que ell va contribuir activament. De la insurrecció al seu poble dirà que va ser una orgia de crims i devastació.

I en la rèplica parlamentària, Eleuterio Maisonnave: “*Seremos inexorables y aplicaremos con todo rigor las leyes a tan miserables asesinos*” (Chust y Broseta, 2003: 45). El ministre d'estat va imaginar víctimes cremades vives en petroli, monges violades, guàrdies civils decapitats, cures penjats a les faroles, regidors llançats des

reinterpretar la proposta com una invitació als atemptats individuals, especialment magnicidis i regicidis. Tot i això, els partidaris de la dinamita sempre van ser pocs, aïllats i desacreditats per les direccions.

⁷ *The Times* londinenc també va fer una llarga crònica (16/7/1873) sobre els successos on carregava durament contra la Internacional: “*They are the outlaws of European Society, pure political brigands, ready to fight in any place, at any moment, against any constituted authorities*”.

Segell original de l'AIT d'Alcoi

del balcó de l'Ajuntament per enfilar-los en baionetes.

Tots dos, republicans i amics per a més senyes, van trobar un bon pretext per desqualificar els seus adversaris polítics —enemics que identificaven dins del seu propi partit—. L'alacantí va dibuixar un escenari terrorífic, semblant al vil monstre d'Alcoi que va glosar un poeta cubà. L'alcoià parlava de rumors, segons la veu pública, i Maisonnave afegia que certes versions apuntaven a la participació d'un misteriós protagonista, Aura conclouia: “*Un diputado*” (*El Imparcial*, 13/7/1873). Es tractava de dinamitar l'acord que el president de l'executiu, Pi i Margall, buscava amb els intransigents, amb el *Petrólio* com a excusa.

Intentar esbrinar els fets a través de la premsa de l'època és una quimera. Difícil saber si les víctimes mortals van ser setanta (*La Liberté*, 18/7/1873) o trenta-una (*Le Soir*, 19/8/1873), quan en realitat van morir quinze persones.⁸ Però, sobre tot, es feia difícil entendre les raons que van empènyer els obrers a actuar com Neró (*La Política*, 23/7/1873) i a banyar regidors en petroli per després caçar-los a trets (*La Correspondencia*, 13/7/1873). A no ser que comprem la versió del rotatiu alacantí, *Municipio* (11/7/1873), per concloure

⁸ Per a un estudi exhaustiu sobre els esdeveniments i el procés judicial, molt tendencios —diguem-ne, fill del seu temps— però acurat, paga la pena consultar els set volums de la tesi doctoral de José Boluda: *La primera república en Alcoy*. També Manuel Cerdà: *Lucha de clases...* i Clara Lida: *Anarquismo...* coincideixen amb la xifra. Coloma i Revert, per la seua banda, discrepen però no aporten evidències documentals. Les nostres investigacions, fins ara, reforcen l'opció menys dramàtica.

Placa commemorativa de la seu local de la Internacional, obra de Toni Miró actualment a la CNT

que Alcoi va ser víctima *"de la invasi3n de los b3rbaros, caníbales que a la voz de la venganza, talan, quemar, sacrifican y destruyen"*.

No us esgotaré amb un reguitzell de contes de bons i dolents per a nens, molt repetitius i sobradament coneguts. M'aturaré, aix3 s3, amb *The New York Times* (3/8/1873), perquè ha estat menys citat i perquè la llunyania, imaginem, podria predisposar-lo a l'anàlisi desapassionat. Però el diari novaiorquès comença malament: *"A fatality seems to attend all awakening of democratic principle among the Latin races"*, com si la democràcia fos incompatible amb les llengües romàniques. La crònica beu de les fons oficials, ja sabeu, d'Aura i de Maisonnave. Pelletes va ser un valent i els internacionalistes uns bàrbaros: *"What has been now done in Christian Spain is far more atrocious than aught that has been done in Moslem Sumatra"*, comparant els fets amb la invasi3n colonial neerlandesa d'Indonèsia on, clar, els treballadors eren

els indígenes. I d'entre tots els petroliers, qui penseu que van ser les pitjors?: *"The women at Alcoy were, if anything, worse than the men"*, tallant, trossejant i desfigurant els miserables presoners amb fúria diabòlica.

Tota una decepci3n la premsa lliure del bressol de la democràcia moderna. Però no hem d'oblidar que l'impacte de la Comuna de Paris, dos anys abans, havia atemorit les classes altes. I el govern francès va impulsar acords en una mena d'internacional burgesa de la que Espanya no va quedar al marge, ni tampoc els EUA.

Per cert, aquesta hist3ria de l'acarnissament amb els presoners i la profanaci3 dels cadàvers es repeteix amb insistència. Fins i tot apareix a l'epitafi de la tomba de l'alcalde: *"Sus ensangrentados y mutilados restos descansan bajo esta losa"*. No s'ho cregueu. S3 ens sembla digne de menció un relat an3nim que ha arribat a nosaltres gràcies a una edici3 de Beneito i Blay (1998: 18), i que bé podria haver optat a un bon premi de literatura fantàstica. La falla ve amb lliç3 moral inclosa:

"Un atrevido petrolero apost3 un vaso de vino a que se comía la oreja derecha del Sr. Alcalde, [...] se la cortaron y empez3 la salvaje apuesta con un mordisco de oreja, siguiéndole después otro. [...] A los ocho días hora por hora le sobrevino a aquel monstruo una enfermedad y estando a las puertas de la muerte decía: Traedme un crucifijo".

El capítol de l'antropofàgia va arribar també al sumari del procés judicial, on l'administrador de l'hospital va deixar dit que ho havia escoltat de boca d'un internacionalista. El càstig diví ha estat recurrentment esgrimit davant el sacrilegi. Fins i tot hi ha qui va imaginar aquells ateus acaçant a Albors amb *"las armas que servían para honrar a San Jorge"* fins donar-li mort *"en el altar mayor de San Agustín"* (Botella Carbonell, 1876: 235). Tampoc és cert.

L'heroi, el croat i el màrtir, Pelletes. Front a l'antiheroi, Albarraçín, que amb alguns francesos de *La Commune* va abandonar la ciutat quan s'apropava l'exèrcit. No sense abans procurar-se un bon botí. El problema és quan aquesta mena de rondalla es converteix en versió oficial dels fets, més d'un segle després, en obres de talant historiogràfic:

"Los gritos desesperados, las imprecaciones, las voces de petróleo aquí y allá, los carros que conducían el fatal liquido con su lúgubre traqueteo, [...] formaban un conjunto diabólico" (Andrés-Gallego, 1981: 218).

Agustín Albors va ser mort desarmat, això ho sabem. Però també que va ser ell qui va iniciar el tiroteig des del balcó de l'Ajuntament. Segons Antonio Valls, agutzil del jutjat, quan va tornar a entrar va dir: *"Ahora ya saben que tenemos armas"* (Coloma, 1959: 37). De fet, ho havia acordat prèviament amb els fabricants *"en reunión secreta, prepararse todos armados debidamente, a fin de obligar a los huelguistas por la fuerza a que volvieran al trabajo"* (Los Invencibles, 1914). És més, quan va ser descobert cap a les tres de la matinada intentant fugir no va dubtar en tornar a disparar: *"Una mortífera lluvia de balas hizo comprender a los internacionistas que se las habían con un puñado de héroes"* (Sevila, 1874: 23).

També sabem, pel sumari, que va rebutjar qualsevol acord amb els internacionalistes, confiat com estava que arribarien les tropes d'Alacant a temps per auxiliar-lo. Fins a tres comissions es van reunir amb ell la tarda del dia 9, proposant-li que es rendira per deixar-los eixir, però no va haver acord possible. Imaginem que el telegrama signat pels industrials demanant al general Velarde *"encarecidamente indulto para todos, en cambio de la conducta noble y humanitaria del pueblo"* (El Imparcial, 14/7/1873) va ser dictat pels propis revoltats. També és molt possible que foren coaccionats per demanar al Govern clemència, on culpaven Pelletes d'haver fet armes contra el poble treballador, quan demanava pacíficament la seua destitució. Però no sembla que la Internacional influïra en absolut temps després, quan alguns es van desplaçar fins a Madrid per fer-li el mateix plantejament a l'executiu central. Una vegada desaparegut l'alcalde, el diputat valencià Rafael Cervera certificava la bona harmonia que existia entre les diferents classes socials.

ON RADICA L'EXCEPCIONALITAT?

L'expectació no va ser fruit de les suposades atrocitats comeses pels insurrectes. No era l'ofici de batlle una feina exempta de risc a l'època. Va haver alcaldes assassinats

La insurrección federal en 1873, portada d'un fulletó històric

a altres poblacions. El batlle de Màlaga fou víctima dels disturbis promoguts pel diputat federalista intransigent Eduardo Carvajal, a Estella els carlistes van matar al primer edil i a Albocàsser grups no identificats. També el petroli va ser emprat per l'exèrcit de Don Carlos per reduir a cendres l'església de Zirauki, on s'atrinxerava la guarnició de la vila. A Les Corts i a la premsa preferien parlar d'Alcoi. I va ser així, almenys, fins que va esclatar la insurrecció federalista del Cantó de Cartagena, amb la que va rivalitzar en fama pregonada, com diria Pi i Margall.

Tampoc els conflictes laborals i socials eren cap raresa. La primera gran onada de vagues de la que tenim constància quantitativa es concentra entre els anys 1869 i 1875, coincidint amb la irrupció de l'Associació Internacional de Treballadors. A Anglaterra, Alemanya, Itàlia, França i els Estats Units tant pel nombre de vagues, com pels treballadors involucrats i les jornades de treball perdudes, assistim al primer gran embat del moviment obrer contra el

Capçalera de *El Boletín de la Federación Regional Española de la Asociación Internacional de Trabajadores*. Editat a Alcoi el 19 de juny de 1973

capitalisme. Una intensa agitació que sorprenen per la facilitat amb què *"los objetivos económicos tendieron a transmutarse en objetivos políticos"* (Screpanti, 1989: 66). Exactament el mateix que a casa nostra.

De fet, en l'informe presentat al Congrés Internacional de Ginebra, la Federació Regional Espanyola comptabilitza, entre l'1 de setembre de 1872 i el 20 d'agost de 1873, un total de 115 victòries en vagues a seixanta-dos localitats, dos d'elles a Alcoi: *"Victoires remportées dans les luttes continues soutenues contre l'exploitation du capital"* (Lida, 1973: 394). Ben significativa és, en aquest sentit, la vaga general de Màlaga de l'estiu de 1872, una resposta

"a la creciente pauperización y a las miserables condiciones de vida de los obreros malagueños en unos momentos en los que la 'relajación' gubernamental frente a la Internacional permite la manifestación hacia el exterior de la latente conflictividad social" (Morales Muñoz, 1992: 338)

El problema és que molts d'aquests conflictes continuen soterrats als arxius, en el millor dels casos. Només una investigació des de l'àmbit local ens permetrà entendre, en primer lloc, les causes immediates d'aquest allau de protestes sense precedents. I això, per tal d'esbrinar les eines que els treballadors i les treballadores empraren per construir les primeres organitzacions en la seua lluita per l'emancipació. Mentre ens conformem amb respostes simplistes, continuarem sota *"la sombra de la Comuna"*

(Garcia-Balaña, 2016). La importància del moviment insurreccional francès ha acabat reduint altres lluites a rebrotos menors fruit del seu influx.

Les experiències autòctones en el bresol del moviment obrer tenen les seues pròpies dinàmiques, i són conseqüència de realitats particulars, encara que no neguem les influències alienes, per suposat. La tasca no és senzilla. Es tracta de *"seguir a las gentes en sus silenciosos procesos de opción"* (Hobsbawm, 1977: 201); a les assemblees de treballadors de la plaça de bous; a les actes, a les cartes, a les comunicacions i a les circulars de la Federació Regional Espanyola de la AIT; a les vagues, a les manifestacions i a les insurreccions; a la premsa obrera; al reglament de les societats de socors mutu... Però tampoc no oblidarem visitar els infrahabitatges on s'amuntonaven, les tabernes on socialitzaven, els molins mal ventilats, als tallers dels teixidors on treballaven tretze i catorze hores diàries... I els acompanyarem en el seu èxode rural i després cap a Catalunya, a deixar en penyora llençols i bolquers, a la presó per reclamar justícia i, també, a la taula on

"Suprimimos el vino y la carne, sustituyamos el pan de trigo por el pan de maíz. [...] y tendremos que para la alimentación del obrero solo quedan sustancias insuficientes, y le importa un bledo el que haya trichina o fil·loxera" (Reformas Sociales, 1985: 42)

Grup de treballadors al Molinar, fotografia de Josep Tormo

Perquè l'ombra de la Comuna no ens deixa veure, moltes vegades, més enllà de la propaganda oficial. A la premsa carlina, alfonsina, progressista, radical i, fins i tot, republicana i al Diari de Sessions veuen *comunards* per tot arreu. I junt al París gegant, el "pigmeo Alcoy [...] más horrendo" (Angelet, 1874; 136).

En el relat del Sagasta de torn, no cabia cap dubte que "la utopía filosofal del crimen" (*La Correspondencia de España*, 17/1/1872) havia pres un vol directe des de la capital francesa fins ací. Naixia d'aquesta manera el mite d'Alcoi, com encertadament va batejar Lida (1972: 207) "el levantamiento obrero más importante del siglo XIX", encara que el títol tampoc no sembla ajudar a trobar l'equilibri. Autors de renom, des d'una trinxera amiga també van contribuir a les exageracions. Engels (1941: 2) dirà que fou "la primera batalla callejera de la Alianza" i Brenan que per primera vegada "un grupo que no pertenecía ni a la Iglesia, ni al ejército, ni a la clase media, se había

manifestado como revolucionario" i que després d'afusellar l'alcalde "more hispanico, cortaron su cabeza" (Brenan 2008: 234-235).

L'òrgan de la federació barcelonina de l'AIT reporta augments salarials i reducció de la jornada laboral generalitzats per a paperers, cànters, filadors, teixidors, obrers dels metalls i de la construcció: "Los burgueses se muestran muy complacientes" (*La Federación*, 9/8/1873), fins i tot han demanat el recolzaments dels internacionalistes per conservar l'ordre. L'exemple condeix i hi ha vagues generals a Anna i Enguera. I quan van començar a ploure les crítiques, en el seu intent per defensar-se, la premsa anarquista va alimentar l'exageració. Les mostres de recolzament arriben des de tots els racons de la península, també des de Lisboa, la Federació Portuguesa de l'AIT protesta contra les calumnies vessades contra el revoltats d'Alcoi. La Federació Italiana "felicit a todos los trabajadores de Alcoy por su actitud

Barri obrer a Alcoi

enérgica durante los acontecimientos revolucionarios". I el Consell Federal d'Amèrica del Nord saluda "los nuevos y fuertes golpes que la sociedad clerical y capitalista ha recibido en Alcoy y Cartagena" (La Federación, 27/9/1873).

Més d'una dècada després, encara un setmanari anarquista de la població de Sant Martí de Provençals —actual districte de la ciutat de Barcelona— recollia puntualment obres presentades a la "Velada Socialista Literaria Musical" en commemoració dels successos d'Alcoi (*El Grito del Pueblo*, 22/7/1886 fins al 19/11/1886). El setmanari madrileny *Bandera Social* (6/8/1886) també se'n feia ressò: "*Reinó gran entusiasmo y animación, siendo leídos varios trabajos alusivos al objeto*". L'organitzador de la vetlada i editor de la primera publicació fou Indalecio Cuadrado, a qui els seus articles li van costar quatre mesos de presó (Madrid, 1989: 378). Poc després, com a secretari de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola de l'AIT es va instal·lar a Alcoi, però va acabar exiliant-se a Argentina des d'on va escriure "*A mis amigos de Alcoi*" (Terrassa, 1979: 157). Cartes que, malauradament, encara no hem pogut localitzar.

AMB EL CAP TOCANT A TERRA PER NO OFENDRE⁹

El que sí sembla realment extraordinari és la sanya amb què la pretesa justícia va actuar. Segons consta al sumari, van ser processats un total de 717 persones, 56 d'elles declarades en rebel·lia. Finalment, es van presentar càrrecs contra 287, que al 1874 patien presó preventiva. Alguns d'ells no van tornar a veure la llum del sol fins al 1887. Catorze anys d'un sumari monstruós que va acabar arxivant-se sense, ni tan sols, judici perquè no es va poder identificar "*de manera fehaciente a los culpables*" (Avilés, 2013: 77).

Per fer-nos una idea del volum de la causa, és suficient amb calcular que els acusats representaven més del 10% dels obrers en vaga —les fons de l'època parlen d'entre 6 i 8.000 manifestants el dia 9—, i dels treballadors fabrils de la ciutat —5.500 en 175 empreses tèxtils i 2.500 en 74 indústries papereres—. Pràcticament, el 3% de la població total —28.000 habitants tenia Alcoi—. Ni tan

⁹ La repressió no es va limitar a Alcoi. En maig de 1874 milers d'anarquistes són empresonats a tota Espanya. I uns dos mil internacionalistes i cantonalistes van ser deportats a Filipines i a Les Marianes.

Índice de processats a l'Arxiu Municipal d'Alcoi

sols el "Revival of the Inquisition" (Spanish Atrocities Committee: 1897) que va prosseguir l'atemptat de Canvis Nous¹⁰ va ser tan ferotge. A Barcelona van ser 131 processats, 25 condemnats —5 d'ells executats— i els darrers presos van eixir en quatre anys. Ni el procés de Montjuïc, ni el seguit contra la Mano Negra,¹¹ ni tan sols la Setmana

10 Al 1896, al pas de la processó del Corpus pel carrer de Canvis Nous va esclatar una bomba que va provocar dotze morts i cinquanta ferits. Els autors no van ser identificats, però molts acusats van acabar delatant companys després de ser sotmesos a tortures al Castell de Montjuïc: "Guillotinado de los testículos con cañas o cuerdas de guitarra, aplicación de hierros candentes a la carne, quemadura del balano con puntas de cigarro encendidas, introducción de cañitas entre la carne y la uña, y funcionamiento de un aparato de hierro a manera de casco, que oprimía horriblemente la cabeza y desgajaba los labios" (El Nuevo Régimen, 18/3/1897).

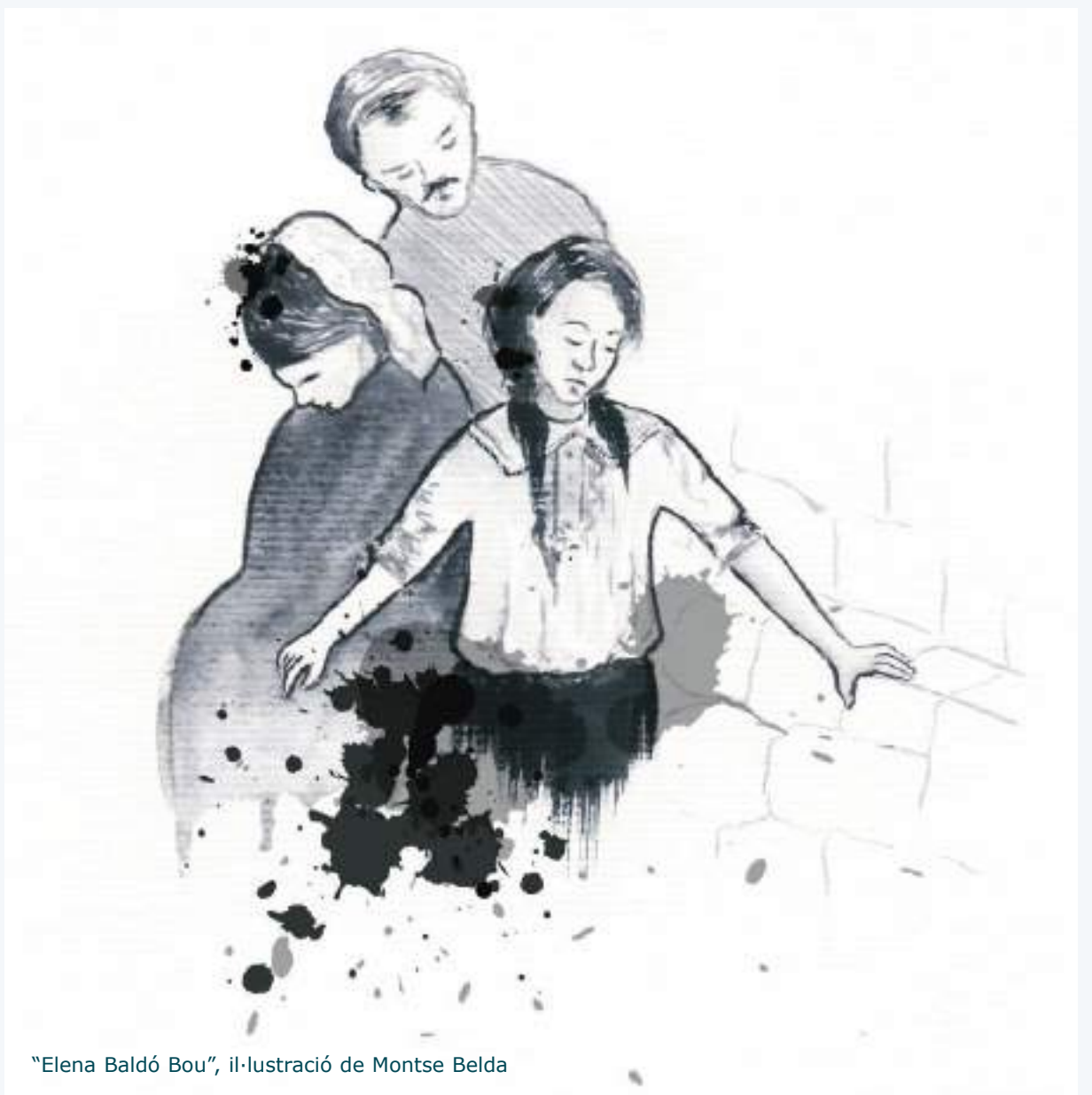
11 A hores d'ara, ni tan sols sabem si va existir cap organització secreta anomenada la Mano Negra cap al 1882. Tot apunta a un muntatge de la Guàrdia Civil que, amb l'excusa de tres assassinats al camp andalús —sembla que per motius personals—, van iniciar una causa general contra l'anarquisme. Van detenir més de mil treballadors, 16 van ser sentenciats a mort i 7 executats. Cap d'ells va reconèixer formar part d'aquesta organització, ni després d'autoinculpar-se pels crims i a les portes del garrot vil. De fet, ningú no havia sentit parlar

Tràgica¹² va provocar una repressió tan general, indiscriminada i prolongada com la insurrecció de 1873. Perquè no es tractava de fer justícia, buscaven escarmentar una població rebel i impedir que "el fuego de la revolución pueda cebarse para extenderse después" (Verdú Pons, 1978: 86).

La majoria dels encausats tenia entre 20 i 40 anys —el 62%— i eren pares o mares de família, el major en tenia 70 i el menor 13. Però no era el més jove al castell de Santa Bàrbara. Una xiqueta de només 9 anys, Elena Baldó Bou, compartia cel·la amb el seu pare i també amb sa mare, Antonia Bou, qui suplicava al jutge instructor la llibertat condicional sense fiança perquè la seua filla es veia "obligada a albergarse conmigo en esta cárcel por carecer de todo

d'ella abans del descobriment d'uns sospitosos estatuts.

12 Al 1909, la guerra dels banquers, com va ser batejat el conflicte del Marroc pel moviment obrer, va derivar en una protesta insurreccional a Barcelona —per cert, també a Alcoi, entre d'altres indrets— després del decret del govern de Maura d'enviar tropes de reserva. "La ira sagrada" (Delgado, 1992) es va cobrar sis víctimes mortals i 80 edificis religiosos van ser calcinats, d'un total de 112 que hi havia a la Ciutat Comtal. La repressió va costar la vida a 75 vaguesistes i 2.000 més van ser processats.

"Elena Baldó Bou", il·lustració de Montse Belda

amparo y protección"¹³. I és que la causa està farcida de drames individuals i familiars, on pràcticament ningú s'ha aturat.

Antonia, de 42 anys, va ser denunciada perquè portava la roba tacada de petroli el dia 10 de juliol a les 3 de la matina. El tinent d'alcalde, Cabrera, la va identificar prop de l'Ajuntament, on estava atrinxerat, gràcies "*al reflejo de la luna*"¹⁴. Ella no nega la seua assistència a la manifestació, però

¹³ A.M.A.: Fons Jutjats. Jutjat de primera instància i instrucció d'Alcoi. Autos. Codi de referència 2570: Presons 2. Alcoi, 1873-1883, p. 1044.

¹⁴ A.M.A.: Fons Jutjats. Jutjat de primera instància i instrucció d'Alcoi. Autos. Codi de referència 2574: Assassinats. Alcoi, 1873-1876, p. 166.

al·lega que després de sentir els trets dels guàrdies es va refugiar en una carnisseria, fins que va poder eixir d'allí ben entrada la nit per dirigir-se a la seua on va romandre fins que van arribar les tropes. Tot i que fins a sis testimonis van corroborar la versió de l'acusada, la seua mala conducta, certificada per les autoritats, li va impedir obtenir l'indult fins al 1881.

A la presó va demostrar tenir criteri propi, quan els presos presenten una petició de gràcia al ministre, ella exigeix al jutge que s'elimine la seua signatura de l'escrit perquè no ha donat permís d'incloure-la —no sabia llegir ni escriure—. I en cap moment es va resignar, actua en nom propi i en el del seu marit malalt per demanar l'excar-

"Corda de presos", il·lustració de Montse Belda

ceració o, en el seu detriment, el trasllat a la presó d'Alcoi. Fins a quatre instàncies dirigeix al jutge els tres primer anys, totes elles declinades sistemàticament.

El seu home, José Baldó, "arzobispo" de malnom, va participar activament de la revolta. Més d'un testimoni el situa armat a la barricada entre els carrer del Vall i San Joan. Però sembla difícil que disparara cap tret perquè un declarant explica que "estuvo allí desarmando la escopeta y se marchó poco después ignorando si consiguió o no componerla"¹⁵. De res li van servir els descàrrecs presentats que negaven algunes de les acusacions més greus, la seua fama

¹⁵ A.M.A.: Fons Jutjats. Jutjat de primera instància i instrucció d'Alcoi. Autos. Codi de referència 2560: Indagatòries. Alcoi, 1873-1881, p. 7519.

el precedia: "*Siendo niño fue preso por el juzgado y sufrió seis meses de arresto por haber dado un golpe a un chico*"¹⁶, a més "*siempre está en contraposición de cualquier autoridad legítimamente constituida. De ideas socialistas, carácter pendenciero y agitador, por lo cual siempre estaban a su cuidado los dependientes de vigilancia pública*"¹⁷.

Sens dubte, les idees del pare van condemnar igualment a la dona i a la filla. El tres van eixir de la presó alhora. Aquestes petites històries, amagades al sumari, són

¹⁶ A.M.A.: Fons Jutjats. Jutjat de primera instància i instrucció d'Alcoi. Autos. Codi de referència 2564: Antecedents penals, morals i partides de bateig dels processats, 2. Alcoi, 1873, p. 182.

¹⁷ Ídem, p. 1204.

les verdaderes conseqüències, no tant de la insurrecció com de la persecució posterior. L'organització obrera va quedar erma per anys i els amos de les fàbriques van tenir les mans lliures per aplicar condicions laborals encara més miserables.

La violència governamental va ser aprofitada per reduir els salaris arrancats a la patronal després del cicle de vagues del Sexenni. Els sous a la ciutat van baixar de mitjana de 3 a 2'5 pessetes entre 1873 i 1884. Centenars d'obriers tancats a la presó local i al castell d'Alacant servien per recordar a la resta quin era el preu de la protesta: "*los que trabajan en los talleres, salen cabizbajos y sin atreverse a levantar el polvo que pueda ofender a los señores*" (*El Condenado*, 29/11/1873).

LA FÀBRICA COM A INSTRUMENT DE CONTROL SOCIAL¹⁸

No abusaré més del vostre temps ni de l'espai d'aquesta revista. Però tampoc em resistiré a fer una última reflexió. Es tracta només d'una hipòtesi embrionària que requereix d'una investigació en profunditat per a ser validada, per suposat.

Es tracta d'analitzar el *Petròlio*, lluny de mites i explicacions simplistes, com a conseqüència i espoleta, alhora, d'una inflexió en el model productiu a la ciutat. Tot apunta a una reorganització del treball que implicava una equiparació salarial a la baixa i l'expulsió d'un nombre substancial d'operaris. La culminació d'un procés de centralització i mecanització en detriment de la major autonomia de determinats sectors obrers, però també en perjudici de les condicions laborals del conjunt del proletariat alcoià.

Un viratge que requeria una domesticació dels obrers en un moment àlgid de l'associacionisme i de les onades vaguistes, a tot l'Estat espanyol i arreu d'Europa. La

repressió indiscriminada és doncs fruit de les necessitats empresarials, on el republicanisme va actuar com a corretja de transmissió dels interessos espuris dels amos.

D'aquesta manera, Albors, amb el seu sacrifici màrtir, va fer un últim servei a la classe social a la que pertanyia, al marge d'idearis difusos que mai no va defensar amb convenciment. Les seues antinaturals aliances amb monàrquics de tot pelatge al 1869 o l'acarnissament amb que va reprimir de bon gust l'incipient moviment obrer al 1856, n'eren precedents de les seues intencions polítiques.

En aquest context, són ben significatius els tèrbols manejos a Madrid. Martingales que beneficiaren alhora la concessió del tren Alcoi-Alacant a Maissonave i la línia de carruatges d'Albors a Xàtiva, en detriment de la línia fèrria en direcció a València —que possiblement va entorpir com a membre de la Comissió per al seu estudi—. Cobra sentit també d'aquesta manera, la denúncia dels seus coreligionaris sobre el maletí ple de diners que porta de tornada de Madrid després de la seua injustificable absència a Les Corts quan es votava el model d'estat, permetent així una majoria més ampla al nomenament d'Amadeu I, i no va ser l'únic republicà desaparegut.

D'acord amb aquesta lectura, tampoc no sorprèn que Rigoberto Albors financie la llibertat condicional dels presumptes assassins del seu familiar. Un excel·lent mecanisme de control per assegurar-se la submissió dels qui li devien, fins i tot, la llibertat.

No sembla cap desgavell buscar a les frustracions dels treballadors, i no entre les seues aspiracions més o menys utòpiques, les vertaderes raons de la revolta. El *Petròlio* seria, segons aquesta hipòtesi, un acte de força front a la pauperització. Existeix un fil ineludible entre l'esclat luddita de 1821 i la insurrecció del 1873. Un conflicte de llarga durada contra els instruments tecnològics i polítics que els explotadors crearen per sotmetre les resistències. El *Petròlio* és una revolta més i millor organitzada que el seu llunyà antecedent antimacuinista, clar, de la mà d'un incipient internacionalisme a cavall entre el sindicalisme d'ofici i el de classe. Però que té a veure més amb dinàmiques internes de l'organització del treball que amb suposades confabulacions alienes a la ciutat.

¹⁸ Tal i com explica Josep Fontana, la centralització del treball és anterior a la innovació tecnològica i beu del model esclavista de les plantacions nord-americanes. Així, la millora productiva que les màquines suposaven era desviada dels ingressos dels treballadors cap als guanys dels empresaris, amb la pretesa justificació de la inversió produïda per la construcció de l'edifici. D'aquesta manera, "*la fàbrica no seria un instrument de progrés econòmic*" (Fontana, 2010: 48) i passaria a ser un instrument de control social.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

ARXIU MUNICIPAL D'ALCOI (A.M.A.): Fons Jutjats. Jutjat de primera instància i instrucció d'Alcoi. Autos. Codi de referència 2560: *Indagatòries*. Alcoi, 1873-1881.

A.M.A.: Fons Jutjats. Jutjat de primera instància i instrucció d'Alcoi. Autos. Codi de referència 2564: *Antecedents penals, morals i partides de bateig dels processats*, 2. Alcoi, 1873.

A.M.A.: Fons Jutjats. Jutjat de primera instància i instrucció d'Alcoi. Autos. Codis de referència 2569 i 2570: *Presons*. Alcoi, 1873-1883.

A.M.A.: Fons Jutjats. Jutjat de primera instància i instrucció d'Alcoi. Autos. Codi de referència 2574: *Assassinats*. Alcoi, 1873-1876.

ANDRÉS-GALLEGO, J. (1981). *Historia General de España y América: Revolución y Restauración: 1868-1931*. Tomo XVI. Vol. 2. Madrid: Ediciones Rialp.

AURA, A. (1922). *La muerte de la República Española*. Madrid: Ateneo de Madrid.

COLOMA, R. (1959). *La revolución internacionalista alcoyana de 1873 ("El Petrólío")*. Alicante: IEA.

SEVILA, R. (1874). *Observaciones sobre los últimos sucesos de Alcoy*. Alicante: Costa ed.

AVILÉS, J. (2013). *La daga y la dinamita. Los anarquistas y el nacimiento del terrorismo*. Barcelona: Tusquets.

BARÓN, J. (1994). *Los movimientos insurreccionales valencianos durante la primera república*. València: Consell Valencià de Cultura.

BENEITO, À. i BLAY, F. X. (1998). *Dos escritos sobre els fets d'Alcoi de 1873. ("El Petrólío")*. Alcoi: CAEHA.

BERENQUER, J. (1977). *Historia de Alcoy, vol. II*. Alcoi: Llorens.

BOLUDA, J. (1966). *La primera república en Alcoy*. Tesi doctoral s. p. Universidad

Murcia.

BOTELLA, J. (1914): *Vindicatoria de Albors*. Alcoi: Fraternidad.

BOTELLA, J. (1876). *La guerra civil en España de 1872 a 1876*. Barcelona: Impr. J. Oliveras

BOTELLA, P. (1998). *La realidad imaginada. Milagro Jordà y Puigmoltó*. Alcoi; Institut de Cultura Juan Gil-Albert

BRENAN, G. (2008). *El Laberinto español*. Barcelona: Planeta

CERDÀ, M. (1980). *Lucha de clases e industrialización*. Valencia: Almodín.

CHUST, M. i BROSETA, S. (2003). *La pluma y el yunque*. Valencia: UV.

COLOMA, R. (1959). *La revolución internacionalista alcoyana de 1873 ("El Petrólío")*. Alacant; IEA.

DE CASTRO, C.; REVILLA, J. i TOVAR, F. (2015) [en línia]. "La articulación de las identidades sociales y colectivas: una perspectiva situada". *Papeles del CEIC. International Journal on Collective Identity Research*, 2015(2), papel 130. <<https://ojs.ehu.es/index.php/papelesCEIC/article/view/14111>> [Consulta: 13/9/2020].

DELGADO, M. (1992). *La ira sagrada: anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*. Barcelona: Humanidades

DIARIO de sesiones. Serie histórica. "Diario de sesiones de las Cortes Constituyentes de la República Española. Sesión del sábado 12 de julio de 1873". *Legislaturas 1873-1874*, núm. 38 (de 681 a 703). Madrid: Congreso de los Diputados

ENGELS, F. i MARX, K. (1941). *Sobre el Anarquismo*. Moscú: Lenguas Extranjeras.

FERNÁNDEZ, D. L. (2016). *Alcoi, julio de 1873*. TFM s. p. UNED.

FERNÁNDEZ, D. L. (2019). "El levantamiento obrero más importante del siglo XIX". En: MORENO, M. (coord.); FERNÁNDEZ, R. i GUTIÉRREZ, R. A. (eds.). *Del siglo XIX al XXI. Tendencias y debates: XIV Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*. Universitat d'Alacant, 20-22 de septiem-

bre de 2018. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, pp. 67-80.

FONTANA, J. (2010). "Entorn dels orígens de la industrialització". En *Sociedad Industrial Valenciana*. CAEHA, pp. 39-59.

GARCIA-BALANÀ, A. (2016). "Bajo la sombra de la Comuna: sindicalismo y republicanism en la Barcelona de 1871". *Historia contemporània*, 53. Universidad del País Vasco, pp. 491-520.

HOBSBAWM, E. (1977). "Las clases obreras inglesas y la cultura desde los comienzos de la revolución industrial". En BERGERON, L. (ed.), *Niveles de cultura y grupos sociales*. Siglo XXI, pp. 200-217.

LIDA, C. (1972). *Anarquismo y Revolución en la España del XIX*. Madrid: Siglo XIX.

LIDA, C. (1973). *Antecedentes y desarrollo del movimiento obrero español (1835-188)*. Madrid: Siglo XXI.

LIDA, C. (2003). "Hacia la clandestinidad anarquista. De la Comuna de Paría a Alcoy 1871-1874". *Estudios de Historia Social*, 46. Instituto de Historia Social, pp. 49-64.

LOS INVENCIBLES (1914). "El 73 de Alcoy, ACLARANDO".

MADRID, F. (1989). *La prensa anarquista y anarcosindicalista en España desde la I Internacional hasta el final de la Guerra Civil*. Tesis doctoral s. p. UB.

MADRID, F. (comp.) (2008). "Anselmo Lorenzo: Un tipógrafo anarquista". En *Un militante proletario en el ojo del huracán. Antología*. Bilbao: Virus.

MARTÍNEZ, M. T. (ed.). (1979-1987). *A.I.T. Cartas, Comunicaciones y Circulares de la Comisión Federal de la Región española*, vol. III (enero-marzo, 1873), IV (marzo-mayo, 1873), V (mayo-octubre, 1873), VI (noviembre-diciembre, 1873) y VII (enero-abril, 1874). Barcelona: Eds. Universidad.

MORALES, M. (1992). "Historia de un conflicto social: Málaga, la huelga general del verano de 1872" *Baética: Estudios de arte, geografía e historia*, 14. UMA, pp. 327-340.

MOYA, J. (1992). *Libro de Oro de la Ciudad de Alcoy*, vol. I. Alcoy; Artes Gráficas.

PI I ARSUAGA, F. i PI I MARGALL, F. (1902). *Historia de España en el siglo XIX. Sucesos políticos, económicos, sociales y artísticos, acaecidos durante el mismo. Detallada narración de sus acontecimientos y extenso juicio crítico de sus Hombres*, tomo V. Barcelona: Ed. Miguel Seguí.

REFORMAS Sociales. (1985) *Información oral y escrita publicada entre 1889 y 1893*, tomo IV. Madrid: Ministerio de Trabajo y Servicios Sociales.

REVERT, A. (1975). *Agustín Albors, entre la libertad y el orden*. Valencia: Monte de Piedad y CAAM.

SECO, C. (ed.). (1969). *A.I.T. Actas de los Consejos y Comisión Federal de la Región española (1870-1874)*, 2 vols. Barcelona: Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España.

SCREPANTI, E. (1989). "Los ciclos largos en la actividad huelguística; una investigación empírica". *Historia Social*, 5. Instituto de Historia Social, pp. 51-75.

SPANISH Atrocities Committee (1897). *Revival of the Inquisition: Details of the Tortures Inflicted on Spanish Political Prisoners*. Londres: J. Perry.

TERRASSA, J. (1979). "Francesc Tomàs i Oliver: Apunts històrics sobre anarco-sindicalisme". *Randa*, núm. 8. Curial Edicions Catalanes, pp. 152-195.

VERDÚ, F. (1978). *Del ludismo a la conciencia obrera (Alcoy, 1821-1873)*. Tesis de Licenciatura. s. p. UV.

VILAPLANA, J. (1977). *Historia Religiosa de Alcoy*. Alicante: Diputación Provincial.

CEMENTERIS, URBANISME I POBLACIÓ: EL CAS D'ALCOI

ELISA BENEYTO GÓMEZ

Historiadora de l'art i professora a l'IES Cotes Baixes

LLUÍS VIDAL PÉREZ

Historiador i professor a l'IES Pare Vitòria

Els cementeris, com és lògic, es desenvolupen al llarg del temps de forma anàloga a les poblacions a les quals proporcionen servei, i tracten de donar resposta tant a les necessitats urbanístiques com demogràfiques de les respectives localitats. Al present article tractarem d'analitzar com les disposicions legislatives, els costums i la religiositat vigents en cada moment, sumats a la pròpia evolució urbana d'Alcoi, han repercutit en la utilització de diferents espais funeraris, fins i tot amb alguns condicionants provocats per episodis greus de mortalitat, tot i que ens centrarem en l'apartat més inèdit pel que fa a la historiografia local: l'actual Cementeri Municipal.

ANTECEDENTS: ELS CEMENTERIS PARROQUIALS¹

El primer cementeri que trobem amb la fundació cristiana de la vila d'Alcoi al segle XIII estava en l'actual placeta de la Mare de Déu dels Desemparats, vinculat a la primitiva església parroquial, que es localitzava on ara se situa l'edifici dels Jutjats.

No és estrany al cristianisme el costum d'enterrar-se el més prop possible de les esglésies, documentat des d'època romana. Al llarg de l'Edat Mitjana continuarà aquesta pràctica, amb més raó si tenim en compte l'extraordinària influència social que tindrà l'Església, tot i que l'interior dels temples es reservava inicialment als prelats i als principals benefactors. A Alcoi trobarem també eixes jerarquies: les classes privilegiades demanaran inhumar-se al convent de Sant Agustí i també a l'interior de l'església parroquial, mentre que la resta de la població que no feia testament per no disposar de béns i no poder pagar-se un notari, havia de conformar-se amb fosses particulars al recinte exterior, quan no eren enterrats

¹ Josep Lluís Santonja és qui més els ha estudiat, així que en gran part hem seguit els seus treballs en aquest apartat (Santonja 1999 i 2001).

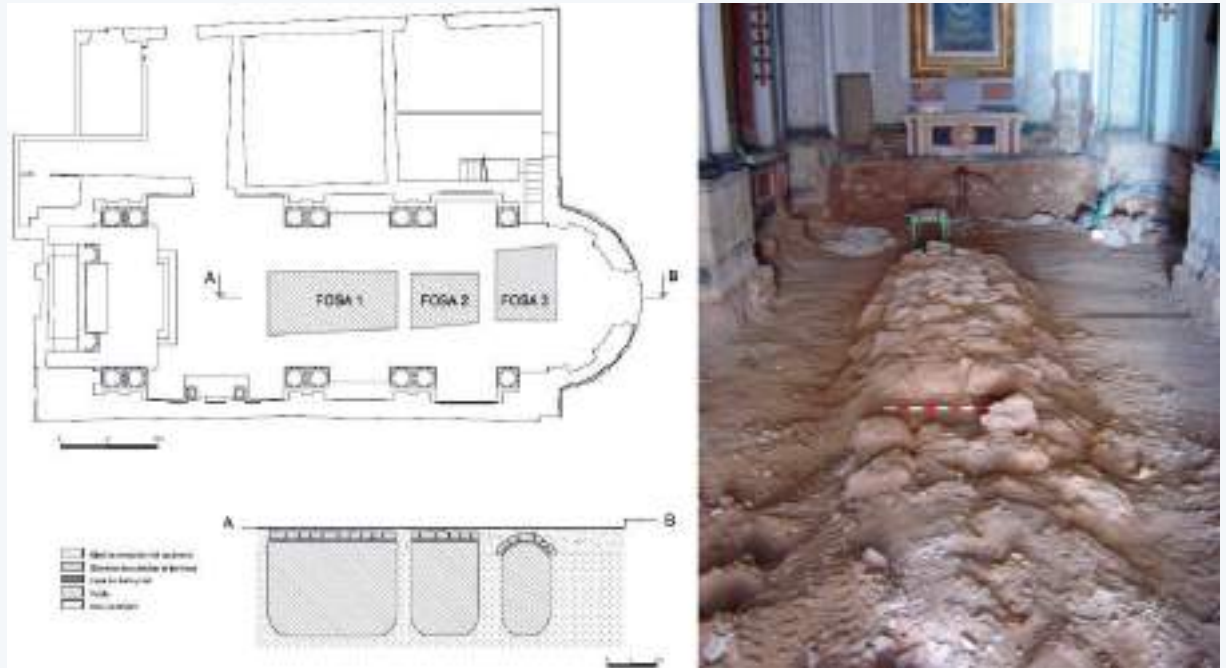
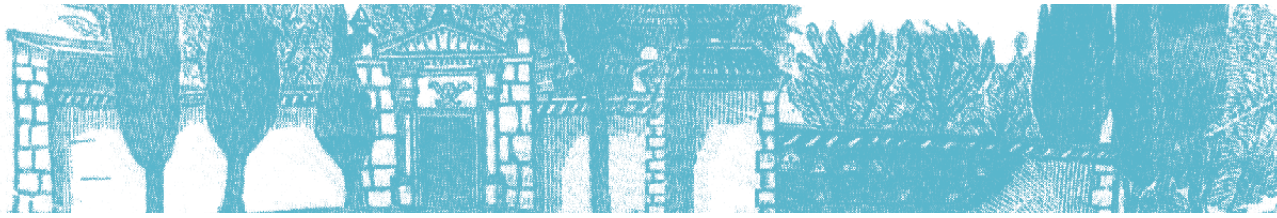
directament en fosses comunes —el “vas dels pobres”— que eren buidades cada certs anys per deixar lloc a nous ocupants. Els infants sense ús de raó o “albats”, un sector de població que patia una gran mortalitat, en un principi no podien ser inhumats tampoc dintre les esglésies, però a Alcoi trobem que a partir del segle XVI poden ser acollits a les fosses familiars, a canvi de la corresponent “almoïna”.²

Aquest cementeri “de feligresia” al principi seria un recinte obert de caràcter comunal, en ple centre del nucli vilatà i utilitzat per la població com a lloc de trànsit, però al 1452 ja es va tancar amb una tàpia i unes portes. Tanmateix, aquesta obra no deuria tindre un bon manteniment, perquè un segle després, en 1569, les autoritats municipals decideixen tapiar i tancar de nou el cementeri: “*com per lo fossar de la present vila pasen y acostumen de passar hòmens ab alimanyes, lo qual és molt gran abussió, y també que en dit fossar si acostumen de fer bregues y altres coses que són en desservisi de Déus, [disposen] que lo fossar sia tancat de paret de tal manera que no si puga entrar sinó per dos portals y que en aquells se facen molt bones portes y tanques de tal manera que de nit se puguen tancar*” (Santonja, 2001: 101).

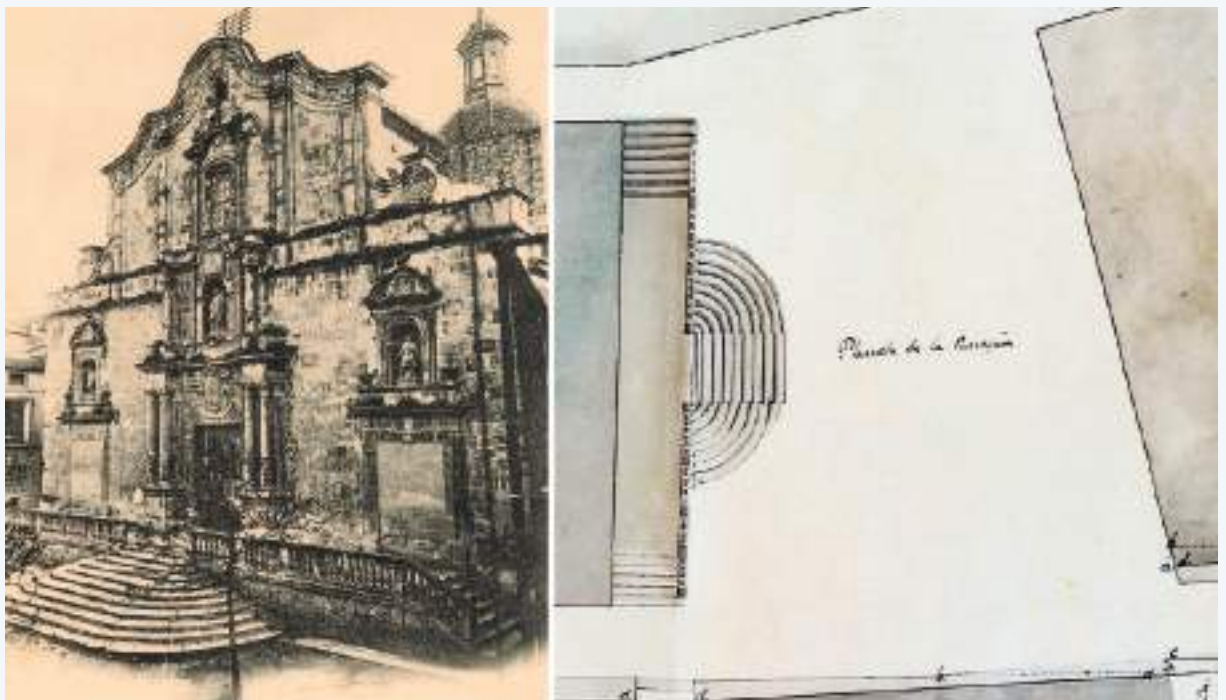
Encara el trobarem en ús a la primera meitat del XVIII, fins que la parròquia es trasllada a una nova ubicació en 1768, però les seues condicions no eren òptimes, com reconeix un cabildo de l'any 1757: “*ser de la mayor indecencia, el que el sementerio, en el que se entierran los huesos de los difuntos, esté sin cerco, entrándose en él los perros, y demás animales, y sacándoles para roerlos fuera de dicho sitio*” (Santonja, 2001: 357). Quan es clausura aquest fossar, el govern municipal decidirà traslladar les restes al subsol de la capella de la Confraria de l'Assumpció, situada tot just davant, on encara romanen en l'actualitat.

En quant als enterraments al propi temple, després del fort terratrèmol de 1620,

² Com que el terreny sagrat no era comercialitzable, les transaccions sempre eren a través d'almoïnes. El clero també es va voler aprofitar d'aquesta situació, i exigia la complicació dels funerals dels albats amb més assistents i, per tant, majors donatius. Davant la protesta de les autoritats municipals, fins i tot el retor va deixar d'assistir a aquests enterraments com a forma de boicot (Santonja, 2001: 241).

Plànols i fosses amb les restes traslladades de l'antic cementeri, a la capella de la Confraria (catàleg de restauració de l'exposició "Camins d'Art")

Façana de l'església parroquial (1768-1936), i plànol de la plaça del Fossar (cedides per Álvaro Verdú)

aquest mostrava evidents signes de deteriorament i, davant el risc d'enderroc, molts particulars i gremis començaren a traslladar les seues fosses a altres ubicacions, com la ja esmentada del convent de Sant Agustí, la capella de la Confraria, l'ermita de Sant Jordi, el convent de Sant Francesc i el

del Sant Sepulcre. Aquest trasllat ja serà definitiu quan s'edifique la nova parròquia de Santa Maria el 1768 en la seua actual localització, i com que aquesta no permetrà enterraments particulars, hi haurà una gran redistribució de sepultures per tots els llocs habilitats. Finalment, al 1770 l'Ajuntament

ordena que no es faça cap nou enterrament a l'antiga parròquia *"por quanto habiéndose asolado varias sepulturas de la antigua iglesia de esta villa, donde el clero continuamente ha prosiguido en dar tierra a los cadáveres, los que, con motivo de tal desolación, han causado un edor intolerable, bastante para enfermar y afectar al pueblo"* (Santonja, 2001: 357).

La nova parròquia de seguida comptarà amb un nou cementeri comunal a la plaça que li quedava al davant, i de fet encara hui en dia es conserva el topònim de placeta del Fossar. Ací es practicaran, de nou, les inhumacions dels més desafavorits, tot arribant a tindre tres fosses comunes, mentre que una disposició del clero parroquial, sembla que amb instruccions de l'arquebisbe, s'avançava a futures legislacions higiènicosanitàries i prohibia categòricament enterraments particulars dins del temple. Sols acollirà tres criptes: una per als religiosos i benifets davall de l'altar major, i dues per a la Confraria de la Mare de Déu del Roser (Santonja, 2001: 357). Aquesta decisió provocaria una massificació als espais funeraris disponibles; de fet, en 1805, tot i la seua curta existència de 37 anys, el sagristà i l'enterrador certificaven que el cementeri parroquial ja tenia les tres fosses comunes quasi plenes i no disposava d'osari per a reutilitzar-les, fins al punt que *"el sepulturero en cada entierro que ocurre con dificultad puede colocar el cadáver en las sepulturas"* (AMA, exp. 005759/001).

EL CEMENTERI VELL (1812-1885)

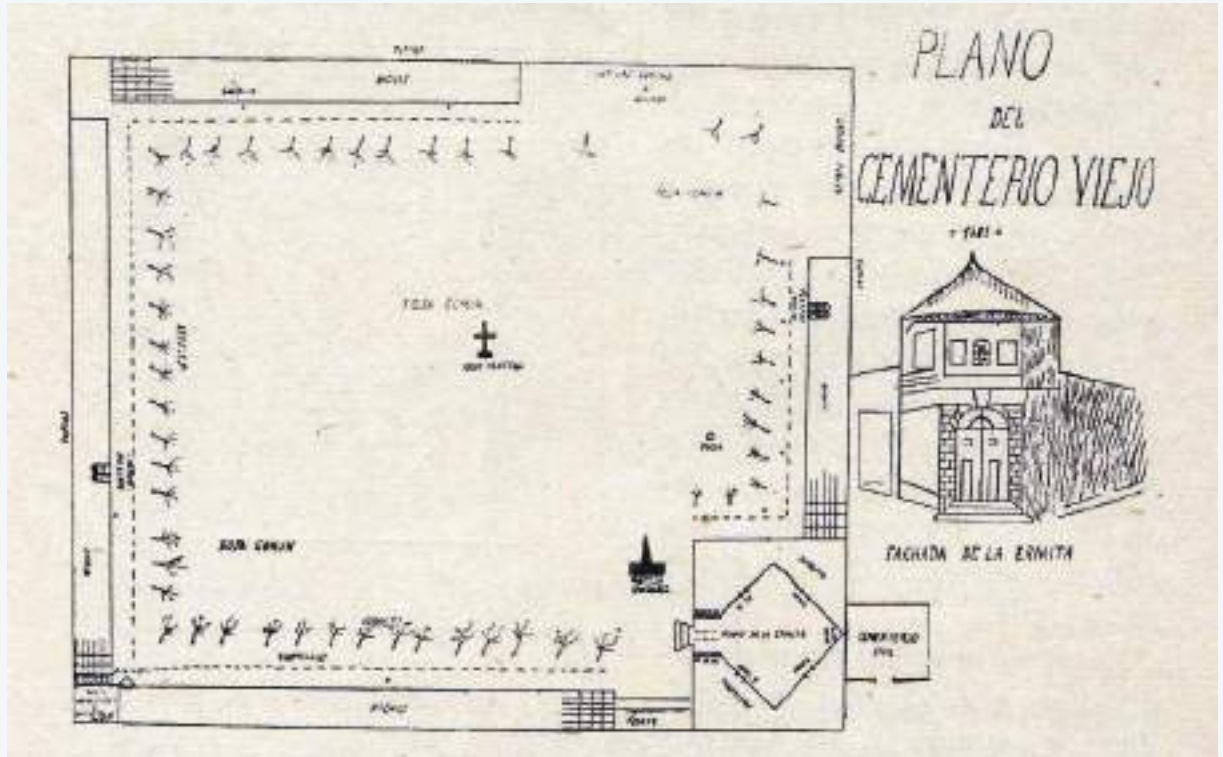
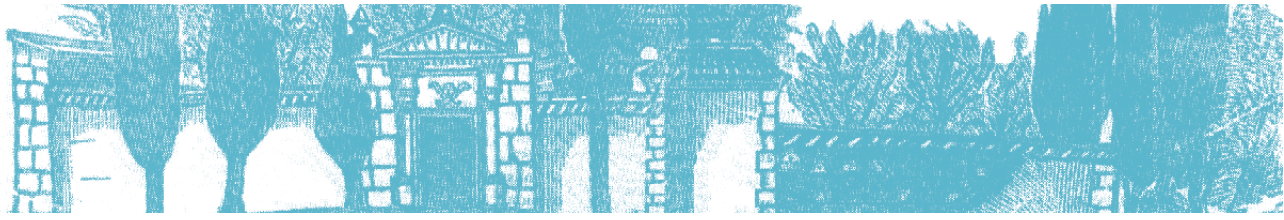
Paral·lelament al desenvolupament del segon cementeri parroquial, i d'acord amb un esperit il·lustrat que buscava millors condicions higièniques i de salubritat, una sèrie de disposicions legislatives del monarca Carles III prohibiran aquestes pràctiques i decretaran la construcció dels cementeris fora de poblat i en ubicacions ventilades. En part, venien motivades per una pesta que va sacsejar el 1781 la vila de Pasaia, a Guipúscoa, provocada per les emanacions de les fosses parroquials, però també hi havia antecedents legislatius europeus, per exemple un edicte parisenc de 1763 que ordenava la substitució dels cementeris existents per uns altres de trama més racional. Conseqüentment, es promouran dues Reials

Cèdules, la primera de 9 de desembre de 1786 i la segona de 3 d'abril de 1787, que establiran la separació urbana dels cementeris i quins individus podien ser sepultats a les esglésies —bàsicament prelats, persones santes i qui tinguera drets inalienables—.

Tanmateix, a Alcoi serà un altre el motiu de la relativa rapidesa en què les autoritats municipals es plantejaren crear aquest tipus de cementeri, com ja hem vist: la pràctica saturació de tots els llocs d'enterrament existents. A la reducció d'espais funeraris ja apuntada, cal afegir que Alcoi no deixava d'atraure població degut a un primerenc procés d'industrialització. Així, ja en cabildo del 12 de desembre de 1803 s'encomana a l'arquitecte municipal Juan Carbonell que reconega una ubicació per al nou cementeri, alce plànol i calcule despeses de l'obra. Sembla que no s'arribaria fer, perquè en 1805 es torna a fer el mateix encàrrec, ja que *"había llegado el caso de no poderse enterrar cadáveres en las sepulturas de la Iglesia Parroquial, por lo llenas que estaban, sin tener lugar apropiado para poder limpiarlas"* (AMA, exp. 005759/001). Finalment, i després de diverses vicissituds, el nou cementeri, encara propietat de l'Arquebisbat, s'emplaçaria en l'anomenat Altet de la Creu, situat junt al camí d'Alacant a l'eixida sud, poc més amunt de la Porta del Molinar. La inauguració es produiria en plena ocupació francesa, el 4 de febrer de 1812.³ Alcoi comptava així amb un nou cementeri en bones condicions d'espai i ventilació, just quan més necessitat hi havia, tot seguint l'exemple de poblacions valencianes com Alacant i el seu Cementeri de Sant Blai de 1805, Sagunt de 1806, València i el Cementeri General de 1807, o Elx i el Cementeri Vell de 1811.

No es conserva el plànol de construcció, però tenim referències posteriors que ens permeten intuir un aspecte molt auster, limitat a una simple tàpia quadrangular, i amb unes modalitats que assenyalaven la diferenciació de la nova societat liberal: pati central per a fosses comunes, destinades als que no tenien cap poder adquisitiu; quatre fileres de nínxols adossades als murs de tancament amb coberta de teula cap al ves-

³ Per a majors detalls d'aquest procés i de la història d'aquest recinte, us remetem al nostre article monogràfic del Cementeri Vell, que podeu trobar online (Beneyto i Vidal, 2019).

Croquis del Cementeri Vell en 1885 (*Guía de Alcoy*, de Remigio Vicedo)

Gravat que reproduïx la façana del Cementeri Vell (*La Patria Chica*, 28/09/1899)

sant interior, per a les classes mitjanes propietàries; i en una cantonada, sepultures en terra distingides per a la petita noblesa i la burgesia local, que prompte plantejaren altra solució: el panteó familiar. Finalment, també hi havia algunes instal·lacions mínimes per a l'enterrador i una capella.

Hi trobem, al mateix temps, la consideració de diverses mesures higièniques, com l'obligatorietat d'utilitzar calç viva als enterraments en fossa, o fer una doble tàpia als nínxols per tal que "de ninguna

manera podrán los miasmas que se desprendan de los cadáveres afectar al estado de salubridad de la atmósfera" (AMA, exp. 005759/006).

Aquest recinte tindria una curiosa ampliació: la Constitució de 1876 establia un Estat confessional catòlic, però també tolerava l'existència d'altres creences, així que es va instal·lar a la ciutat una capella evangèlica que, l'any següent, demanaria un cementeri per als membres de la seua congregació, amb l'objectiu d'evitar futurs

conflictes amb els catòlics. Així, es decretava habilitar una petita parcel·la annexa a l'anterior com a cementeri civil (AMA, exp. 005760/007).

Tanmateix, dos problemes començaven a fer-se evidents: per una banda, la cada vegada major proximitat al nucli urbà, el qual tenia una gran necessitat d'espai pel continu creixement demogràfic, i per altra, i derivada d'aquesta circumstància, la manca de llocs per a practicar nous enterraments, agreujada per l'elevada mortalitat —amb taxes brutes per damunt del 30 ‰— ocasionada per les diferents epidèmies i les dolentes condicions de vida que patien, en especial, les classes més desfavorides, i que Àngel Beneito ha analitzat al seu article en aquesta mateixa revista.

Ja en el Projecte d'Eixample i Rectificació d'Alcoi, obra de l'enginyer Enrique Vilaplana de 1875, es plantejarà un nou emplaçament per al cementeri als terrenys del Collao, però es rebutjarà pel previsible creixement de la ciutat cap a eixa zona i per estar a favor dels vents dominants. Tanmateix, és interessant observar l'esbós que s'inclou al

mateix plànol d'Eixample, per comparar-lo amb el projecte definitiu posterior.

Però la qüestió no es tractarà definitivament fins a 1884, quan la imminent arribada d'una greu passa de còlera provocarà que el governador civil d'Alacant dictamine el tancament del recinte existent, que estava ja a sols 50 metres dels habitatges més propers, i la construcció d'un altre més ampli i allunyat de la població (AMA, exp. 005759/015).

EL CEMENTERI DE CANTAGALLET O SANT ANTONI ABAT (1885-2020)

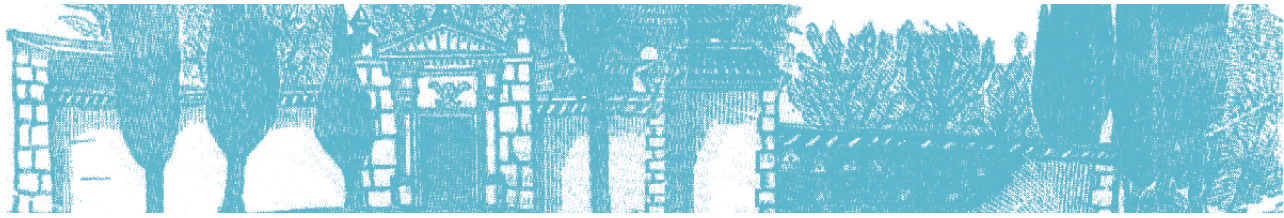
La nova localització de la necròpolis, proposada al turó de Cantagallet, plantejava diverses objeccions, relacionades amb la por a possibles filtracions perjudicials cap als aqüífers, però també amb l'especulació urbanística del terreny. Es van fer diversos estudis a favor i en contra, qüestions que provocaran que es dilate la utilització de l'antic recinte, però en juliol de 1885, quan l'epidèmia colèrica ja estava present a la ciutat, es va haver de sacrilitzar i habilitar

provisionalment la nova ubicació, al temps que es prohibia qualsevol enterrament al Cementeri Vell. El primer es va practicar el 26 de juliol, i ens podem adonar de la urgència si tenim en compte que, els dies abans, concretament el 22, 23, 24 i 25, hi van haver 51, 82, 52 i 51 defuncions respectivament, segons dades del Registre Civil. Eren els moments més àlgids de l'epidèmia, però no totes eren per còlera, ja que la primera inhumació, anecdoticament, corresponia a Juan Segura Pérez, de malnom "Palloquet", que va faltar, segons consta al propi Registre, amb l'eufemisme "*Desgracia Puente Cristina*" (AMA, exp. 003773).

La principal novetat d'aquest cementeri serà la seua titularitat municipal,

Proposta inicial de cementeri a la zona del Collao (editat per José F. Juliá, a partir del plànol d'Eixample de Vilaplana)

tot i que s'establirà un cànon compensatori per a les parròquies de Santa Maria i Sant Maure, que perdien una important font d'ingressos derivada dels drets de sepultura. També hi apareixerà sempre mencionat en plural, el que indica que, com a mínim, es distingia entre dos recintes, el catòlic i el no catòlic. Per altra banda, és curiós que, tot i la provisionalitat d'aquestes instal·lacions, hi podem constatar als registres d'enterraments una preocupació per la distinció social i una certa jerarquització, ja que, com a mínim des de 1887, s'hi especifiquen inhumacions en fosses distingides de diferents categories.

Tanmateix, l'objectiu era fer una construcció definitiva, així que es compararan més terrenys i s'adjudicarà el seu tancaament al mestre d'obres Rafael Masiá Valor, però el projecte es traurà a concurs públic el 28 de maig de 1889. Segons s'hi detallava, havia de tindre una relació de panteons aïllats, criptes, fosses-nínxols i fosses generals per a adults i pàrvuls, com a modalitats d'enterrament. A més, contemplava la construcció d'uns recintes especials per a la ubicació de les fosses particulars dels eclesiàstics, per als xiquets sense batejar, per als dissidents de la religió catòlica i, finalment, també uns espais per a capella, osseira i per a serveis o dependències del propi cementeri. Es van presentar tres projectes: el de l'arquitecte de València Luis Cabello Lapiedra, que va ser descartat perquè s'encaria moltíssim, el de l'arquitecte alacantí José González Altés i el de l'enginyer alcoià Enrique Vilaplana Juliá, que en va resultar guanyador.

Si bé desconexem el disseny realitzat per Cabello Lapiedra, ja que fou retirat pel propi autor, sí conservem la proposta descartada de l'arquitecte González Altés, amb un plantejament de necròpolis monumental i burgesa que no responia a les necessitats reals d'una ciutat plenament industrialitzada com era Alcoi.⁴

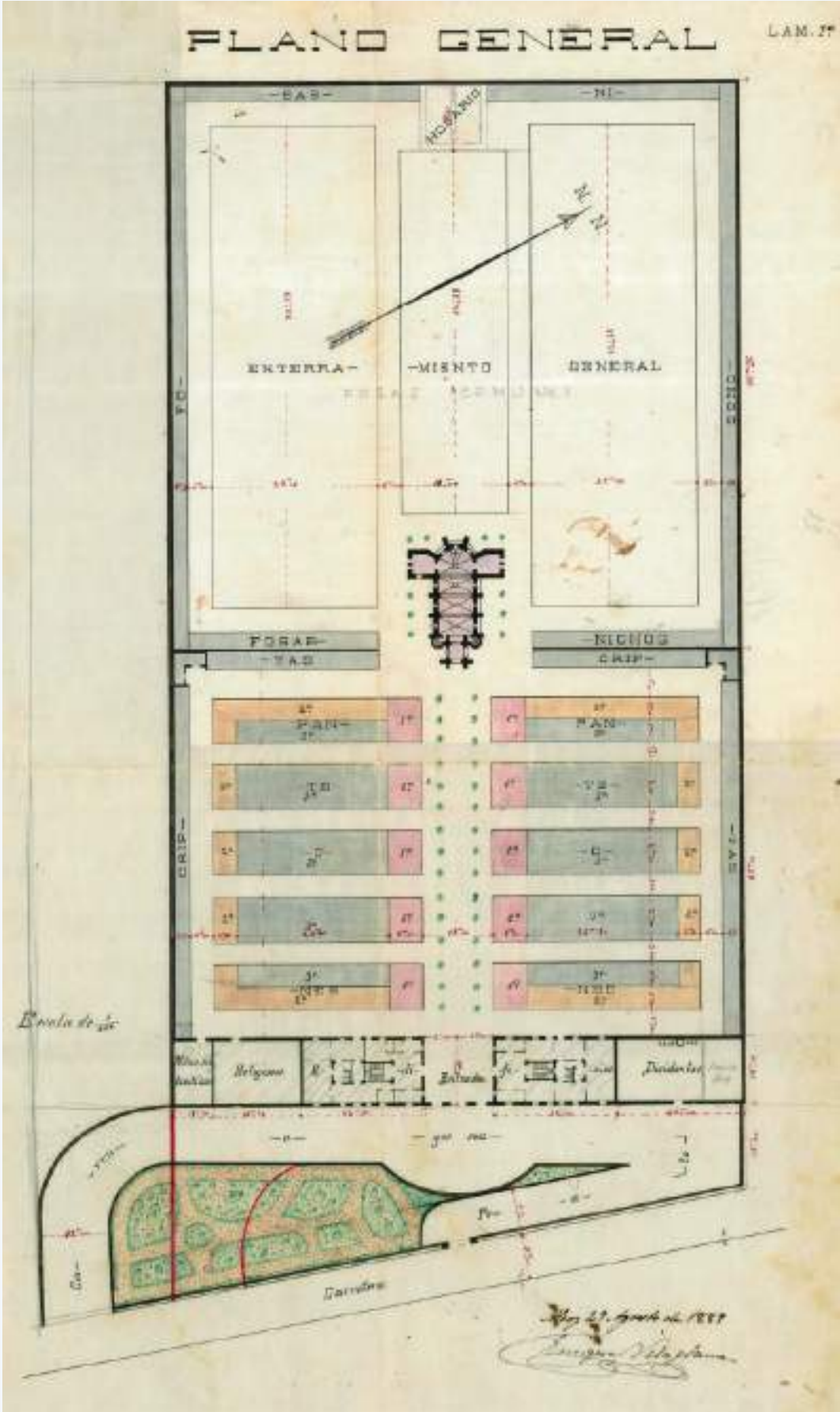
De la proposta de Vilaplana es va valorar de forma molt positiva l'espai que va destinar per a enterrament general, ja que entre el 70% i el 75% de les defuncions totals es corresponien amb les classes populars —com ell mateix detalla al projecte amb un

estudi demogràfic comparatiu—. La seua previsió era l'habilitació d'unes 6.900 unitats d'inhumació en tot el recinte.

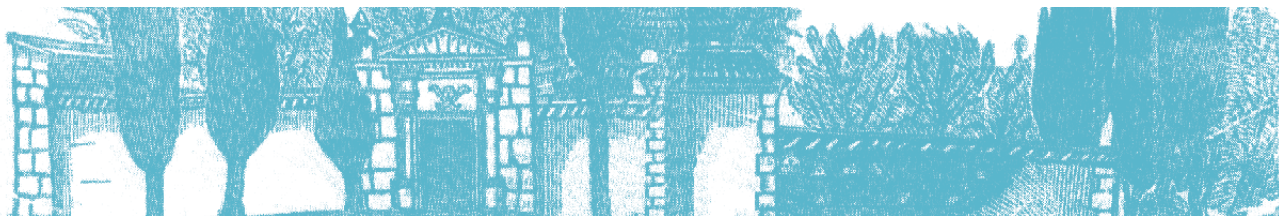
Hi podem observar una mentalitat molt funcional, al dissenyar una sèrie de tipologies originals i novedoses —com és el cas de les galeries subterrànies, ventilades i il·luminades de forma natural— on es deixaven enrere els prototips acadèmics i es recreava un espai urbà semblant al de la ciutat, dotat d'avingudes i carrers, barris diferenciats, vegetació, construccions i recintes adaptats a les necessitats de la població que hi anava a fer ús. Tanmateix, no deixa de costar els aspectes estètics, com la monumentalitat de la zona de panteons, la simetria de tots els espais planificats o la utilització de l'estil neogòtic en la capella, que mai es va arribar a fer; així com els higiènics, amb preocupació per la botànica utilitzada —també pel seu caràcter simbòlic— o l'amplitud dels carrers. És evident que Vilaplana coneixia molt millor la realitat social i urbana alcoiana, no de bades era ell qui havia fet el projecte d'Eixample catorze anys enrere, així que els paral·lelismes de la ciutat dels vius amb la dels morts són evidents. De fet, si el comparem amb la primera proposta del Collao, hi podem apreciar un disseny semblant, amb la diferència que ara no era partidari dels nínxols en superfície "*proscritos ya por los higienistas y recomendada su supresión por las leyes vigentes*" (GMAA, exp. 032-EP). Finalment, coneixedor també de les dificultats econòmiques del Consistori alcoià, articula el seu projecte en diverses fases que, en teoria, podien autofinançar-se. Precisament, una vegada aprovat en sessió municipal del 16 d'octubre de 1889, sols restava el més difícil, aconseguir els recursos econòmics necessaris, circumstància que va endarrerir el començament de les obres fins a 1893.

De seguida foren necessàries algunes reformes per abaratir la construcció, com la simplificació dels edificis de serveis, dels quals sols se'n va fer un inicialment, o la supressió de la capella central prevista. També fou evident que la societat liberal era més complexa, com ho determina la creació de la "fossa distingida", destinada a famílies propietàries o pertanyents a professions liberals. La preocupació de l'Ajuntament per l'estètica de tan gran obra serà

4 Per aprofundir més en aquest projecte, consulteu el nostre article a la revista *Canelobre*, disponible online (Beneyto i Vidal, 2014).

Projecte d'Enrique Vilaplana per al Cementeri Municipal, 1889 (GMAA, exp. 032-EP)

evident quan es decrete que totes les inscripcions a les làpides havien de ser presentades i aprovades prèviament, a fi d'evitar faltes ortogràfiques o gramaticals. També havia de presentar-se per duplicat la planta i l'alçat dels dissenys de totes les obres que anaren a realitzar-se, ja foren làpides, panteons o qualsevol altra tipologia.

La contínua manca d'espai i de finançament condicionarà clarament l'evolució del recinte a través del segle XX però, afortunadament, encara queden testimonis de totes les tipologies d'enterrament utilitzades al llarg de la seua existència que, en resum, serien aquestes:⁵

- Fossa comuna o general (1889). Són les que en un primer moment tenen una major presència a la necròpolis, ja que donen resposta a les majoritàries classes populars.

- Fosses-nínxol (1889). Es tracta de fosses familiars, pròximes per la seua estètica als panteons exempts, però adossades al mur i destinades a la petita burgesia.

- Galeries subterrànies (1889). Són un exemple únic a Espanya per la seua funcionalitat, ja que aprofitaven el terreny al mateix temps que servien de contenció al desnivell existent. Destinades inicialment a classes benestants, amb possibilitat d'erigir un cenotafi en superfície.

- Fosses de zona distingida (1894). Ocupen la part central de la zona de fosses comunes, amb molta varietat d'estils. Són per a les classes mitjanes propietàries.

- Panteons exempts (1894). Presenten un ampli catàleg d'estils arquitectònics i

escultòrics. Estaven destinats als grans empresaris industrials.

- Recinte del clero (1905). Projecte de Timoteo Briet, amb capella pública i nínxols.

- Cementeri civil (1909). Hi havia una petita parcel·la inicial, però en aquest any es crea l'actual, que destaca per la seua abundant vegetació i pel seu simbolisme heterodox. També allotjava una part per a suïcides, i compta amb el seu propi accés exterior, al ser terreny no sacralitzat.

- Hipogeu (1909). Panteons familiars adossats i estandarditzats, dissenyats per Timoteo Briet i inspirats en els excavats directament a la muntanya del cementeri de Montjuïc de Barcelona. En 1956 es dissenyaria un altre tram per part de José Cortés i Roque Monllor.

- Parcel·la de militars (1910). Es crea per existir un regiment d'infanteria aquarterat a la ciutat. Hi destaca el panteó de l'accident ferroviari de 1922.

- Nínxols (1912). Construcció estandarditzada i funcional, inicialment rebutjada per l'enginyer Vilaplana. Al ser la tipologia que millor aprofita l'espai disponible, finalment ha estat la predominant fins a l'actualitat.

- Recinte de religioses (1924). Projectat per Vicente Pascual per a allotjar-hi totes les congregacions alcoianes. Inicialment era una parcel·la destinada als xiquets que morien sense batejar.

- Columbaris (1969). Els primers els dissenyen José Cortés i Roque Monllor, inspirats en els del Cementeri d'Alacant, i anaven destinats a allotjar les restes de les fosses desocupades. Actualment, el seu ús principal és com a dipòsit d'incineracions.

⁵ Tractem amb més detall la qüestió de la diferenciació social en altre article que també podeu trobar online (Beneyto i Vidal, 2015a).

Gravat que reproduïx la zona de panteons en construcció (*Diario Universal*, 01/11/1904)

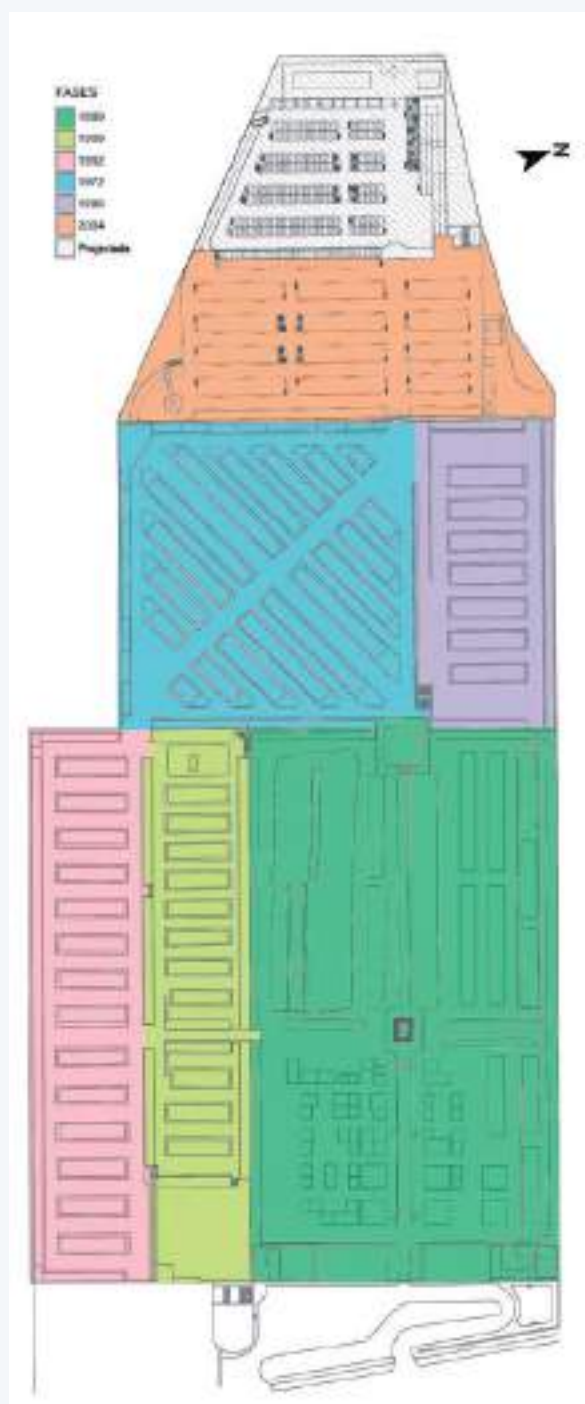
- Panteó d'alcoians il·lustres (1986). Projectat per Josep Briet i V. Manuel Vidal segons model de la Capella Woodland del Cementeri del Bosc d'Estocolm, dissenyada per Erik G. Asplund en 1918. Se situa sobre l'ossari del cementeri, però sols compta amb les cendres d'Ovidi Montllor, Eduardo Latorre i Isabel-Clara Simó.

- Pou de les cendres (2010). Destinat a abocar les cendres procedents de les incineracions, modalitat que ha anat augmentant des de la instal·lació del forn crematori l'any següent.⁶

En quant a les diferents ampliacions del recinte, des del projecte inicial en 1889, tot i donar-se moltes transformacions parcials sobretot per a construir nínxols, es concreten al llarg d'aquests anys: 1909, 1952, 1972, 1986 i 2004. Aquestes ampliacions, que en la pràctica han triplicat el recinte primitiu, sempre aniran a remolc de l'evolució demogràfica de la població, ja que es tracta de despeses importants per a l'Ajuntament, que no sol anticipar-se a les necessitats d'un Cementeri que no deixa de créixer. És precís ressenyar també que, en temps de la II República, es va decidir secularitzar tot l'espai funerari, el que finalitzava amb més de 40 anys de distinció religiosa als recintes cementerials (AMA, exp. 005763/008).

Els moments més crítics es viuran a les dècades dels 50 i 60 del passat segle XX, on la necròpolis alcoiana serà incapaç d'absorbir l'elevat nombre de defuncions derivades d'un nou augment de població producte de la immigració des del món rural, el que suposarà una contínua improvisació i modificació dels espais existents. Actualment, el principal problema que ens trobarem els propers anys és també la necessitat de nous terrenys per al Cementeri, tot i l'ampliació prevista que encara no s'ha executat. Cal assenyalar l'envelliment de la població que mostra la tendència demogràfica actual, el que repercuteix en moments puntuals d'augment de la mortalitat. Els darrers 20 anys es produeixen una mitjana de 552 defuncions anuals, de les quals aproximadament la meitat necessiten nous llocs d'inhumació; és a dir, en eixos 20 anys, han estat necessàries unes 5.500 noves unitats d'enterrament. La solució,

per una banda, és reaprofitar millor l'espai existent amb revisió de les concessions, i per altra fomentar les incineracions, que des de 2011 no han deixat de créixer, fins arribar a les 365 del darrer any —tot i que en aquesta xifra s'inclou també el servei que es dona a totes les poblacions de la comarca—.

Plànol del Cementeri amb les seues sis fases de construcció (elaborat per Pep Company)

⁶ Hem parlat amb més profunditat del tema de les incineracions en altre article que també es pot consultar a la xarxa (Beneyto i Vidal, 2015b).

En 2013 es va plantejar la necessitat d'elaborar un reglament específic per al Cementeri Municipal d'Alcoi, amb el que encara no comptava, basat en la normativa autonòmica de policia sanitària mortuòria. Entre d'altres aspectes, es valora la seua conservació patrimonial, ja que està considerat com a Bé de Rellevància Local; es regulen i actualitzen els procediments i les modalitats d'enterrament a les diferents tipologies; es preveu la revisió de les concessions, moltes d'elles ja caducades; es dona resposta a les diferents creences espirituals o religioses, producte d'un món més globalitzat i de la immigració; i en definitiva, tracta d'adaptar el recinte a les necessitats d'una societat moderna i plural.

En resum, hem vist que els cementeris formen part de la trama urbana però, al mateix temps, es poden considerar una ciutat en sí mateixa —de fet, l'actual té més "població" que la ciutat dels vius, ja que hem comptabilitzat més de 91.000 inhumacions des de la primera en 1885—, amb els seus propis problemes i condicionants d'evolució interna.

En un principi, predominaven les concepcions socials heretades d'una mentalitat catòlica i piramidal. Amb el temps, han anat diluint-se en els cementeris contemporanis, on serà més important la racionalitat i l'higienisme, però sense deixar de banda la diferenciació social pròpia del món liberal, així com altres sensibilitats religioses.

L'actual Cementeri Municipal naixia amb una epidèmia, la del còlera de 1885, i tanquem aquest article amb una altra, la COVID-19. Llavors, els cementeris, com a destí final de la majoria dels difunts, esdevenen instruments necessaris per a donar una resposta racional al seu ús habitual, però també a aquests episodis catastròfics cíclics que poden suposar riscos sanitaris per al conjunt de la població.

REFERÈNCIES DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

Arxiu Municipal d'Alcoi (AMA), Fondo Histórico, Obras públicas y urbanismo, Obras municipales, Edificios públicos,

— Exp. 005759/001, *Primer cementerio ventilado: emplazamiento, financiación y*

memoria proyecto. Altet de la Creu, 1805-1807.

— Exp. 005759/006, *Construcción nichos Cementerio San Vicente, 1844.*

— Exp. 005759/015, *Emplazamiento Cementerio de Cantagallet, 1884-1885.*

— Exp. 005760/007, *Emplazamiento de un cementerio para el enterramiento de los no católicos: Heredad de la Foya, partida de Sembenet bajo, 1877.*

— Exp. 005763/008, *Propuesta de secularizar el Cementerio de Alcoy, 1931.*

AMA, Fondo Histórico, Población, Registro civil, Nacimientos, defunciones, matrimonios, exp. 003773, *Registro decenal de defunciones 1885-1886*, 24 de juliol de 1885.

BENEYTO, E. i VIDAL, LI. (2014). "Arquitectura i escultura funerària a l'Alcoi del segle XIX", en *Canelobre*, 64, pp. 254-269.

BENEYTO, E. i VIDAL, LI. (2015a). "Distinciones sociales a través del arte funerario: la burguesía industrial alcoyana", en AA. DD. *Culturas Políticas en la Contemporaneidad. Discursos y prácticas políticas desde los márgenes a las élites*. València: Universitat, pp. 58-61.

BENEYTO, E. i VIDAL, LI. (2015b). "La incineración y sus tipologías en el Cementerio de Alcoi", en *Revista Funeraria*, 5, pp. 41-43.

BENEYTO, E. i VIDAL, LI. (2019). "Els cementeris vuitcentistes, reflex d'una societat canviant: el Cementeri Vell d'Alcoi (1812-1885)", en *eWali*, 1, pp. 52-60.

Butlletí Oficial de la Província d'Alacant (2013). *Reglament per al Règim i Govern del Cementeri Municipal "Sant Antoni Abat" d'Alcoi*. Nº 137, Capítol 2, article 23, 22 de juliol.

Gabinet Municipal d'Arquitectura d'Alcoi (GMAA), Edificios públicos, Cementerio, exp. 032-EP, *Proyecto de necrópolis, 1889.*

SANTONJA, J. LI. (1999). "La construcción de cementerios extramuros: un aspecto de la lucha contra la mortalidad en el antiguo régimen", en *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 17, pp. 33-44.

SANTONJA, J. LI. (2001). *Alcoi. Sociedad, Fiestas, Devociones, Iconografía*. Alcoi: Lloréns.

LES GUERRES CONTEMPORÀNIES

FRANCESC-X. BLAY MESEGUER

Historiador i professor jubilat
de l'IES Pare Vitòria

En general, els llibres d'història parlen de les guerres en relació a les parts en el conflicte i els seus motius, les estratègies dels exèrcits, els moviments de les tropes, les armes utilitzades i, fins i tot però no sempre, el nombre de morts i ferits. Però pocs en parlen del sofriment que un conflicte armat comporta per a la població o de tensió i dolor per al conjunt de la ciutadania. És cert que són difícils de copsar i d'avaluar, però hi són. I, lamentablement, sempre deixen les seues empremtes en la societat i en els pobles de formes molt variades. El nostre Lluís Vives, per exemple, ferotge antibel·licista, considerava l'exèrcit una gran Caribdis pels recursos que s'engolia i deia que *"les petjades de qualsevol exèrcit que passa de forma pacífica, les veuen també els fills; les del que passa de forma hostil, les veuen també els néts"*. És el que intentarem fer en aquest apartat, tot seguint l'enfocament del present dossier i considerant les guerres una autèntica catàstrofe humana, de dimensions incalculables, entre altres arguments negatius.

LES GUERRES CARLINES

Els habitants d'Alcoi solament s'hi van veure afectats directament per la coneguda com Primera Guerra Carlina o Guerra dels Set Anys (1833-1840); els escenaris bèl·lics de les altres dues (1846-49 i 1872-76) van estar més circumscrits a Catalunya, Navarra i Euskadi i a penes van afectar els municipis del País Valencià. Centrem per tant el relat i les observacions en la primera.

El període que va des de la mort del rei Ferran VII (setembre de 1833) fins la fugida a l'exili del general Ramon Cabrera (juliol de 1840) és decisiu en la història espanyola perquè, a més del conflicte armat —una autèntica guerra civil—, es liquiden definitivament les restes de l'Antic Règim i s'instal·la sense retorn el règim liberal. A Alcoi són també anys intensos, tant per les transformacions que a nivell estatal es produeixen i que tenen el seu reflex en la ciutat, com per les tensions, esdeveniments

i circumstàncies que la societat alcoiana veurà i viurà. Indiquem les més cridaneres:

a) la indústria tèxtil i de paper tindrà una notable embranzida vinculada a la "Reial Fàbrica de Draps" i als molins paperers i fariners del Molinar;

b) l'activitat productiva es veurà profundament afectada per l'epidèmia del còlera que sofrirà la ciutat durant els mesos centrals de l'any 1834, la qual cosa serà objecte de preocupació per a les autoritats responsables, tant sanitàries com polítiques i econòmiques;

c) quatre vegades canvia la ciutat d'alcalde i per tant de govern municipal: els dos primers encara són antics corregidors —Gregori Barraycoa i Jaume Soucase—, i els dos següents, ja "constitucionals", seran fruit d'un procés electoral —Francesc Abad i Ignasi Puigmoltó—;

d) seran desamortitzats els dos convents de religiosos masculins que hi havia al municipi —d'agustins i de franciscans— i els seus frares seran exclaustrats —aproximadament 45 franciscans i 23 agustins—, els quals marxarien molts d'ells als seus respectius llocs d'origen a refer la seua vida amb la família i constituïrien un focus de possible oposició al nou règim liberal i de simpatia per la causa carlina, com encertadament observa Antonio Castelló;

e) les tensions que viuen els alcoians davant les notícies que periòdicament arriben de la proximitat de faccions carlines i de la necessitat d'organitzar les milícies urbanes, fortificar les muralles i vigilar les portes d'accés.

No és aquest el lloc per a analitzar totes les transformacions i reaccions davant una dinàmica històrica tan remarcada per a la ciutat; per això ens hem de centrar en aquests darrers esdeveniments relacionats amb el conflicte armat i les seues conseqüències. Es pot trobar un relat bastant detallat del que va passar a la *Guía del forastero en Alcoy* de Martí —és evident que ha consultat els llibres de Cabildos—. Aquest és el nostre.

Malgrat els canvis d'alcalde que hem indicat, les diferents corporacions alcoianes sempre es van manifestar públicament fidels a la causa d'Isabel II i de sa mare, la reina governadora Maria Cristina. I així ho mostren els llibres de Cabildos de l'època: no es detecta a la ciutat cap

Afusellament de la mare del general Cabrera
(*Historia de Cabrera*, 1845)

moviment insurreccional organitzat o de simpatia oberta per la causa del prete-
nent don Carlos —germà del difunt Ferran
VII—. Tanmateix, ningú no estava tranquil
i les prevencions davant un possible aixe-
cament dels seus seguidors eren contínues.
De fet, el 10 de novembre de 1833,
es presenten a Alcoi per ordre del Capità
General tropes d'infanteria i de cavalleria
i acorden amb l'Ajuntament publicar un
ban perquè tots aquells que tinguen armes
curtes, sables i altres prohibides les porten
a la casa consistorial en 24 hores. A què
obeïa aquest acte tan contundent? Quins
eren els motius reals d'aquesta mesura
de precaució? Possiblement estiga relati-
onat més que amb uns fets poc clars la
nit del 5 —uns crits d'un desconegut dient
"viva Carlos V"—, amb la necessitat del
desarmament dels coneguts Voluntaris
Reialistes, de clara adscripció política abso-
lutista, dissolts pel decret del 25 d'octubre
anterior per evitar possibles insurreccions.
Ardit, per exemple, conta que a la ciutat
de València alguns Voluntaris es negaren a
entregar les armes i proclamaren Carles V
rei d'Espanya.

La guerra carlina al País Valencià va
adoptar unes estratègies especialment pre-
ocupants per als seus habitants. El *modus
operandi* més general dels partidaris de don
Carlos en les comarques centrals i del sud va
ser el de petites partides o faccions —unes
desenes o centenars d'homes— que entraven
en els pobles on no hi trobaven massa resis-
tència. Actuaven en general així no tant per
incorporar municipis a la seua causa com per
reclutar homes, als quals pagaven un sou, i
obtenir recursos per tal de poder continuar
la guerra: diners, armament, queviures —
cereals i bestiar, sobretot— i vestuari. És en
aquest tipus d'incursions, i les respostes dels
opositors, on es produïen autèntiques situ-
acions de dolor i sofriment, acompanyades
potser amb massa freqüència d'escenes de
crueltat per part d'un i altre bàndol: liberals
o "*crístinos*" i carlins o "*facciosos*" van morir
afusellats a centenars a mans dels contraris.
Escenes aquestes de les que, pel que sabem
de moment, Alcoi es va lliurar; els alcoians
patiren uns quants ensurts, que van estar
acompanyats de les corresponents mobilit-
zacions, però que sapiguem fins ara no hi va
haver cap mort.

El primer ensurt per a la població es produirà aviat. Per la vesprada del dia 18 de desembre de 1833 es rep un ofici del Comandant d'Armes de Cocentaina on es notificava que des d'Albaida l'informaven de l'aixecament d'una "facció" d'uns 300 homes prop de Xàtiva, per la zona de Canals; l'ofici advertia que, al no disposar de força armada, han destacat al port d'Albaida "rondas y avanzadas". L'Ajuntament d'Alcoi es posa en marxa immediatament i ordena enviar una tropa de 150 voluntaris perquè col·laboren amb els de Xàtiva, i des de diferents pobles de la Vall d'Albaida i de la Costera eixiran també partides a perseguir els carlins. Xàtiva agrairà un mes després a Alcoi la seua participació contra la facció de Canals. Però, ahora, les autoritats locals adopten tot un conjunt de mesures que mostren la seua preocupació i la decisió d'impedir qualsevol contratemps a la ciutat: avisen el governador civil per tal que envie les tropes que pugua en auxili de les d'ací, i ordenen que els caporals i els escamots que queden vagen armats "rondando continuamente por la población", que els alcaldes de les partides i els paisans honrats "ronden con la gente armada", que es repartisca pólvora i es fabriquen cartutxos, i que s'advertisca del perill als pobles de la comarca (Gorga, Turballos, Planes, Penàguila, Benilloba, Alcoleja, Benasau i Benifallim). Aquest primer ensurt mostrarà algunes mancances en el casc urbà i, per tant, la necessitat d'organitzar millor la defensa front a futures incursions, gens improbables; per això es pren la decisió de reforçar les fortificacions i posar retens i guàrdies a les portes.

L'estiu de 1834 serà també problemàtic per dos fets sobretot: l'epidèmia declarada de còlera a Espanya, que arriba a Alcoi, i la presència a Ontinyent d'una facció carlina. Respecte a aquesta darrera notícia, el Comandant d'Armes local informa a principis d'agost que ha rebut ordre del Capità General perquè la Milícia Urbana isca d'Alcoi amb quatre companyies d'infanteria i una de cavalleria a combatre i parar l'avançament de la facció. L'Ajuntament ordena que li entreguen 5.000 reals per a les despeses que pugua necessitar. La situació no seria massa clara perquè ara serà el Real

Acuerdo (màxima autoritat judicial i administrativa al Regne de València) qui ordene pocs dies després que es requisen totes les armes i que solament les puguen utilitzar la Milícia Urbana i les persones de reconeguda adhesió a la causa de la reina; per això adverteix que cal revisar les llicències i que es facen llistes dels que "són indignos de esta gracia", resolució que l'Ajuntament diu que obehirà malgrat considerar-la "delicado encargo".

En el mes de juny arriben notícies a Alcoi que hi ha còlera a Lumbreras i que a Múrcia i Oriola moltes persones estan patint còlics. Immediatament es posen guàrdies en Barxell i Sant Antoni i es publiquen bans amb instruccions per a la població davant les noves avinenteses. Una de les preocupacions de les autoritats, a més del tema sanitari, és l'efecte negatiu que podia tenir sobre les fàbriques a l'haver de tancar portes i limitar l'entrada i eixida de productes. Però sobretot estan horroritzats perquè "si parasen los diez y seis mil braceros empleados en las fábricas" podia trastocar la "tranquilidad pública, puesto que la necesidad carece de ley". Per això es fa una crida a "los mayores contribuyentes", a l'arquebisbe, al cabildo i a la reina perquè en la mesura que puguen contribueixen en la creació d'un fons que ajude la ciutat en les actuals i complexes circumstàncies. No es cobriran totes les expectatives —15.000 duros— "por la resistencia al pago de algunos vecinos", i per això decideixen canviar el sistema de recaptació: publicar setmanalment o mensualment les llistes de donants.

L'any 1835 va ser relativament tranquil a les nostres comarques perquè les partides carlines actuaren més al nord del País. Però malgrat la quasi desaparició al sud, les autoritats militars no es refiaven. La desamortització havia exclaustrat tots els religiosos d'Alcoi, i com explica Antonio Castelló, alguns eren de possibles simpaties carlines. Potser per aquests motius trobem diverses resolucions del Capità General per tal de reclutar milícies de voluntaris: una d'abril de 1835, que anomena "compañía de seguridad pública", sempre que els voluntaris siguen fadrins o casats sense fills, acrediten fidelitat a Isabel II i signen un compromís per dos anys; en compensació rebran un jornal diari de 4 reals i una ració de pa. No hauria obtingut tots els voluntaris que

Afusellament de dones del bàndol isabelí (Pirala)

esperava perquè uns mesos després, en agost de 1835, una altra resolució feia una nova crida perquè els llicenciats del servei militar es reenganxen "*durante las actuales circunstancias extraordinarias [...] para exterminio de las facciones*".

A més a més, per reforçar l'exèrcit fidel, un Reial Decret d'octubre ordenava una lleva per a tota Espanya de 100.000 soldats entre 18 i 40 anys, a prorratejar entre províncies i municipis —a Alacant li'n corresponen 3.852 i a Alcoi 127—. La necessitat de recursos farà que s'introduisca una nova modalitat en les quintes: "*todo el que entregue de contado 4.000 reales quedará exento de este Servicio*" (Reial Decret de 24-10-1835); la quantitat que es recapte per aquest concepte s'haurà de destinar forçosament a la tropa per a armament, vestuari i equipament. És el principi del que es coneixerà com "redempció en metàl·lic", tan impopular en Espanya durant les guerres colonials.

Segurament l'any més dur per als alcoians serà el de 1836, que enceta nova Corporació en gener sota la presidència de Francesc Abad Barceló, nou alcalde electe i no corregidor nomenat, que se sumarà sense proble-

mes al moviment de restablir la Constitució de 1812, com exigiren els sergents de la Granja i van manifestar els grups liberals més progressistes en diverses ciutats espanyoles. En un cabildo es fa ressò de què un escamot de vigilància ha escoltat que un veí ha cridat pel carrer Caragol "*Viva Carlos VI!*". No saben qui és, i tampoc no li fan massa cas al fet, però tant el ple de l'Ajuntament com la milícia urbana fan manifestacions públiques i solemnes d'adhesió a la reina, sol·liciten a la "Junta de Enajenación" la titularitat dels convents exclaustrats de sant Agustí i sant Francesc per a albergar la presó i la Milícia Nacional i, per si de cas, li donen certificat de liberal —a petició pròpia— al beneficiat Francesc Ximeno i al franciscà recol·lecte Marià Montero —no seran les úniques sol·licituds—.

En la primavera les partides carlines han iniciat una nova ofensiva i les notícies que van arribant a Alcoi dels avançaments cap el sud són realment preocupants: que a Villena hi ha un destacament amb milers de carlins, que han passat el Xúquer i la facció del conegut com "Fraile de la Esperanza" —Miguel Sancho— s'ha presentat en Carlet i l'Alcúdia, que s'han revoltat amb èxit els

carlins d'Aiora i Énguera, que han arribat a Albaida... El Comandant d'Armes d'Alcoi, Joaquín Lacal, avisa que està en contacte amb els seus homòlegs d'Albaida i Xàtiva amb els quals intercanvia informació sobre els moviments de la facció, i per això demana la col·laboració de l'Ajuntament i dels ciutadans per a casos d'alarma en el sentit que s'encenguen llums si ataquen per la nit i que tinguen llenya preparada per si de cas.

La partida que es mostra més perillosa de totes és la que encapçala l'agosarat oficial de cavalleria Joaquín Quílez, el qual arriba a amenaçar a Alcoi. Ho conta Pirala:

"Iba Quílez animado del deseo de apoderarse de la importante y rica villa de Alcoy, con el objeto de exigir un millón de reales y apoderarse de los paños suficientes para vestir a todo el ejército carlista..."

Cabello insisteix en els mateixos fets, però dona més detalls Antonio Castelló: procedent de Xàtiva i Albaida, Quílez va intentar entrar en la ciutat per Sant Vicent i va cremar algunes fàbriques del Molinar, però no hi va arribar a entrar.

Des del dia 23 de juliol que l'Ajuntament rep des d'Albaida notícies preocupants, es constituirà en sessió permanent en casa de l'alcalde, a la qual conviden també el Jutge de primera Instància i els administradors de correus i de rendes perquè cooperen en les gestions i decisions que s'hagen d'abordar; és a dir, es forma una mena de "junta de seguretat o de salvació". Així ho reflecteix una acta contínua del cabildo que abasta des del 23 al 30 de juliol on es fa una crònica de les notícies que van arribant i les decisions que la corporació va prenent: tancar portes, mobilitzar la Guàrdia Nacional, demanar municions i tropes al comandant general de la província —el brigadier Agustí Nogueras—, preparar l'Hospital i els convents per a allotjar les tropes i els ferits, fabricar cartutxos i bales i repartir pólvora, reforçar els punts febles de les fortificacions, autoritzar que una companyia vaja al port d'Albaida a frenar l'avançament, ordenar l'ocultament de queviures —farina i oli, sobretot—... L'arribada a Alcoi procedent d'Alacant el dia 25, a les 7 de la vesprada, de la brigada d'Agustí Nogueras desperta l'entusiasme i l'esperança de la població: la ciutat es posa a les seues ordres d'immediat. Aquest pregunta pels punts febles de les

fortificacions i demana fons per a la tropa i la Guàrdia Nacional; però com que no queden a penes recursos al consistori, es fa una crida als majors contribuents, com una mena de bestreta o prorrata a reintegrar.

La ciutat respira eufòricament el dia 26 amb la notícia que la facció de Quílez ha estat "*batida y dispersada*" pel coronel Grases, i que per tant fuig cap Ontinyent, Beneixama, Villena i Caudete, cap on els persegueix la divisió de Villacampa, segons conta Cabello. Noguera, tanmateix, aconsella la corporació que no deixi desguarnida la ciutat. Per fi, sembla el dia 30 que el perill ha passat, ja que es desmobilitza part de la Guàrdia Nacional i en un acte solemne la corporació els donarà públicament les gràcies en la plaça del poble, estant en formació.

Però les tensions no s'havien acabat encara, perquè la guerra continua en altres indrets i potser don Carlos tinga a Alcoi partidaris secrets o discrets. Per assegurar la tranquil·litat i seguretat del municipi, es dona ordre la nit del 8 d'agost perquè es faça un escorcoll en les cases sospitoses de guardar armes, amb el següent advertiment de prudència: "*guardando en esta operación todo el decoro y moderación y sin insultar a ninguna persona por desafecta que sea al actual gobierno*". Podem imaginar les tensions que produirien els escorcolls. Per altre costat, i en relació a aquesta precaució, el Comandant d'Armes provincial informa a Alcoi que envia un comandant d'enginyers perquè revise les obres de fortificació i les ordene amb els millors criteris d'eficiència i economia.

Dos dies després es produïa, de la mateixa manera que estava ocorrent en molts municipis, i malgrat les reticències dels majors contribuents i alguns comandaments de la Guardia Nacional, la solemne proclamació de la Constitució de Cadis: repic de campanes, missa, sermó i tedèum, parada militar en la plaça de la Constitució i passeig del batalló pels carrers adornats.

Però l'eufòria va durar poc. L'ambient de guerra no desapareixia perquè arribaven contínuament notícies de què els carlins —"*facción*" o "*enemigos de la libertad*" els deien— no estaven tan lluny com voldrien: corria el rumor que "*el cabecilla Gómez*" estava a Utiel i que es dirigia cap aquesta província; un altre ofici parlava de 2.000

homes que anaven cap a Yecla... Per això el Comandant d'Armes adverteix l'Ajuntament que com no se sap la direcció que prendran, ha de continuar la fortificació de la ciutat i s'ha de preparar una llista de ciutadans honorats i amb armes que estiguen preparats per si cal mobilitzar-los d'immediat i redistribuir-los per la ciutat. Des del mateix govern de Madrid es fan també convocatòries a llevés de soldats, que repeteixen la possibilitat de lliurar-se del servei militar si es pagava en metàl·lic la quantitat de 2.200 reals —el decret de 26 d'agost de 1836 rebaixava els 4.000 de l'anterior—; era injust respecte les famílies pobres, però ajudava l'economia nacional de guerra i podia evitar algunes de les desercions que es produïen —a Alcoi es reclamen varis desertors—.

En el mes de novembre arriba la notícia que una força carlina formada per 1.600 cavalls estava entre Almansa i Albacete; segurament és la mateixa que hem indicat abans. No era una facció petita. Per això es comprèn que el Comandant d'Armes d'Alcoi, ara el regidor Enguídanos, insistira que es controlaren les portes i es fabricaren cartutxos, que ningú no abandonara la ciutat, que hi haguera vigilància nocturna pels barris i que s'enviaren apostats a la Font de la Figuera. Sembla que de moment la tropa carlina no es mou cap Alcoi, però hi és prop i cal estar alerta. Per a afegir més preocupació, en el cabildo del dia 21 entra consternat Francisco Vitoria tot informant que havia "*caído en poder de los facciosos D. Lorenzo Ridaura, D. José Espinós y D. Juan Vitoria hijo de D. Bernardino y su criado Antonio Llacer; que al parecer los facciosos pedían paños o dinero para su rescate*".

El tema era delicat: era correcte negociar amb els carlins? Qui ho hauria de fer? En nom de qui? S'ofereix de mediador Josep Lison, sempre que se li donen garanties de poder moure's entre les tropes. Lamentem no haver pogut esbrinar com va acabar el tema: si els van alliberar i a canvi de què... suposem que acabaria bé l'esdeveniment, ja que eixe era l'objectiu dels carlins: obtenir recursos.

Podem imaginar aquest estat de tensió i neguit si pensem que 1837 comença amb alguns èxits dels carlins en la província de València, gràcies en part a les accions per l'Horta de les tropes de Forcadell i de

Cabrera que arriben fins Oriola. Notícies aquestes que són conegudes a Alcoi pel febrer, amb l'afegit que afusellen els liberals que s'oposen —la mare de Cabrera també havia estat afusellada per Noguera—, i que es dirigeixen a la Ribera. De Cocentaina arriba nova informació que estan a Alberic i potser vinguen cap Alcoi. Estem ja en març i el consistori es veu obligat a reunir-se amb els fabricants i persones de rellevància social que decideixen constituir-se de nou en sessió permanent i decideixen prendre mesures urgents com accelerar les obres de fortificació, repartir armament, tirar mà de tots els obrers i fusters disponibles per reforçar la muralla, posar vigilants al campanar, controlar tot el menjar que es puga —blat, carn, arròs, llegum i vi—, que la banda de tambors interprete marxés militars... Contribueix a rebaixar una mica la tensió a la ciutat la notícia de què des d'Alacant han arribat 4 canons amb 8 artillers, que ensenyaran a la població a utilitzar-los. Es nota, en definitiva, tot un ambient de guerra.

Pujarà la tensió quan es reba un escrit del cap Forcadell des de Yecla, on exigia a Alcoi i Cocentaina racions de menjar i diners. El tinent "*Yeal*", Balbino Cortés, li contesta amb determinació: no es negocia amb rebels. Els apostats informen que sembla que la tropa carlina es mou cap Alcoi i Forcadell és molt conegut per la seua determinació amb la tropa. Ningú no està tranquil. El dia 29 de març, la corporació, que de nou està en sessió permanent, espera l'atac a la matinada. Per això la Milícia Nacional està vigilant les 24 hores i els canons estan a punt amb les seues dotacions d'homes i municions. Els nervis segueixen presents, i es nota en què la tropa està esgotada i es produeix en la Milícia algun acte d'indisciplina, potser fruit de la tensió. Però al final l'atac no es produirà; Forcadell passa de llarg i es dirigeix a Oriola, després a Elx i Villena. Podem considerar que és el darrer ensurt dels alcoians en aquesta guerra que ha propiciat una mobilització general i una vigilància contínua. El perill sembla que s'allunya de la comarca. Al gaudir la població d'una situació una mica més tranquil·la, s'encetarà a la ciutat un nou debat: si seria correcte o no celebrar les festes de Sant Jordi en les actuals circumstàncies.

Encara que els carlins es mostraran actius per les comarques centrals valencianes durant els anys següents, segons la nostra informació ja no suposaran un perill real per la població alcoiana, que rep amb inquietud les notícies de les crueltats d'un i altre exèrcit, però sempre relativament lluny de les seues muralles. Un detall ens fa pensar que, malgrat les preocupacions i els moments de tensió, no hi ha que lamentar en aquesta guerra fets realment luctuosos entre els alcoians: en gener de 1837 s'obre una subscripció popular per a ajudar els herois de la defensa de Bilbao i es construeix un "catafalco" on celebrar exèquies solemnes pels morts en la seua defensa. Res no es diu dels propis.

Mentrestant, la reina cedeix al municipi els edificis dels convents desamortitzats i el president de la "Junta de Enajenación" demana a l'Ajuntament que fixe els termes de la cessió i la taxació. Un primer pas per a la total ocupació serà començar a reunir-se els plens municipals en la sala capitular del convent de Sant Agustí i autoritzar que s'impartisquen classes de gramàtica castellana i aritmètica comercial en les seues dependències. La vida comença, doncs, a normalitzar-se en part.

LA SUBLEVACIÓ PROGRESSISTA DE BONÉ

Més luctuosos per als alcoians seran els esdeveniments protagonitzats a finals de gener i principis de febrer de 1844 pel coronel progressista Pantaleón Boné a Alacant, que tingué el seu protagonisme a Alcoi. Venia precedit pel moviment insurreccional contra Espartero durant els mesos de maig i juny de 1843, que a Alcoi va suposar l'acceptació de les directrius de la Comissió provincial de Govern, contrària a Espartero, i la posterior dimissió de la Corporació en juliol, amb les inevitables tensions amb la Junta Local que es va crear. Però malgrat la mobilització de la Milícia Nacional —en previsió de partides favorables al general manxec— no hi hagué cap incident violent. A Madrid, caiguda la regència d'Espartero, governava el moderat González Bravo que tenia varis projectes de reforma clarament contraris als plantejaments dels liberals progressistes, el més cridaner dels quals era la Llei sobre els Ajuntaments. Aleshores el coronel de carabiners Boné es va pronunciar a Alacant

contra els projectes moderats, aconseguia controlar la ciutat i es feia fort al castell de Santa Bárbara. Com va afectar Alcoi el pronunciament? Hi tenia partidaris? Què hi van fer? La crònica resumida dels fets podria ser la següent —seguim sobretot el llibre de Cabildos, que ha deixat constància en forma de sessió permanent des del dia 30 de gener fins el 5 de febrer—.

El dia 28 de gener Boné s'ha apoderat d'Alacant i ha detingut les autoritats locals, notícia que corre d'immediat per tota la província. A Alcoi tenia alguns partidaris perquè el dia 29, al voltant de les 12:30 o les 13 es produeixen trets al centre de la ciutat, a resultes dels quals resulten ferits un municipal i dos membres de la Milícia Nacional. El grup de persones commina a les autoritats rendir-se, però aquestes es neguen; es produeix un enfrontament i alguns efectius de l'escamot són desarmats i detinguts. La partida sublevada, de la qual formen part alguns ex-membres de la Milícia Nacional com Agustín Albors, Francisco Garcia, Eugenio Ripoll, José López i altres, aconsegueix tanmateix fugir cap a la partida de Pagos; cap allí es dirigeix la Milícia Nacional, que arriba fins Ibi en la seua persecució i torna amb dos presoners que ha fet a la Canal. Albors i altres marxen cap a Alacant a trobar-se amb els seus.

La situació d'Alacant en mans de Boné i l'intent de dominar Alcoi provoca una febril activitat a la ciutat i, de primeres, s'imprimeix un manifest d'adhesió a la reina que es reparteix pels pobles de la comarca, la majoria dels quals no segueixen Boné. A Alcoi es presenten voluntaris i l'Ajuntament ofereix hospitalitat i protecció als pobles fidels; i per a poder estar assabentat de possibles moviments de tropa s'envien partides per a vigilar la zona del Carrascar i de Polop. Als hostalers se'ls ordena informen de qualsevol foraster que arribe i no tinga el "*documento de seguridad pública*". Malgrat que la zona nord de la província —Villena, Biar, Sax, Caudete, Biar...— està tranquil·la, es nota tensió i preocupació entre els alcoians, sobretot quan sobre les 2:30 del dia 1 de febrer arriba informació de que s'apropen a la ciutat de 800 a 1.000 homes de tropa partidaris de Boné que volen sumar més municipis a la causa. S'avisava els pobles i a Capitanía General perquè envien reforços. A les 3 el batalló ja està per Sant Antoni. Es

toca "general" perquè hi ha poca guarnició dins la ciutat —part d'ella està recorrent la serra—, però tothom s'ofereix a col·laborar. Una petita força ix a taponar les primeres tropes, un escamot protegeix el convent de sant Francesc i els presos que hi ha, i en sant Agustí s'emmagatzemen queviures per si s'ha de resistir. A les 4 el poble està ja totalment assetjat i és cominat a rendir-se. La resposta de les autoritats és rotunda i negativa. Un tret de canó disparat des de la zona alta pels atacants mata un xiquet al carrer sant Nicolau; però els que estan apostats al fortí del cementeri —l'actual col·legi de sant Vicent— contesten amb una forta descàrrega de fuselleria i deixa dos ferits entre els atacants. La situació és difícil però de moment els progressistes de Boné no aconsegueixen entrar.

Alcoi demana ajuda i molts pobles l'ofereixen, però pocs l'envien. El matí del dia 2 és de continus escrits d'entrada i eixida i de notícies no sempre tranquil·litzadores: encara que el capità general considera traïdors els sublevats i un centenar de rebels del Genovés ha volgut sumar a la seua causa Carcaixent i els regants de l'Ènova sense èxit, la realitat és que l'exèrcit de Boné ha entrat a Cocentaina i està acantonada a Benilloba disposada a tot. Un escrit del dia 3 de Boné a les autoritats i poble d'Alcoi exigeix *"cien mil duros que deben recibir esta noche en mi cuartel gral. de Cocentaina, con mas el paño suficiente para construcción de diez mil uniformes y de lo contrario mandaré reducir a senizas [sic] todas las fabricas interin que veo el dia ya muy sercano que lo será todo el pueblo"*.

Però Alcoi resisteix: ni un duro. Cal esperar reforços, que s'han assegurat. A la crida desesperada de la Junta de Defensa s'han sumat quasi de seguida uns 800 voluntaris disposats a tot, que s'organitzen en grups dirigits per persones enteses i honrades que se sumen a les Milícies. S'apel·la al *"celo y filantropía"* del clergat local perquè estiga disposat a ajudar als ferits si es produïren. Un correu d'Alacant diu que venen cap Alcoi 6 peces d'artilleria, una d'elles *"de grueso calibre"*. La facció de Boné surt de Cocentaina, però de forma sorprenent no ataca Alcoi, sinó que va per Sant Rafel i sembla dirigir-se a Ibi.

El dia 5 pel matí la situació convida a l'optimisme, tot i que els homes de Boné

Federico Roncali Ceruti, comte d'Alcoi (*Estado Mayor del Ejército Español*, 1852)

encara estan a Ibi. Arriba un ofici del dia anterior del capità general Federico Roncali en el qual demanava als alcoians que aguantaren i resistiren, perquè tres columnes militars es dirigeixen cap Alcoi: la seua des de la Ribera, una altra des de Font de la Figuera i una tercera acantonada a Moixent. Boné, per la seua banda, comunica que vol negociar una entrada pactada a Alcoi; segurament tenia informació d'aquestes columnes i canvia d'estratègia o busca una eixida digna. Però Alcoi ni negocia ni es rendeix: *"el pueblo alcoyano y las autoridades que les dirijian se hallaban animados del ardor que infunde la defensa de una causa sagrada cual es la de su Reina y su patria..."*. La resposta de la Junta local busca donar llargues en la seua resposta a l'espera de l'arribada de les tropes de Roncali; de fet, un arriar d'Agres infon esperances al confirmar que venen cap Alcoi tropes formades per milers d'homes.

Per fi, igual que en 1836 havia entrat el brigadier Nogueras a alliberar la ciutat, a les 4:30 de la vesprada entra el general Roncali a Alcoi amb 800 infants i 130 cavalls. Alegria

general, entusiasme desbordat: gent contenta pel carrer, vives, cobertors als balcons... Alcoi està salvat i segueix fidel a la reina. Abans de marxar cap Alacant, encara en mans dels progressistes de Boné, Roncali demana a l'Ajuntament una aportació de 20.000 duros per a manutenció de la tropa. No n'hi havia prou quantitat en l'Ajuntament per complir la petició, però es fa una crida als fabricants, propietaris i comerciants per a enllestir un fons, sempre de bestreta, perquè aporten el que puguin. Per a cobrir eixa despesa, es crea un impost extraordinari de 500.000 reals a repartir equitativament entre els ciutadans, en proporció a la seua renda.

Boné seria derrotat dies després per Roncali i per Pardo, el general que venia des de Múrcia, primer en las Pedrizas d'Elda i, finalment, a Alacant on s'havia refugiat; el dia 8 de març serien afusellats Boné i els seus 23 col·laboradors més directes. A Alacant l'esdeveniment va generar una mitologia pròpia al considerar-los "*mártires de la libertad*", tot incorporant-ho a la toponímia local —fins 1936 tenien un monument, i el passeig actual de l'Explanada portava el seu nom; recentment s'ha recuperat i li han donat el nom de Boné a un carrer—. La mitologia alcoiana és la contrària: la fidelitat a la reina li va suposar el reconeixement del títol de "ciutat" i "lleial", i a Roncali el títol de "comte d'Alcoi".

LES GUERRES DE CUBA I FILIPINES

La celebració del centenari de l'anomenat "Desastre" —la "pèrdua" o independència de Cuba, Puerto Rico i Filipines en 1898— va generar a Espanya molta bibliografia i ben variada, tant entre ambients acadèmics com periodístics. D'entre tanta publicació quedem-nos de moment en aquestes dues referències: un article de Sílvia Sánchez sobre els cost humà i un reportatge del diari alcoià *Ciudad*. A partir d'elles, alguna miradeta a

Presoners a la guerra de Cuba (*La Ilustración Nacional*, 1896)

les fonts arxivístiques locals i un escorcoll informal pel *Diari Oficial del Ministeri de la Guerra* (DOMG), construïm la nostra explicació. Advertim d'entrada que la presència alcoiana a les Filipines —pel que sabem avui— va ser molt minsas, ja que solament hem detectat al DOMG tres morts alcoians —dos per ferides de guerra i un per malaltia—. Per contra, ens trobem que el periodista alcoià Santiago Mataix va cobrir per a la premsa nacional l'evolució del conflicte a Filipines, no ocultant accions que produïen centenars de baixes —pròpies o dels enemics— o execucions de sentències capitals de consells de guerra, com la del filipí José Rizal, que no participà en la sublevació.

Més de 200.000 soldats van ser enviats a Cuba entre 1895 i 1898 —la tercera guerra

Embarcament al port d'Alacant del Regiment Princesa 4 (fons ABC)

cubana, la darrera i definitiva—. El moment de més nombre de tropes seria d'uns 80.000 efectius, dels quals una quarta part eren voluntaris cubans, alguns dels quals se'n passarien més tard, amb armament, als independentistes. A Filipines hi havia 40.000 en 1897, però solament una quarta part eren espanyols; la resta eren nadius.

Entre els soldats que hi van participar en les lluites al Pacífic i a les Antilles hi van haver alcoians i altres soldats de la comarca. Uns van morir, altres es van salvar. Que sapiguem, no van ser voluntaris; van anar perquè els tocava per quinta i no podien pagar-se els aproximadament 6.000 rals que costava ser declarat exempt del servei militar. Per exemple, en els sortejos de les quintes d'Alcoi de 1897 i 1898 van quedar exclosos 69 i 56 "mozos" d'entre un cens de 480 i 280 respectivament; suposem que quan l'acta municipal no diu el motiu de l'exclusió —per mare viuda i pobra, o un defecte físic—, que són la majoria, és per haver pagat la redempció en metàl·lic, introduïda a Espanya des dels dies de la primera guerra carlina.

El contrast entre el que les oligarquies i els governants espanyols defensaven, i la realitat humana del conjunt de la societat espanyola i un sector de la premsa era clamorós. S'enviaren tropes contra l'exèrcit dels mambisis, sempre considerat rebel i

secessionista, per a mantenir per damunt de tot la unitat de la pàtria, la integritat territorial i l'honor nacional. Mai es va voler una solució política quan esclataren els primers moviments en 1868 excepte al final del conflicte, quan ja la situació no tenia remei i l'entrada dels EE.UU decidiria la guerra. Des de Madrid algun ministre mantenia la tesi que "negociar és traïr", i el mateix president Cánovas advertia que es defensaria l'orgull nacional "*hasta el último hombre*"; a la qual cosa els anarquistes replicaven que "fins l'últim home... que no es puga pagar 300 duros". En el fons s'estaven protegint interessos colonials, monopolis comercials i privilegis de transport, com el que tenia el marquès de Comillas que era l'únic que podia transportar les tropes.

El cost humà de les guerres colonials va tenir bàsicament tres capítols que Silvia Sánchez explica molt bé: per un costat, les penalitats que els soldats van passar durant el conflicte i el nombre de morts; per l'altre, el problema de les repatriacions i la difícil integració en la vida social dels supervivents; i finalment les indemnitzacions de guerra als familiars pels morts i als mateixos soldats per qualsevol tipus de mutilació. Del primer tenim dades més o menys segures; dels altres, més consideracions que certeses.

La guerra, primer. Tot i que el batalló Princesa núm. 4 tenia guarnició a Alcoi,

Ferits de la guerra de Cuba recuperant-se a l'Hospital d'Oliver (Fototeca Municipal)

Cartagena i Alacant, la majoria dels soldats alcoians i de la comarca estaven repartits entre els diferents regiments que es van mobilitzar a Cuba: el Biscaia 51 —de guarnició a València—, el Tetuán —de guarnició a Paterna—, l'Otumba —de guarnició a Castelló—, i altres unitats com Alcántara, Mallorca, etc. Des de març de 1895 fins desembre de 1897 no van parar els enviaments de tropes des de la Tercera Regió militar, amb embarcaments a Alacant, Cartagena, València o Barcelona. Cada un solia estar format per tropes de diferent procedència i regiments, però sempre amb la jerarquia i organització adients: caps, oficials, tropa... que formaven una força expedicionària de milers de soldats. Per exemple, el Princesa tingué quatre enviaments de tropes entre 1896 i 1897 —febrer i setembre de 1896 i novembre i desembre de 1897—, el Tetuán tres —en agost de 1895, i agost i novembre de 1896—, el Biscaia dos —en agost de 1895 des de València i en agost de 1896 des de Barcelona—...Tots els actes d'embarcament estaven acompanyats de manifestacions festives i castrenses de comiat en les quals hi havia desfilada de les tropes per les gran

avingudes, marxes militars i obsequis dels familiars i de les autoritats als soldats —tabac, diners i altres—. Consta que l'Ajuntament d'Alcoi va donar una gratificació de 2 pessetes als soldats que van eixir d'Alcoi en febrer de 1896, de 4 als caporals i de 6 als sergents; als de l'expedició del mes d'agost la gratificació s'havia reduït a la meitat: 1, 2 i 4, no sabem el motiu.

Les destinacions van ser molt variades perquè estaven molt escampats els focus de la insurrecció mambí. Pel que sabem, no va ser gens fàcil per als nostres soldats la seua estada a les Antilles, no solament pels enfrontaments bèl·lics inevitables sinó sobretot per les dures condicions físiques que hagueren de suportar en relació al clima, al transport, a les malalties tropicals, el menjar... Rafael Coloma, que ha exhumat un *Diario* inèdit de Mariano Jornet, tinent del Biscaia a Cuba, resumeix molt bé les condicions en què van haver de lluitar els nostres soldats:

"En tales condiciones, mal vestida y calzada la tropa, hambrientos los soldados, extenuados por tantas jornadas moviéndose de aquí para allá atravesando bosques frondosos, soportando emboscadas crimi-

nales, acosados por enfermedades de todo tipo, los combatientes se hallaban poco menos que extenuados, desmoralizados, cansados, enfermos”.

Podem imaginar-nos la preocupació permanent en la qual viurien els familiars i amics a mesura que anaven arribant notícies dels combats i de les operacions —emboscades, tirotejos, atacs...—, tant en Cuba com en Filipines. La premsa, tant la nacional com la local, informava contínuament de les campanyes i actuacions militars... i també de les baixes que anaven produint-se; *El Heraldo de Alcoy*, per exemple, hagué d'augmentar la seua tirada perquè esgotava les edicions.

Quantes persones van morir a les colònies? Quin és el balanç total de baixes? Hi ha bastants treballs que intenten una aproximació; no sempre coincideixen, però s'aproximen prou en les seues línies generals. El recompte final que fa de Cuba Sílvia Sánchez és ben contundent: inútils, 10.995; malalts, 33.807; morts, 36.246; total de baixes per tots els conceptes, 81.048. Altres autors donen les dades següents —semblants però una mica diferents—: a les Antilles van morir per ferides de guerra entre 2.150 i 4.000 soldats i oficials, i per malalties diverses —febre groga o “vómito”, tifus, disenteria, paludisme...— entre 44.500 i 53.500; es van salvar de les ferides, però les arrossegaren de per vida, 8.600. A les Filipines moririen al voltant de 3.000 en actes de guerra.

Pel que fa a casa nostra, podem dir que a la manigua cubana van deixar la seua vida uns 140 alcoians —267 de la comarca de l'Alcoià-Comtat—, distribuïts entre més de 50 unitats o regiments en els quals es van enquadrar i hagueren de lluitar següent als recomptes de *RAC Digital* i del DOMG; aquest és difícil perquè informa de forma fragmentària i cal reconstruir les dades, per això la xifra pot sofrir variacions—. Podem imaginar el sofriments dels nostres soldats si pensem en les causes de la mort: solament 12 ho van ser per accions de combat o per ferides de guerra; la majoria va ser per malalties tropicals: 66 per “vómito” —febre groga— i 62 per altre tipus de dolència —tuberculosi, paludisme, tifus...—. Molts dels que es van salvar, van participar en operacions militars contínues, mentre patien fam i set. El periòdic *Ciudad* arre-

plega el testimoni esgarrifós i dramàtic del supervivent Blas Agulló sobre les condicions tan dolentes en què les tropes hagueren de viure i lluitar —“allò era un cementeri de cadàvers vius”—, i fa alhora una ressenya de l'expedient militar del tinent del Princesa núm. 4 Santiago Pérez Frau i les accions en les quals va intervenir —en 1936 Pérez Frau serà el coronel de la caserna d'Alcoi—.

La trajectòria del caporal alcoià Enrique Beltran Cortell, segons la seua fulla de serveis, pot ser un exemple del que la majoria dels soldats espanyols va haver de suportar. Sortejat en la primavera de 1897, marxa a Cuba a bord del vapor *Montserrat* en desembre, en el batalló expedicionari Princesa núm. 4, i desembarca en l'Havana el 24. Surt aviat a operar a l'avantguarda de la “Trocha”, està en el tiroteig de Las Artemisas, el traslladen a Manzanillo —a l'altra part de l'illa— on lluitarà en l'Acantilado de Baire, Santa Teresa, Babiney, Santa Inés i Paso de la Mula, estarà en l'evacuació de Jiguaní —li valdrà una medalla— i en les de Caurege i Punta Gorda, i després de diferents accions més el traslladen a Sancti-Spiritus i a Matanzas, on estarà de vigilància a Càrdenas per desencadenar-se la guerra contra els Estats Units. Pràcticament va recórrer tota l'illa en accions de combat o de vigilància. Però malgrat que les hostilitats amb els EUA s'acaben en agost, ell no podrà tornar a casa fins el mes de gener de 1899 en el vapor *Werra* —com el tinent Pérez Frau—, que desembarcarà a València, des d'on tornarà a Alcoi. Havia estat fora d'Alcoi quasi 14 mesos, intensos i durs, ja que va intervenir en una vintena d'accions de guerra. Però pogué contar-ho i reincorporar-se a la vida de la ciutat.

Aquest segon problema, el de la repatriació, no solament es va plantejar al final de la guerra. Més de 45.000 persones hagueren de ser traslladades a la península ferides o malaltes entre 1895 i 1898; és el que s'anomena la repatriació intermèdia. Si sumem la resta de l'exèrcit fins 1899, passen de 150.000 els soldats i oficials que retornaren a la península. I no sempre els viatges es van fer en les condicions que correspondrien als sofriments i les operacions militars en les que hi van intervenir: els soldats mereixien un tractament millor i més humanitari; possiblement hi ha havia pressions per tornar-los a tots el més aviat

possible i això potser atibacaria els vaixells. La premsa de l'època en donava compte puntual de l'arribada dels diferents vapors, i sempre l'escena era igual de dramàtica: uns havien mort en la travessia —al voltant de 1.400— per les dolentes condicions en què la feien, i altres arribaven demacrats i amb poca salut. Segons Silvia Sánchez, *"los barcos de la Compañía Transatlántica, naviera que gracias a un provechoso contrato suscrito con el gobierno español tuvo la exclusividad en el traslado de tropas a uno y otro lado del Océano, se convirtieron en verdaderos cementerios flotantes de soldados repatriados"*.

Alguns diaris, com *El Imparcial* de Madrid, van iniciar aviat campanyes de recollida de fons *"para socorro de los soldados heridos y enfermos que regresan de Cuba"*; i en el ple d'abril de 1896 l'Ajuntament d'Alcoi aprova aportar 500 pessetes. El mateix *Heraldo de Alcoy* tenia una llista de donants. En la repatriació intermèdia, un centenar de soldats alcoians —uns 187 de la comarca de l'Alcoià-Comtat— van arribar als diferents ports peninsulars entre 1896 i primers mesos de 1898 —sobretot a Cadis, Santander i a Coruña—.

Però la guerra amb els EUA havia acabat en agost de 1898, i milers de soldats no pogueren tornar als seus pobles i integrar-se en la vida ciutadana fins mesos després, perquè les gestions diplomàtiques davant el govern nord-americà no van donar els resultats que tothom esperava —una part de l'exèrcit espanyol, el de les províncies occidentals, no havien lluitat contra els EUA i per tant no se sentien derrotats, i la coneguda com Pau de París no tancaria definitivament el conflicte fins desembre—. En el vapor alemany *Werra*, contractat per la Compañía Transatlántica, arribaren a València el 23 de gener de 1899, sis mesos després d'acabats els conflictes, més de 2.000 homes entre soldats i oficials, del Princesa i d'altres regiments. Però no eren els últims. Encara el 2 de febrer aplegaren a València en el vapor *Dresden* uns 2.200 passatgers entre particulars, soldats i oficials, entre ells els 1.187 del Regiment Biscaia i els 868 del Tetuán; i pocs dies després arribaria el *Cataluña* a la Coruña amb un passatge de quasi 1.300; tots dos procedien de Cienfuegos. El darrer vapor amb els presoners alliberats de

Filipines —hi havia entre 7.000 i 15.000— va recalcar a Barcelona l'1 de setembre de 1900 en el *Alicante*. Podem imaginar l'escena del port i els ànims tan contradictoris que n'hi hauria entre ells i les persones que els rebien: alegria pels que havien aconseguit salvar la vida i tornaven a casa, però tristor i amargor pels que s'havien quedat o arribaven malalts —la premsa donava testimoni gràfic dels que desembarcaven en lliteres o recolzant-se amb algun sanitari o company—.

Aquest fou precisament un dels problemes del retorn: com recuperar els que venen ferits o amb alguna malaltia? Com atendre'ls com es mereixen? No era un tema menor i les autoritats n'eren conscients. En el DOMG del tercer trimestre de 1898 hi ha vàries llistes de centenars de soldats procedents tant de Cuba com de Filipines que han mort a hospitals de la península: passen de 600, però n'havien mort uns 2.000 de les repatriacions anteriors. En el Ple de setembre de 1898 els regidors d'Alcoi ja s'enfrontaren a aquest problema i acordaren fer-se càrrec de tots aquells soldats alcoians que tornaren malalts o necessitaren atenció, i per tant facilitar-los *"con cargo al Servicio de beneficencia domiciliaria los medicamentos y socorros que necesitan a juicio del Cuerpo Médico-Municipal"*. Van habilitar per a aquest propòsit un ala de l'Hospital Civil d'Oliver on calculen que podien instal·lar-se de 80 a 100 llits. El 19 d'octubre un ofici del Capità General agràia l'Ajuntament la seua *"patriótica conducta [...] asistiendo actualmente a 37 repatriados enfermos hijos de esta Ciudad"*. És segur que el nombre s'incrementaria a mesura que anaren arribant més repatriats.

Finalment, com compensar el sacrifici dels soldats i de les famílies, sobretot els que havien mort en la manigua o després en dependències sanitàries militars? Què es podia fer per reintegrar a la societat en les millor condicions els que havien sobreviscut o gratificar alguna invalidesa residual? En aquest capítol és on es van produir les majors decepcions. La hisenda estatal estava pràcticament en fallida, doncs la guerra havia costat entre 50 i 100 milions de duros anuals —1 duro, 5 pessetes; 1 pesseta, 4 reals—; és a dir, argumentava que no disposava de crèdit suficient per a fer front al

Eixida de soldats en tren (Fototeca Municipal)

que la justícia —i l'honor— exigien. Per això va tractar tot el tema de les pensions per defunció o les indemnitzacions per inutilitat —parcial o total— amb cruel gasiveria. No solament van ser pensions baixes —182 pessetes anuals la d'un soldat mort, 0'5 per dia, quan el jornal d'un obrer de vila era de 3 a 4 pessetes diàries; la pensió d'un tinent general era de 5.000 pessetes i la d'un capità 1.277—, sinó que les van donar amb molt d'endarreriment i no a tots. Molts pares van veure com les guerres colonials, que defensaven sobretot els interessos de les oligarquies i un estrany i selectiu orgull nacional, els deixaven sense fills i sense pensió. El malestar que es va crear amb aquest enfocament del problema tan garrepa —i indiferent en ocasions—, va ser el brou d'on s'alimentarien organitzacions obreres i ciutadanes descontentes.

En la memòria dels alcoians quedarà una part festiva i burleta en forma de cançons populars al·lusives al conflicte, com ha explicat Josep Tormo, i una altra més crítica i reivindicativa. Una mostra que anys després els repatriats d'Alcoi encara estaven mobilitzats la trobem en la convocatòria d'una reunió dels repatriats per al 19 de desembre

de 1903 en els locals del Centro Instructivo Obrero, que estava al carrer Major núm. 50. I anima assistir-hi perquè quan més en siguen més possibilitats hi ha que "se realicen nuestras aspiraciones". Un dels promotors era Enrique Peidro Pascual. Encara en 1960 el ministre Alonso Vega classificava com "Fundación benéfica de carácter puro" la constituïda per la "Asociación de Supervivientes de las Campañas de Cuba, Puerto Rico y Filipinas" amb seu social a Barcelona (BOE núm. 191, 10-8-1960); els estatuts d'aquesta entitat de caràcter benèfic —i potser reivindicatiu— s'havien aprovat en 1950, tot i que funcionava des de 1947 i tenia àmbit nacional. De la seua presència a Alcoi no en sabem res, lamentablement.

LES GUERRES DEL MARROC

Encara no s'havia recuperat la societat espanyola del sotrac que havien sofert les famílies en 1898, quan un nou conflicte colonial fa acte de presència en la vida política, econòmica i social: el problema del Marroc. Per quins motius els diferents governs van voler continuar la política colonial i militarista, malgrat l'amarg record que

encara persistia en les consciències dels ciutadans del desastre de Cuba i Filipines? No és fàcil donar una resposta definitiva a la pregunta, però podem conjecturar una barreja d'objectius: colonials —estem en plena eufòria colonialista europea i cap país vol quedar al marge o perdre posicions—, geo-estratègics —Gran Bretanya defensa les pretensions espanyoles al nord del Marroc perquè prefereix tenir enfront de Gibraltar a Espanya que no a la poderosa i ambiciosa França—, econòmics —defensar les mines de ferro del Rif i la construcció d'un ferrocarril—, i morals i polítics —una mena de compensació orgullosa de l'imperialisme i el militarisme dolguts encara pel fracàs a les Antilles i al Pacífic—.

Però la societat espanyola, en línies generals, hi estava en contra. Solament les elits polítiques, econòmiques i militars donaven suport a la intervenció en el Marroc. Un avís seriós fou la Setmana Tràgica de Barcelona en 1909: per a protegir els treballadors del ferrocarril del Rif —n'havien mort quatre en un atac de les cabiles— el govern va voler mobilitzar quintes anteriors de reservistes catalans en les que s'inclouïen homes casats i amb fills. El resultat de les protestes i els aldarulls és conegut: a Barcelona van ser cremats un centenar d'edificis —sobretot convents i esglésies—, van morir un centenar de persones i resultaren ferides més de 500. Acabat el conflicte, van ser encausats un miler de persones, 17 van ser condemnades a mort i 5 executades, entre elles el conegut mestre de l'escola Moderna Francesc Ferrer i Guàrdia, que no estava a Barcelona durant els avalots.

No va servir de res aquest primer avís de la reacció popular. Al contrari, la classe política va reforçar la presència militar al Marroc, pressionada en part per un sector de l'estament militar que buscava recuperar l'honor i el prestigi perduts; són els coneguts com "africanistes". A més de la Setmana Tràgica, dos esdeveniments tindran una forta repercussió en l'opinió pública espanyola: la derrota davant les tropes del Rif l'estiu del 1909 en el Barranc del Llop, als peus de la muntanya del Gurugú, en el qual moriren més de 100 militars entre soldats i oficials i van ser ferits uns 600; i el conegut com "desastre d'Annual" (1921) on van morir en la desbandada més de 10.000 soldats, entre ells el mateix general Silvestre

que els comandava. Va ser arran aquests esdeveniments que el govern espanyol va voler reforçar les posicions espanyoles en el Marroc per recuperar les que s'havien perdut enfront de les cabiles. Per això va enviar un nombrós exèrcit expedicionari tirant mà de molts regiments. Un d'ells seria el Biscaia, ara de guarnició a Alcoi —durant la guerra de Cuba la tenia a València—.

La intervenció del Biscaia 51 al Marroc durant els anys 1924 i 1925 té un cronista d'excepció: el capellà castrense del regiment Adolfo Orduña Baún, que ens ha deixat un relació exhaustiva dels fets d'armes en els quals es va veure implicat el batalló així com la relació nominal tant dels seus comandaments com de les baixes que va tenir. Evidentment, no tots els soldats del batalló expedicionari eren alcoians. Diu Orduña: "*La masa de tropa estaba formada por soldados del capítulo XX, la mayor parte alcoyanos y soldados del reemplazo de 1921 y 1922 procedentes de las Cajas de Reclutas de Cieza, Murcia y Cartagena con más algunos elegidores de dichos reemplazos procedentes de los pueblos inmediatos de Alcoy*".

Àngel Beneito n'ha fet un excel·lent resum. Resumim encara més. La tropa expedicionària va embarcar al port d'Alacant en el vaixell *Marqués de Campos*, i va desembarcar a Melilla el 6 de març de 1924. De moment han de fer marxes i entrenament per preparar-se. En abril es crea a Alcoi la festa del Sant Jordi del soldat alcoià per recaptar fons i enviar-los; l'Ajuntament contribueix amb 2.000 pessetes, i una Comissió fa l'entrega solemne. Els soldats celebren a Melilla la festa, amb himne i filaes. El 13 de maig comença vertaderament per als components del Biscaia —oficials i soldats— la seua peripècia militar. Abandonen Melilla, marxen per la carretera de Nador i passen per Tahuima i Zeluán en direcció al campament de Tistutin, final del ferrocarril espanyol, on faran fortificacions —sembla que van alçar un castell idèntic al de festes d'Alcoi, diu el cronista—. En juny reben ordre de marxar a Drius, i d'allí per ferrocarril altre vegada a Melilla.

Al dia següent embarquen en el vapor *España* núm. 5 en direcció a les platges de Uad-lau, on es reuneixen amb altres regiments per a atacar la cabila de Beni-Said. En Cobba-d'Arsa es produeix un troteig

Soldats de quota allistats per a la guerra del Marroc (Fototeca Municipal)

entre els dos exèrcits que causa moltes baixes entre alcoians i murcians. Estem a 4 de juliol. Reben uns dies de descans per continuar amb les fortificacions. A mitjan mes tornen al campament de Uad-Lau, però apareix un enemic imprevist, difícil de combatre: *"el paludismo empezó a invadir el campamento, que pronto quedó convertido en enfermería"*. Però la guerra segueix i els alcoians tornen a pujar a Tisgarín. Després a Solano, Loma Verde i Chentafa, punts de residència que són contínuament hostilitzats i on tenen algunes baixes. En Loma Verde es veuen amb moltes dificultats — febres, fam, set— fins que els desembarcaments dels regulars en Alhucemas alliberen els pocs que quedaven del Biscaia 51 del setge angoixant que havien sofert durant més de 20 dies.

Encara que Orduña revesteix tota l'actuació dels seus soldats amb paraules solemnes com heroisme, sacrifici i honor, no fug d'advertir les dolentes condicions que en moltes fases del conflicte van patir els soldats: falta d'aigua —de vegades topaven amb pous enverinats—, poques municions —en alguna ocasió hagueren de lluitar amb arma blanca—, esgotament físic i paludis-

me. Les baixes anaven minvant els efectius, però la guerra no s'havia acabat. Des de la platja de Uad-Lau embarquen amb destinació a Tetuán i Ceuta, on alternarien guarnició entre Río Martín i Ceuta. En setembre gaudeixen d'uns dies de descans, que s'aprofiten per a rebre una expedició de reforç que tindrà la instrucció preparatòria corresponent. En novembre agafen posicions en Jemis Ali-Fahal i Zinat, però les cabiles segueixen fustigant les posicions espanyoles. En gener i febrer de 1925 el blocao d'Emsala perd sis homes... A principis d'any s'ordena el llicenciament de la quinta del 1921; però continuen els altres soldats del Biscaia i el capellà-cronista en dona testimoni.

El balanç global de morts d'aquesta campanya de quasi un any de duració és ben esfereïdor per a les famílies. Uns 800 soldats del Biscaia van partir d'Alcoi —tres companyies i una d'ametralladores, amb la seua Plana Major—; i més de 200 es van quedar en les arenes i secarrals del Rif, sobretot en els llocs de Chentafa i Solano: 1 capità i 1 metge; 3 tinents; 1 alferes; 7 sergents; 10 caporals i 188 soldats de tropa; total, 211 homes. Uns eren d'Alcoi,

altres del pobles del voltant i altres de Múrcia, com ens ho ha recordat Miriam Salinas, la qual informa que alguns portaven espadenyes de Cieza. Potser s'hauria de rebaixar una mica la xifra de morts, però no de "baixes", perquè Orduña els cita nominalment com "desaparecidos", i Àngel Beneito conta un fet relacionat també dramàtic: en 1932 va córrer per Alcoi la notícia que encara quedaven "centenars de soldats espanyols captius al Marroc"; alguns d'ells eren de la

Soldats i regulars al Marroc (Fototeca Municipal)

llista de desapareguts. Tot seguit es va organitzar a Alcoi una Comissió pro-presoners per ajudar-los i buscar una mediació que els permetera repatriar-los després de tants anys de sofriment. A Alcoi va ser tot un esdeveniment, ja que fins i tot els membres de la Comissió van viatjar al Marroc, on pogueren obtenir proves aclaparadores de la dramàtica realitat, i després a Madrid a buscar la intervenció del govern de la República. Però malgrat les mediacions dels alcoians Juan Botella, ministre, i Francisco Moltó, diputat de la CEDA, el president del govern Lerroux es va desentendre amb l'argument escèptic de què no creia que hi haguera ningú en eixes condicions, i si estava al Marroc era perquè no volia tornar. Els esdeveniments que van començar arran el triomf electoral del Front Popular i la Guerra que vingué després van fer que la societat s'oblidara el tema. No sabem per tant què va passar amb aquest contingent de presoners.

Tot i que en 1925, una acció conjunta amb l'exèrcit francès va acabar amb la insurrecció d'Abd-el-Krim, que va preferir entregar-se a les autoritats franceses, i va pacificar la zona, un regust amarg va quedar en la societat espanyola de les guerres del Marroc que havien ocupat la preocupació dels ciutadans durant més de 20 anys. Pagava la pena tant de sacrifici humà en morts i ferits? Què en va traure l'estat espanyol en darrer terme de benestar o de millores per a la resta de la població? Com

compensar a les famílies que van perdre un fill, un promés o un germà? Les respostes que donaven polítics, periodistes i molts militars eren decebedores. Malgrat l'èxit militar puntual de la dictadura de Primo de Rivera després del desembarcament d'Alhucemas, és evident que el sistema polític de la Restauració trontollava, i alguns dels valors en els quals se sustentaven gran part de les oligarquies espanyoles quedaven debilitats quan no impugnats o desautoritzats. Partits progressistes i organitzacions obreres van fer dures crítiques d'un sistema polític que es mostrava cada vegada més immobiliista i caciquil.

Podem considerar adient, doncs, la conclusió de Carlos Serrano: *"África y América son así los dos puntales de una desafortunada —y bastante desafortunada— voluntad imperial, arruinadora en pesetas y desangradora de hombres... y al favorecer las tendencias pretorianas y autoritarias evocadas, fue un potente agente de su atraso histórico"*.

LA GUERRA CIVIL

En juliol de 1936 un sector de l'exèrcit es va aixecar contra el govern legítim de la República, el que desencadenaria un autèntic bany de sang, dolor i sofriment. Sense cap dubte, la guerra civil és l'esdeveniment més important de la història contemporània d'Espanya, tant pel que significava respecte als problemes que s'arrossegaven del passat, com pels temes, circumstàncies i fets

Edifici de l'Hospital Suec-Noruec, reconvertit en presó a la postguerra (Beneito i Blay, 2013)

que van ocórrer i pel que ha suposat en el futur per a la societat espanyola. Però al marge de la importància del fet i les consideracions històrico-polítiques que s'hi puguen fer, ara ens interessa sobretot el que hem indicat més amunt: les tensions que es van viure a la ciutat així com el sofriment i dolor que milers d'alcoians van haver de suportar durant el conflicte i molts anys després amb la repressió dels vencedors. Pràcticament en totes les famílies hi va haver —hi ha encara en el record— un motiu o circumstància tràgica: un mort, un mutilat, un empresonat, un depurat, un afusellat o un exiliat; per motius i circumstàncies ben diferents, però aflicció i amargor al cap i a la fi.

I la nostra guerra civil va propiciar moltes situacions luctuoses que van afectar milers de ciutadans: morts i ferits en actes de guerra —en el front o en el poble pels bombardejos de l'aviació—, llistes negres, depurats d'un i altre signe, empresonats i jutjats per tribunals —revolucionaris o feixistes— amb condemnes molt variades, assassinats, exiliats... Si els sumem tots,

tasca no sempre senzilla, trobarem que en les generacions posteriors al conflicte, milers de famílies alcoianes tenen un avantpassat al qual la guerra i la repressió posterior els va destrossar la vida o la va dificultar i, per tant, els seus descendents n'han patit les conseqüències. Tots els noms i avinenteses personals estan perfectament recollides en el volum col·lectiu *Tiempo de sombras*, d'Àngel Beneito, Francisco Moreno i Josep Lluís Santonja, els quals sumen la seua exhaustiva recerca a les aportacions de la *Causa General*, R. Coloma, M. Pascual i V. Gabarda, entre altres. Seguirem, doncs, en línies generals el seu plantejament, tot adaptant-lo al present dossier, i en resumirem les dades bàsiques que ofereixen.

a) Víctimes per actes de guerra. Els soldats i voluntaris alcoians van lluitar en diferents fronts de guerra amb resultats finals ben diferents. Per exemple, Paco Aura amb a penes 18 anys va estar al front de Madrid, després en la batalla de l'Ebre —on el van ferir— i, finalment, en la reculada de Catalunya d'on va passar a França. Des dels camps de concentració francesos es va incorporar a les Companyies de Treball, va caure presoner dels alemanys i acabà en el camp de concentració nazi de Mauthausen. I com ell, altres voluntaris i soldats dels quals no sempre coneixem la seua trajectòria. La major part dels milicians alcoians i la classe de tropa regular van estar lluitant primer a Andalusia l'estiu del 36, i després al front de Terol en 1937 i 1938. En els dos llocs van sofrir dues desfetes militars.

Salvador Jordà descriu de forma molt colorista i gràfica l'entusiasme de la ciutat d'Alcoi que acomiadava a principis de agost el comboi militar format per 40 camions i uns 1.000 homes —400-500 milicians voluntaris i 400-500 soldats regulars de la caserna— que marxaven al front de Còrdova. Acantonaren per les immediacions de Pedro Abad, Espejo i Castro del Río, on van fer bones amistats amb una població que els va rebre amb entusiasme. Després d'unes setmanes d'adaptació al terreny i vigilància, en setembre entrarien en combat a Cerro Muriano contra un tabor de regulars i falangistes, amb un resultat vertaderament desastrós; i el 24 un altre grup d'alcoians defensà Espejo que fou pres per l'enemic. Segons testimonis d'algun supervivent, com

el caporal Jordà, els enfrontaments van ser duríssims i possiblement moriria prop de la meitat dels expedicionaris. Podem imaginar els ànims i l'ambient de retorn a casa.

El govern de la República va pensar que era millor integrar-los a tots, milicians i soldats de lleva, en una unitat i va crear les conegudes com brigades mixtes. La que integraria els combatents alcoians va rebre instrucció durant uns mesos i després va marxar al front de Terol, on estaria fins el 1938. Allí van patir molt de fred i algun ensurt, com el de la serra Palomera en 1937. Però el pitjor seria quan les tropes dels sublevats reconqueriren Terol en 1938 i avançaren cap el Mediterrani, tot espentant les tropes republicanes en la seua fugida cap a Castelló —Borriol, Albocàsser, Benassal...—, on moriren i serien fets presoners un bon nombre d'alcoians —per exemple, el ja tinent Jordà—.

Quants alcoians van morir en aquests actes de guerra? No ho sabem amb exactitud, però podem calcular que almenys entre Cerro Muriano i Terol no hauria de baixar la xifra de 500 a 1.000 entre soldats, milicians i oficials.

b) Revolució i repressió. Alcoi no solament estava en guerra sinó que també va entrar en revolució. Des del moment que es va poder aturar l'aixecament dels militars de la caserna del Biscaia, sindicats obrers i partits d'esquerra es van constituir de fet en l'autoritat local que prenia les decisions més importants: primer fou el Comité Revolucionari de Defensa (CRD), reconvertit mesos després en el Consell Econòmic Polític Social (CEPS) i, finalment, en 1937 en el Consell Municipal (CM). La direcció de la ciutat quedà baix la seua autoritat. Per un costat, es van crear al principi els Comitès de Control de les fàbriques mitjançant els quals els treballadors intervenien directament en la gestió sense que canviara la titularitat de les empreses, fins que van començar els processos de col·lectivització dels sectors bàsics com el metall, el tèxtil i el paper. Recordem que Alcoi era una ciutat fortament industrialitzada i hi havia un sector obrer fort, de milers de treballadors —la majoria adscrits a la CNT—, que esperaven des de feia dècades unes millores de les dures condicions de treball, i amb les condicions que s'havien creat amb motiu

del conflicte armat, veien una oportunitat de portar endavant els seus plantejaments col·lectivistes i revolucionaris.

Per l'altre, es van incautar edificis i xalets particulars on es van instal·lar les seus dels sindicats i es convertiren alguns en nous centres de reclutament de voluntaris; també es van enderrocar tres esglésies que des de la desamortització pertanyien al municipi: la de Santa Maria, la de Sant Agustí i la de Sant Maure i Sant Francesc.

Finalment, van ser depurats del seu lloc de treball per "*desafectos*" uns 60 treballadors públics —mestres, funcionaris municipals...— i detinguts i empresonats aquells ciutadans que a criteri de les noves autoritats eren considerats perillosos per la seua adscripció o militància dretana o falangista. Entre 800 i 1.000 persones van sofrir dies o mesos de presó en els diferents establiments que es van habilitar per a acollir els possibles enemics. La majoria van estar a la presó del partit judicial, que depenia de l'autoritat judicial, per les dependències de la qual passaren 473 persones. Però també hi va haver altres locals improvisats, amb menys ingressos, que depenien de les milícies antifeixistes o de la creada Guàrdia Popular Antifeixista (GPA): en el Círculo Católico, el Col·legi de les Esclaves, el convent del sant Sepulcre, el Círculo Industrial, el col·legi dels Salesians i el xalet de Carlos Pérez. Alguns van durar poc de temps i van tenir un nombre baix de detinguts. Molts dels empresonats van ser alliberats als pocs dies o van ser enviats a la presó d'Alacant; però altres eren trets de forma irregular i assassinats en les afores de la ciutat; són els coneguts com "saques" i "passejos" que es van fer els primers mesos de la guerra. Entre juliol de 1936 i febrer de 1937 van morir de forma violenta, sense control de les autoritats republicanes, un centenar llarg d'alcoians —uns parlen de 109, altres de 124, altres de 131—. Els últims van ser els coneguts com "els 9 de la carbonera del Círculo Industrial", brutalment morts i enterrats en el Mas de Nuño.

c) Bombardejos. Alcoi va patir entre setembre de 1938 i març de 1939 set bombardejos per part de l'aviació italiana, amb el resultat de més de 60 morts i molts danys en centenars de cases i fàbriques. Gràcies als refugis soterranis que Defensa Pasiva va construir, se'n val salvar molts

Sisé bombardeig de l'aviació italiana (Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare)

més. Es difícil entendre aquestes accions militars contra la població civil d'una ciutat que estratègicament no tenia cap valor i, a més, la guerra ja estava guanyant-la el bàndol rebel i per tant no necessitava aquesta mostra de poder i crueltat. Les possibles explicacions caldria buscar-les en l'interès per "castigar" i "escarmentar" una ciutat que si per un costat s'havia inclinat clarament per la legalitat republicana des del principi i va avortar el pronunciament militar, per l'altre havia encetat una revolució social que havia col·lectivitzat les fàbriques i produïa armament, material de guerra i

teixits per als soldats del front. Però potser hi haja un altre motiu, que alguns autors insinuen també: provocar entre la població una sensació de temor i pànic perquè es mantingueren inactius quan molt probablement farien l'entrada a la ciutat els "nacionals" i les noves autoritats falangistes es feren càrrec de la direcció de la ciutat. No s'ha d'excloure la possibilitat que una quinta columna de l'interior donara informació a l'aviació italiana dels punts estratègics a bombardejar, no important-los el dany que a la ciutat podia causar o les vides de civils que es podien perdre.

d) Vida quotidiana. Indubtablement, la vida quotidiana dels alcoians es va veure alterada, l'ambient de la ciutat va canviar i les persones van viure i veure situacions noves, inesperades i, en no poques ocasions, difícils i dramàtiques. Indiquem-ne unes poques, a tall d'exemple: les tensions en les famílies per si venien a detenir a algun membre de la família, sobretot si eres de clara adscripció conservadora i et demanaven aportacions econòmiques "voluntàries", l'ambient bèl·lic o bel·licista entre els més compromesos —voluntaris, milicians de l'ordre públic...—, la preocupació constant pels soldats que estaven en el front de combat per si els ferien o no tornaven, el problema dels subministraments dels productes alimentaris bàsics —no sempre hi havia de tot i calia moltes vegades fer cues, com contava Adrián Miró—, la por constant a l'aviació i les carreres que s'havien de fer per córrer a un refugi proper en quan sonava la sirena, la precaució per certes converses amb persones que no es coneixien bé per si eren dels "teus" o dels "altres" i et podien denunciar... Realment l'ambient de la ciutat era de veritable tensió al carrer i als domicilis. Tensió que no s'acabaria amb la fi de les hostilitats. Potser un dels que millor ha copsat l'ambient de guerra a Espanya així com les crueltats i els heroïsmes que va propiciar, siga el periodista sevillà Manuel Chaves Nogales en els seus nou relats del llibre *A sangre y fuego*.

e) Els judicis sumaríssims i la repressió franquista. Si dolorós va ser per unes famílies l'actuació descontrolada dels piquets que els primers mesos van cometre assassinats, no menys ho serà després per als que van haver d'enfrontar-se a judicis sumaríssims ordenats per les noves autoritats per la seua actuació durant el conflicte. Solament per ser milicià durant els primers mesos del conflicte, haver-se incorporat com a voluntari a l'exèrcit republicà, pertànyer a partits d'esquerra o ser persona destacada d'algun sindicat obrer o de la política local ja era motiu suficient per a ser detingut i passar pels tribunals. La major part dels judicis van tenir lloc entre 1939 i 1945, i no sempre es van celebrar amb les garanties processals —o la generositat— que un estat vencedor hauria d'haver aplicat. Miquel Pascual reproduïx les quasi dues-centes sentències que els tribunals

militars van dictar sobre alcoians, dels quals van resultar absolts 5, condemnats a mort i executats 33, i la resta van tenir penes diverses a criteri dels jutges. En *Tiempo de sombras* s'explica amb detall les diferents situacions dels presos —alguns van ser utilitzats com a ma d'obra esclava—, el sistema que es va utilitzar per obtenir informació dels detinguts —les tortures i la por—, i la relació nominal dels alcoians que fins la mort de Franco van sofrir persecució per les seues idees polítiques. Per exemple, aporten el nom de les 700 persones que van estar sotmeses al que s'anomenava "llibertat vigilada".

La repressió dels vencedors va ser tan dura i forta, que no hi havia prou espai per als detinguts a la presó del jutjat o del partit judicial, motiu pel qual s'hagueren d'habilitar més espais carceraris: als baixos de l'Escola Industrial i antic Hospital Suec-Noruec —es coneixia com presó del Generalíssim—, un camp de concentració al carrer Oliver —solament durant l'any 1939—, i en la nau coneguda com l'Abastecedora —un edifici ubicat prop de l'Estació del Nord—. Arribaren a amuntegar-se més de 700 persones entre les d'Alcoi i les d'altres procedències, amb els problemes que l'ataquinament comporta d'higiene, de convivència o d'alimentació.

A tota aquesta repressió caldria afegir i recordar les sancions de tipus econòmic que es van imposar —que no sempre es podien pagar—, la persecució especial dels considerats maçons i comunistes —veritable obsessió del nou règim—, la depuració o remoció de 200 treballadors del sector públic —docents, sanitaris, vigilants, funcionaris...—, o els exiliats a l'estranger —molts d'ells anaren a parar a camps de presoners o de concentració, 24 dels quals caigueren en el camp nazi de Mauthausen on van morir la meitat—.

Foren tres anys realment penosos, tràgics i dramàtics per tothom, per un motiu o altre; les persones que ho van patir ho han recordat tota la vida, i les seues imatges, circumstàncies o vivències els han acompanyat sempre. La postguerra no va ser menys tràgica i dolorosa per als vençuts, que acabaren davant un piquet d'execució, en l'exili, en la presó o en un exili interior; i per al conjunt de la societat han suposat pèrdues humanes, morals, culturals i

econòmiques irreparables. Encara que la repressió dels vencedors es va mitigar des de la fi de la segona guerra mundial (1945) perquè van ser derrotats els aliats del franquisme, en realitat la persecució de la dissidència política no va parar fins els anys 70, baix formes i pretextes jurídics diferents, però va ser persistent.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AA.DD. (21-2-1998), "Alcoy y Cocentaina en la guerra de Cuba. 1898", periòdic *Ciudad*, suplement setmanal, núm. 38.

ARDIT, M. (1977). *Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840)*. Barcelona: Ariel.

Arxiu Municipal d'Alcoi (AMA): Llibres de Cabildos i Carpetes de correspondència.

BENEITO, À.; BLAY, F. X. (2013). *Guerra i revolució a Alcoi: Els llocs de la memòria*. Alcoi: Cubicat-ACAC.

BENEITO, À. (2015). "L'aventura africana del Biscaia", en *Revista de la Festa de Moros i Cristians*. Alcoi, pàg. 222-224.

BENEITO, À. (2017). "Captius alcoians a l'Àfrica?", *Revista de la Festa de Moros i Cristians*. Alcoi, pàg. 197-199.

BENEITO, À.; MORENO, F.; SANTONJA, J. Ll. (2017). *Tiempo de sombras. La represión en Alcoi desde la guerra civil a los años 70*. Alcoi: Ajuntament.

CARIDAD, A. (2014). *Cabrera y compañía. Los jefes del carlismo en el frente del Maetrazgo (1833-1840)*. Saragossa: Institución "Fernando el Católico".

CASTELLÓ, A. (2003). *Francisco Antonio Peydro y las Embajadas. Luces y sombras de una época 1812-1862*. Alcoi: Arxiu Municipal-Ajuntament.

COLOMA, R. (1978). *El "Biscaia" en Cuba*. Alacant: C.A.P.A.

COLOMA, R. (1980). *Episodios alcoyanos de la Guerra de España*, Alacant: Gráficas Díaz.

DE MIGUEL, E. (2010). "Las tropas españolas en la guerra de Cuba: de las estimaciones especulativas a la cuantificación", en *Anales de la Real Academia de Cultura Valenciana*, núm. 85, pàg. 243-271.

DONOSO, I.; JAÉN, A. (2018). *Crónicas de Santiago Mataix sobre la revolución filipina y la muerte de José Rizal*. Alcoi: Arxiu Municipal i Ajuntament.

Fulla de serveis militars d'Enrique Beltrán Cortell.

MARTÍ, J. (1864). *Guía del forastero en Alcoy*. Alcoi: imp. Juan Martí. Edició facsímil (1990), València: Librerías París Valencia.

ORDUÑA, A. (1926). *Actuación del batallón expedicionario del regimiento de infantería de Vizcaya nº 51 en la Zona Oriental del Protectorado. 1924*. Sóller (Mallorca): imp. de J. Marqués Arbona.

PASCUAL, M. (1993). *Horas robadas. Narración basada en la Guerra Civil en Alcoy*. Alcoi: Alcoy 2000.

PIRALA, A. (1858-1890). *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista*. Madrid: imp. Mellado, 5 vol.

RACV Digital.

RÚJULA, P. (editor) (2006). *Historia de la guerra última en Aragón y Valencia*, Saragossa: Institución "Fernando el Católico".

SALINAS, M. (26-5-2019). "Las alpargatas ciezananas olvidadas de la guerra de Marruecos", en *Eldiario.es*.

SÁNCHEZ, S. (2001), "Olvidos de una guerra: el coste humano y económico de la independencia (Cuba-España, 1895-1898)", en *Revista de Indias*, núm. 221, pàg. 113-140.

TORMO, J. (10-10-2020), "Cançons de la Guerra de Cuba", periòdic *El Nostre*.

I QUAN LA CULTURA S'EXILIA? REESCRIURE LA HISTÒRIA CULTURAL D'UNA SOCIETAT MUTILADA

YASMINA YOUSFI LÓPEZ

Filòloga i professora a l'IES Pare Vitòria¹

"La falla" (1955) és un dels magnífics contes que l'escriptor valencià Max Aub va publicar durant el seu llarg exili a Mèxic. En ell, Aub parla, amb una subtileza estremidora, d'un dels fils més delicats que uneixen a un pare i a un fill: la confiança. Enmig d'una València festiva, durant la nit de Sant Josep, aquest fil es trenca quan el pare, obstinat a reparar una canonada de la casa, no compleix la promesa de portar al xiquet a veure la cremà de la falla a temps. Quan arriben a la Plaça de l'Ajuntament, ja és tard. El pare ha d'afrontar per tant una de les rèmores més difícils de la seua vida: la decepció del fill. Després del colp, passegen, en silenci, fins a la platja. Es queden observant el mar una llarga estona. De sobte, sembla com si el poder curatiu de l'aigua tinga un efecte extraordinari en les seues vides perquè, quan tornen a la ciutat, en comptes de trobar les cendres del final de la festa, escolten al carrer de les Barques la repicadissa alegre de la traca i,

davant d'ells, el moment més important de la festa: la cremà de la gran falla. El temps ha perdonat al pare regalant-li excepcionalment l'oportunitat de fer les coses bé, de recompondre el delicat fil que l'uneix al xiquet, de tornar-li a aquest la il·lusió. Aquest conte té un final feliç gràcies a l'element fantàstic que els fa viatjar inconscientment al passat i redimir un error insalvable. Però també posa la mirada sobre la realitat, on preval la impossibilitat de repetir experiències, moments, emocions... perquè el pas del temps és imbatible i mai no perdona. Aub escriu "La falla" des de l'exili mexicà retratant una València anterior a la guerra, la ciutat de la seua joventut sota el cel republicà, tot sabent que tant la seua vida allí com el vaivé íntim de la ciutat són irrepetibles. Per això, quan torna a passejar per ella l'any 1968, insisteix en el fet que aquella trobada no és realment un retorn. Segons diu als seus diaris, aquells van ser els mesos més tristos de la seua vida. El retorn somiat tantes vegades des de la llunyania era impossible.

La condició d'exiliat s'ha associat sovint amb temes com la nostàlgia, la insatisfacció o l'etern retorn; també amb motius com l'ombra, la ceguera, els fantasmes, les petjades o el deteriorament de rostres,

¹ Ha tractat recentment el tema de l'exili cultural en la seua tesi doctoral: *La labor teatral de Josefina Plá. Una escritora en la frontera*

Conversa a un camp de concentració francès, il·lustració de *Los surcos del azar* de Paco Roca

Virgilio Botella Pastor (Alcoi, 1906 - Gijón, 1996)

Un dels llibres de Virgilio Botella

cossos, teixits... L'historiador dels exilis culturals espanyols, Vicente Llorens —també valencià, exiliat i republicà—, confessà que la vida d'un desterrat està trencada, buida i frustrada perquè el desterrat, que viu en una sempiterna espera, està tan enfonsat en el passat com privat de futur. L'escriptor Francisco Ayala va definir l'exili no com una experiència concreta, sinó com la consciència d'una absència definitiva, mentre que la filòsofa Maria Zambrano afirmà, amb paraules agredolces, que amava el seu exili, que va acabar amant-lo perquè, un cop considerat com una pàtria coneguda, li semblava irrenunciable. El poeta argentí Juan Gelman va inventar la paraula "mundar" per tal de justificar irònicament que el retorn a casa, després de l'exili, és un fet irrealitzable, i el crític palestí Edward Said, citant a Wallace Stevens, comparava l'exili amb una ment hivernal, en què el *pathos* de l'estiu, la tardor i la primavera es troben pròxims, però són inaccessibles. Encara que aquestes reflexions provenen d'intel·lectuals que van patir directament l'experiència de l'exili, les seues paraules conviden a fer una lectura que transcendeix l'àmbit d'allò personal i ens presenta l'exili com un tema que impregna l'actualitat i pertoca la memòria col·lectiva d'una societat.

Després d'una diàspora com la de 1939, què queda als espais que els exiliats ja no hi poden habitar? L'exili deixa a les llars dels que han marxat una foscor estranya, l'ombra d'una vida que mai no podrà transcórrer. Així, a la cultura d'un país —a cadascuna de les seues ciutats i a cadascun dels seus pobles— l'exili llega una petjada inintel·ligible, un forat profund que es va tapant amb un relat boirós de la història: un relat tan lleuger com incert on la vida dels que van haver de desterrar-se no té cabuda. El drama de l'exili, per tant, no només es reflecteix en les trajectòries personals dels desterrats, com exposaren Llorens, Ayala o Zambrano, sinó també en la societat mutilada que van deixar forçosament enrere. Per aquesta raó, l'exili pot entendre's també com una catàstrofe silenciosa que, a partir dels anys quaranta, va anar sedimentant obllits; una malaltia atroç que corroïa els pilars d'una societat que un dia va intentar fer més lliures els seus ciutadans mitjançant la cultura.

Construcció d'un pont dissenyat per Ovidio Botella Pastor sobre el riu Ebre (1938)

la guerra civil i l'exili? No hi ha dubte que el *destemps* va ser un dels grans monstres contra els quals van haver de lluitar també els escriptors exiliats. Com Virgilio Botella, Ricardo Baldó García no va poder publicar les seues obres, que evocuen el seu exili en Algèria, fins a la dècada dels setanta. A la Impremta La Victoria d'Alcoi van nàixer el relat autobiogràfic *Un cuento escrito en la arena* (1970), *Del negro al amarillo. Relatos del exilio* (1972), que conté set relats situats en distints punts clau de l'exili en el nord d'Àfrica, com el Camp Morand —el major dels camps de reclusió nord-africans—, i *Exiliados españoles en el Sáhara, 1939-1943 (Un punto negro en la historia)* (1977). Les tres són edicions personals de l'autor.

Ovidio Botella Pastor, germà de Virgilio, després de lluitar activament en la guerra —en última instància com a cap d'enginyers de l'exèrcit de l'Ebre— i de passar pel camp d'internament de Saint-Cyprien, va aconseguir arribar a Mèxic. A la capital, començà treballant en el condicionament de les antigues cases que es convertirien en l'Institut Luis Vives i l'Academia Hispano-Mexicana. No oblidem que, durant la República, va formar part de la Junta Central de Segunda Enseñanza, adherida a l'Oficina Técnica de Construcción de Escuelas del Ministerio de Instrucción Pública, on es desenvoluparen els projectes de construcció d'espais pedagògics, com ara el de substituir les escoles religioses per centres educatius laics. A Mèxic D.F., Ovidio va consolidar una llarga carrera com a calculista i arquitecte, integrant-se en l'anomenada

tercera generació d'arquitectes espanyols emblemàtics per al desenvolupament de les infraestructures mexicanes. Exemple del transvasament cultural que l'exili suposà per als països d'acollida, va fundar i dirigir la constructora *Técnicos Asociados S.A. (TASA)* que executava projectes de construcció d'edificis i plantes industrials al llarg de tot el país. Segons els experts, Botella va aconseguir fama per ser el primer constructor en Mèxic que aplicà en cimentacions les superfícies de doble curvatura. Entre la seua obra destaquen l'Institut Nacional de Cardiología, la Universidad de las Américas de Puebla, l'Institut Mexicano del Seguro Social de San Juan de Aragón i altres edificis públics i privats en ciutats com Oaxtepec i Cuernavaca, tots exemples de modernització del país.

Un dels llibres de Ricardo Baldó

José Santacreu Mansanet

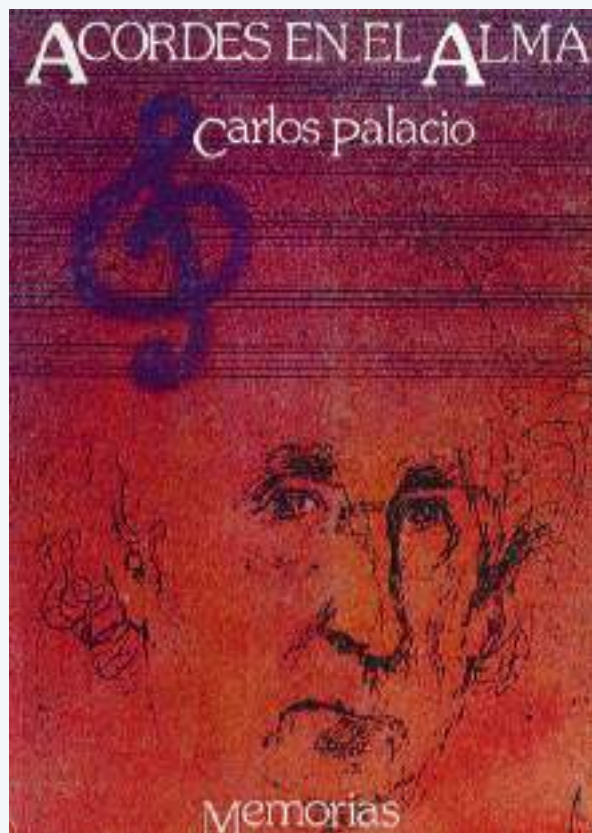
I quan la cultura s'exilia?

Reescriure la història cultural d'una societat mutilada

José Santacreu Mansanet, natural de Beniardà, va consolidar a Alcoi la seua carrera com a crític literari quan col·laborava en *El Correo de Alicante* i en *El Noticiero Regional*. Amic de César Arconada i de José Renau, va acabar exiliant-se en la URSS, on va destacar pel seu intens treball de divulgació de la literatura en llengua castellana, especialment l'obra dels joves poetes, a través de la revista de capçalera *Literatura Soviética*. A Alcoi, Santacreu va conèixer el compositor Carlos Palacio. Després d'aconseguir protegir-lo durant set anys, la ciutat va perdre també a aquest músic, que va decidir exiliar-se en París en 1946 gràcies a una beca concedida pel govern francès. Palacio és molt més que l'autor de l'*Himno Marcha de las Brigadas Internacionales* durant la guerra civil espanyola. Escriptor prolífic —va signar innumbrables articles de premsa i és autor d'uns esplèndids diaris—, és una peça essencial de la nostra història musical contemporània. Són filles de l'exili les composicions més belles de la seua carrera, com les que integren *Chants d'Espagne*. *Six Poèmes de Rafael Alberti* (1970) o *España en mi corazón* (1971). Mentre que d'Espanya no va rebre cap reconeixement fins a 1984, a l'exili parisenc gravà amb importants discogràfiques i la seua música va omplir en alguna ocasió el Théâtre de la Ville de París. L'alcoià va morir en l'exili en 1997. La carta que va escriure a Gil-Albert des de França en 1982, a propòsit de la Medalla d'Or que la ciutat d'Alcoi atorgava al poeta, no és només el testimoni d'una llarga amistat entre els artistes, sinó sobretot la projecció íntima d'una veu que tremolava de melancolia:

"Después, tu destino de guerra te llevó a Barcelona, más tarde al campo de concentración. Yo me refugié en Alcoy donde viví siete interminables años de destierro interior. Tú te exiliaste a tierras de antigua civilización española. El 23 de octubre de 1950 se estrenaba en el teatro Principal de Valencia por la orquesta que dirigía Daniel de Nueda —mi destierro en Francia ya había comenzado— una obra mía. Fue mi canto del cisne. Después... la gran noche se abatió sobre mi música en España."

Quant a Juan Gil-Albert, encara que va tornar d'Amèrica l'any 1947, el seu exili no va acabar eixe any. La seua experiència americana va determinar intensament la

Libre de memòries de Carlos Palacio

Carlos Palacio (Alcoi, 1911 - París, 1997)

seua obra i va definir la seua idea de democràcia, de manera que l'exiliat Gil-Albert passà a ser *insiliat* en una Espanya censora on la seua literatura difícilment encaixava. No és, per tant, casualitat que la major part de la seua obra estiga publicada a partir dels anys setanta.

El temps, com suggereix Aub al seu conte, és irrepètible. Per això, l'exiliat que torna a casa després de quaranta anys pot trobar-se carrers plens de desconeguts, veïns amb la memòria dispersa, algunes cendres. Els més afortunats reben algun homenatge o troben alguna editorial on publicar, sense censura, els llibres que van escriure tan lluny. I potser algun home o dona del seu poble acabe llegint-los. Altres desitjaran tornar a l'exili i no malbaratar els seus records amb una realitat que senten aliena. Volen tornar perquè, en molts casos, són les societats dels països d'acollida les que han gaudit dels seus projectes, de les seues creacions, les que han reconegut el seu treball i les que han assimilat les seues lliçons. Són aquells joves, els d'allà, els hereus directes de les seues trajectòries. Ací, en canvi, hem de conviure encara amb les cicatrius que els exiliats deixaren després de marxar. Per això, la dificultat de rellegir i de comprendre la nostra història cultural, tot recuperant als exiliats i integrant-los en el relat, evidencia la catàstrofe que suposa per a una societat un exili.

Hui ens resulta problemàtic mirar més enllà del cànon literari, artístic, musical —escrit i divulgat durant el franquisme— que tenim naturalitzat des de l'escola. Però, les novel·les de Virgilio Botella, els relats de Ricardo Baldó i les composicions de Carlos Palacio, que evoquen l'experiència de l'exili i que no formen part d'aquest cànon, també són nostres. Subvertir la història oficial per escriure'n una altra més extensa i diversa, aquella on hi haja lloc per als exiliats, és una manera més honesta de comprendre el nostre patrimoni. I aquest exercici de recuperació i reconeixement de la cultura de l'exili concerneix a qualsevol àmbit de la societat, començant per l'educatiu. No oblidem que l'aula és un espai dinàmic, eclèctic, màgic; un espai on, amb el grau just de confiança, poden nàixer arquitectes,

músics, escriptors... lectors, que coneguen bé el nostre patrimoni i el tinguen com a referent. És cert que la solució per a certes tragèdies perdurables i silencioses exigeix una reparació col·lectiva que ens posa a prova com a societat. Potser la falla no s'haja cremat encara.

Disc amb música de Carlos Palacio (1983)

A bord del Stanbrook, il·lustració de *Los surcos del azar* de Paco Roca

RISCOS NATURALS D'ORIGEN METEOROLÒGIC A ALCOI

ENRIQUE MOLTÓ MANTERO

Geògraf i professor
a la Universitat d'Alacant

Els climes mediterranis són molt heterogenis i com única característica comuna tenen l'aridesa estival i la irregularitat estacional i interanual de les precipitacions. El clima d'Alcoi és del tipus mediterrani, lleugerament continentalitzat i amb precipitacions mitjanes que ronden els 500 mm anuals, a cavall entre els plujosos —de 600 a 1.000 mm— del sud-est de la província de València i del nord-est de la d'Alacant i els secs —menys de 400 mm— i fins i tot àrids —200 a 250— del centre i sud de la província d'Alacant. Sense menysvalorar les dades climàtiques mitjanes, resulta especialment interessant acostar-se als esdeveniments meteorològics extrems que tenen lloc en aquest territori, perquè són els que poden provocar riscos naturals, sempre que hi haja activitats humanes exposades i aquestes siguen vulnerables per raons físiques, econòmiques i/o socials. Si es té en compte la impossibilitat de controlar per complet aquest tipus de situacions, sí que cal ser conscients, almenys, que és substancial a la vida en aquests territoris el conviure amb aquests riscos, i cal estar preparats, en la mesura del possible, per a evitar els efectes negatius i traure el màxim partit als positius. Es tractaria de citar fenòmens significatius per la seua repercussió territorial, com ara grans gelades, pedregades, tempestes locals, pluges torrencials, temporals prolongats, nevades, onades de calor, sequeres, ventades, etc.

GELADES

Aquesta és la segona zona més freda de la província, després de l'Alt Vinalopó. De fet, el nombre mitjà de dies de gelada oscil·la entre els menys de 10 de la zona urbana als més de 30 de certs sectors de Mariola.

El període en què són possibles les gelades en aquestes terres va des de novembre a abril, amb àpex al desembre i febrer, però sense que siguen rares abans o després. Els fons de vall són els més perjudicats en les gelades d'inversió que es produeixen, encara que no són rares les gelades d'advecció

que, fruit d'ones àrtiques d'evolució retrògrada, no deixen lliure cap sector.

Les gelades poden causar problemes generalitzats, encara que es produïsquen quan són esperades, en els mesos més freds, quan, de manera extraordinària, aconsegueixen especial intensitat. Amb les dades disponibles, es pot donar constància d'aquest fet al febrer de 1965, amb més de deu dies consecutius per davall de 0, i fins i tot de -4, culminats amb dos en què es va arribar a -8 i -9. Una cosa similar va succeir entre finals de desembre de 1970 i principis de gener de 1971, amb major intensitat, si cap, perquè van ser diversos els dies per davall de -5 i es va arribar a -11. Períodes de fred intens similars es troben al febrer de 1983, gener de 1985, gener i febrer de 2005 o gener de 2012. No tenim dades quantitatives de les gelades de febrer de 1956, que degueren ser molt intenses.

NEVADES

Si pot resultar estrany citar a les nevades com a fenomen present en un sector del sud-est espanyol, més encara ho pot semblar citat com a risc natural, però el fet és que en determinades situacions pot arribar a ser-ho, per a les comunicacions, els nuclis urbans i les indústries.

Les nevades més destacables per l'impacte que tenen sobre el territori són aquelles molt intenses, que acumulen al voltant de 50 cm de neu en períodes que oscil·len entre les 24 i les 72 hores, en els propis nuclis urbans dels municipis més poblats i industrialitzats de la comarca. Des de 1883 fins a 1999 s'ha comprovat que les nevades que s'han acostat o han superat aqueixos 50 cm han ocasionat ja greus danys en les comunicacions, edificis, cultius, indústries, etc., i fins i tot pèrdua

La nevada grossa de 1926

Nevada de 1980 i efectes al poliesportiu.
Autor Paco Grau

d'alguna vida humana. No obstant això, determinades nevades han acumulats grossàries inferiors —entre 15 i 30 cm— i ja han ocasionat trastorns importants en les comunicacions i trencament de nombroses branques de pins, i altres arbres urbans, perquè la intensitat de la precipitació no ha permès que aquesta s'anara fonent i el seu pes no ha pogut ser suportat per estructures arbòries no preparades. Un bon exemple d'això últim és el de la nevada de febrer de 2003 o de 16 de novembre de 2013.

Els beneficis d'aquestes copioses nevades són indiscutibles per a la recàrrega dels aqüífers, malgrat les possibles destrosses en alguns arbres, però no solen compensar tot el mal produït en altres activitats econòmiques, essencialment en la indústria. No obstant això, no deixen de trobar-se valoracions positives a l'espectacle ofert per aquesta mena de nevades i un cert anhel que es produïsquen com a senyals de la fi de grans sequeres i sanejadors de l'ambient. Els exemples més destacats en el període analitzat són el del 8/XII/1883, gener de 1914, Nadal de 1926, 8/II/1942, 11/I/1960 i 13/I/1980, i això fa que els anys transcorreguts entre aquesta mena de nevades vagin des dels 12 fins als 31. Gener de 2017 és un bon exemple de quantioses precipitacions nivoses en el nucli urbà, però d'un quallat molt parcial que va evitar conseqüències tan nocives com algunes de les anteriorment citades, encara que els seus efectes sí que van ser molt percebuts en tota la massa forestal municipal a penes per damunt dels 600 metres.

Són aquestes les nevades que poden considerar-se com a risc climàtic, donats els danys ocasionats, amb un període de retorn variable però segur, que ha de ser tingut en compte en la planificació, per a previndre, en la mesura que siga possible, els seus efectes, ja que es tracta d'un fenomen meteorològic no rutinari, però de cap manera excepcional. L'actitud davant aquesta mena de successos hauria de ser en certa manera comparable a la mantinguda davant les precipitacions d'aigua de forta intensitat horària que ocasionen extraordinàries avingudes fluvials, especialment en l'àmbit geogràfic mediterrani, que tenen períodes de retorn variables, però la presència del qual està assegurada per les característiques del clima mediterrani.

Una peculiaritat d'aquestes nevades que pot distingir-les de les quals tenen lloc en altres llocs de la Península, més que les grossàries aconseguides, és el fet que s'acumulen en molt poques hores, característica paradigmàtica de les precipitacions en el clima mediterrani. Com a exemples d'aquesta intensitat, en 1926 el metre de grossària es va aconseguir en tres dies, però especialment es va concentrar en les 24 hores del dia 26, i en 1980, 110 mm precipitats en forma de neu més 50 en forma líquida, que van donar una grossària màxima entorn dels 60 cm en el nucli urbà d'Alcoi, van caure en tan sols 30 hores.

PEDREGADES I TEMPESTES LOCALS

Tots dos fenòmens es presenten sota condicions molt similars i tenen una distribució territorial i estacional molt semblant, i també les seues conseqüències ho són. No obstant això, les pedres sempre resulten més nocives i les trombes poden generar en algunes ocasions més beneficis que danys, o es perceben a vegades com mal menor després de llargs períodes de sequera. En moltes ocasions es presenten de manera simultània però, encara que quasi sempre que hi ha pedregada hi ha aiguat en el mateix lloc o en les proximitats, la relació no sempre es compleix al revés. Per tots aquests motius l'anàlisi d'aquests dos fenòmens pot fer-se de manera conjunta, citant al final alguns episodis especialment significatius en els últims anys.

El Salt en 2004

Les causes i la distribució anual de les pedregades i de les intenses i irregulars tempestes locals són molt similars. Es pot avançar que són els mesos de maig, juny, agost i setembre els que més episodis de pedra registren.

"Es poden considerar tempestes locals aquells aiguats que són extraordinàriament heterogenis però poden caracteritzar-se per acumular quantitats diverses encara que sempre superiors als 15-20 mm, arribant fins als 100 i, puntualment, superant-los, sent el més freqüent que queden entre els 30 i els 70. El que més ha d'individualitzar a aquestes trombes és que es produïsquen concentrades en intervals de temps que oscil·len entre 15 i 120 minuts".¹

Un altre aspecte que caracteritza a aquestes precipitacions és que tenen lloc de manera més o menys aïllada i dispersa, concentrades en uns pocs quilòmetres quadrats i amb enormes diferències de quantitats acumulades, dins de l'àrea afectada, i entre ella i zones contigües. Aquest fet passa dins del propi terme municipal amb quantitats superiors als 50 mm en zones de Font Roja o Mariola per exemple, inexistents a la ciutat, però a vegades dins dels barris de l'allargat nucli urbà també hi ha diferències molt significatives.

En l'anàlisi de tempestes locals i pedregades val la pena citar una sèrie d'exemples en els quals es descriuen les característiques de les mateixes i els efectes sobre les diverses activitats humanes:

1 MOLTÓ, E. i MIRÓ, J. (2003): "Trombas de agua aisladas y dispersas en la provincia de Alicante", en GIL, A, OLCINA, J. Y RICO (EDS.) *Aguaceros, aguaduchos e inundaciones en áreas urbanas alicantinas*, Servicio de Publicaciones, Universidad de Alicante, pp. 113-143.

- El 25 de juliol de 1986 té lloc un intens aiguat i una forta pedregada, que també afecta a molts altres sectors del nord d'Alacant i sud de València, i que va deixar quantitats superiors als 50 mm a Alcoi.

- El 10 de juliol de 1992, novament en aquest mes, teòricament el menys procliu dels estivals a aquesta mena de situacions, Alcoi i zones pròximes registren entre les 16:00 i les 16:30 una tromba de pluja i granís que descarrega sobre aquesta població 33,5 mm. Els problemes generats van ser més importants en el mitjà urbà que en el rural i resulta un exemple especialment vàlid pel localitzat i perquè l'àrea de la Muntanya, dins de la menor incidència d'aquestes trombes i de qualsevol mena de precipitació al juliol, demostra major tendència que unes altres a registrar en aquest mes algunes d'aquestes situacions.

- En 2003, tant a la fi d'agost com durant el mes de setembre, tenen lloc intensos aiguats i pedra de distribució molt irregular amb danys molt similars als descrits en altres casos en la seua intensitat i irregularitat. Les xifres donen 80 mm en dues hores a Alcoi el 21 d'agost, 20 mm d'aigua i pedra en vint minuts, acompanyats de fortes ratxes de vent en quasi tota la zona fins a acabar prenent forma de tornado a Dénia.

En aquests episodis se sumen, d'una banda, un fenomen atmosfèric local de pluges molt intenses i, per l'altre, els efectes sobre una zona urbana i industrial densament poblada amb una incorrecta ordenació del territori o sobre espais de forts pendents.

És difícil pensar que una precipitació que oscil·la entre 20 i 175 mm en intervals que van de 15 a 120 minuts, que afecta una àrea amb fortes pendents i elevada densitat de vies de comunicació i edificacions, en hàbitat concentrat o disseminat, passe sense deixar una petjada important. No obstant això, hi ha una sèrie de factors, essencialment humans, que potencien la intensitat de les conseqüències de les tempestes. En primer lloc, cal oblidar-se de què es tracta d'un fet impredecible de la naturalesa que no es tornarà a repetir en molts anys. Queda demostrat que el succeït no és una cosa excepcional ni per la intensitat, ni per la forma, ni tan sols per l'època de l'any, ja que aquests fenòmens han demostrat una certa freqüència, amb tota la seua

irregularitat. La invasió dels barrancs que descendeixen de les serres per edificacions, cultius i diferents infraestructures viàries ha de ser vigilada i controlada en un futur i, allí on s'estiga davant fets consumats difícilment corregibles, ha de ser coneguda per l'administració i pels quals allí s'assen-ten, amb la finalitat que no se senten "sorpresos" davant fenòmens tan naturals com els descrits. El McDonald's instal·lat en un barranc prop del barri de la Font Dolça n'és un bon exemple de la invasió d'una zona de risc.

TEMPORALS DE PLUJA

En la caracterització climàtica d'Alcoi s'adverteix la presència de temporals de pluja de tardor que poden deixar en 24 hores quantitats pròximes, i fins i tot superiors, a les mitjanes anuals, però també se cita la presència de temporals de pluja prolongats. Tots aquests temporals presenten distribucions territorials molt irregulars, però resulten en tot cas generalitzats i afecten, a diferència del que succeïa amb les tempestes locals, a tota l'àrea geogràfica en la qual s'insereix el terme municipal d'Alcoi. Val la pena citar alguns exemples concrets de cadascun d'ells en els quals s'aprecie clarament la seua influència en l'àrea analitzada.

Temporals de pluja intensos són aquells que descarreguen amb virulència, en molt poques hores, generalment menys de 48, ingents quantitats de precipitació. Són generalment els mateixos que en el litoral i prelitoral originen inundacions i enormes danys materials i fins i tot humans, però que en l'àrea geogràfica que ens ocupa, donada la quasi total absència d'espais plans, tenen una menor repercussió territorial. No obstant això, no significa que Alcoi siga alié a tots els problemes ocasionats per aquestes situacions. El llinard de quantitat i intensitat de precipitació necessari perquè la precipitació cause problemes en les activitats humanes és molt major que en el litoral però "aquesta comarca no descobreix tampoc episodis de pluja diluvial que activen comportaments torrencials espasmòdics de rius i barrancs que travessen l'anfractuós terreny. Però no destaquen els episodis de pluges intenses pels possibles efectes d'avinguda dels cursos fluvials sinó

Desplaçament del pont d'accés al Polígon Santiago Payá

per l'energia que imprimeixen a determinats processos morfogenètics (lliscaments de vessant); qüestió que coneix ancestral defensa en les pràctiques d'abancament que modelen el seu paisatge".² En aquesta cita es recullen tant els principals efectes d'aquests temporals com la seua principal defensa, els abancaments. Novament, cal vincular l'activitat agrària amb una funció fonamental que va més enllà de la mera-ment productiva, l'estabilitat dels vessants.

Es poden citar alguns exemples en els últims anys d'aquesta mena de temporals:

- Entre el 24 i el 27 d'octubre de 1958 cauen 250 mm, de manera torrencial en alguns moments, causant problemes en fàbriques, cases i terres pròximes als cursos fluvials, encara que la precipitació va estar relativament repartida entre els quatre dies i aquest episodi té també característiques similars a les d'un temporal prolongat.

- El 10 d'octubre de 1966 precipiten més de 120 mm a Alcoi, en el que sí que es pot qualificar com un temporal torrencial, amb efectes similars als descrits en 1958.

- Del 5 al 7 d'octubre de 1971 la precipitació aconseguix els 200 mm, amb especial incidència en les vies de comunicació i en les conduccions d'aigua potable.

- El temporal que el 20 d'octubre de 1982 va afectar greument la ciutat d'Alacant i a la Ribera del Xúquer va tindre escassa repercussió en aquestes terres, però, a la fi d'eixe mes i principis de novembre, a Alcoi ciutat es va registrar un total de 125 mm per a tres dies —131,7 segons el plu-

² OLCINA, J. (1994). *Tormentas y granizadas en las tierras alicantinas*. Alacant: Universitat, p. 304.

Riu Riquer a la gota freda de 1986.
Autor Paco Grau

viòmetre situat en Joan XXIII—. Els danys patits per les infraestructures viàries per arrossegaments i desprendiments van ser quantiosos, i també va haver-hi inundació de baixos en els escassos sectors plans dels nuclis urbans.

- Indubtablement, l'episodi més destacat de tot el segle XX, com a temporal torrencial de tardor a la Muntanya d'Alacant, és l'esdeingut entre el 29 de setembre i l'1 d'octubre de 1986. Una peculiaritat d'aquest temporal és que va aconseguir la seua major intensitat no en el litoral o prelitoral de la Marina Alta i la Safor, com és l'habitual, sinó en el sector occidental de la Muntanya d'Alacant, amb quantitats que es van acostar a 700 mm en tres dies, arribant a acostar-se a 400 només el dia 29. Per si això fora poc, entre el 16 i el 17 de novembre un nou temporal deixa més de 200 mm, agreujant tot allò generat per l'anterior i trencant qualsevol teoria estadística que pretenga fixar uns períodes de retorn per a aquests successos. Els danys més severes es van produir en les infraestructures viàries i en els nuclis urbans, molt especialment en la indústria, principal sector econòmic de la comarca.

- En 1987 "Alcoi registra entre els dies 3 i 4 de novembre 175 mm. Es van registrar crescudes de llits generalitzades en tota l'àrea, però amb volums moderats, i, en tot cas, amb danys que van ser menors als beneficis que aquesta situació va suposar per al camp, recàrrega d'aqüífers, etc., de la zona".³

- Els dies 4 i 5 de setembre de 1989 va tindre lloc un altre d'aquests temporals acumulant més de 150 mm, encara que en dies successius va arribar a sumar 100 mm més, convertint-se en un temporal de pluges prolongades intens però no torrencial, en un dels anys més plujosos del segle, en tindre continuïtat amb temporals prolongats en els mesos de novembre i desembre.

- El 30 de setembre de 1997, després d'un matí de trombes especialment intenses a la ciutat d'Alacant, amb tres morts i quantiosos danys, el nucli convectiu es desplaça cap al nord i a Alcoi deixa durant la vesprada més de 100 mm en unes cinc hores, que van ocasionar problemes però de poca importància en comparació als de la capital provincial.

- Del 10 al 16 de setembre de 2019, es donen quantitats entre els 100 i els 150 mm en els diferents observatoris d'Avamet en el municipi, però quasi tot es concentra el 12. Cal reconèixer que les quantitats i els danys generats van ser molt menors als quals es van donar no ja a la Vega Baixa sinó en la veïna comarca de la Vall d'Albaida o en alguns sectors del Comtat com Muro, Beniarrés o Gaianes.

Hi ha un altre tipus de temporals de pluja, menys freqüents en altres llocs de la província, i bastant mal coneguts, tant en les seues causes, com en les seues conseqüències. Es tracta de temporals que poden acumular quantitats similars i fins i tot superiors als anteriors, però es diferencien d'ells que la seua intensitat és més diària que horària, és a dir, la precipitació pot arribar a sumar entre 50 i 500 mm, però no en unes hores, sinó en períodes de temps que, amb més o menys interrupcions, poden anar d'1 a 15 dies. També es diferencien dels anteriors que, encara que també poden donar-se al setembre i octubre, són més propis de l'interval que va des de novembre a maig. Entre els agricultors de la zona són coneguts com temporals d'hivern i primavera, clarament

3 *Ibidem.*

diferenciats de les tempestes locals i de les pluges torrencials, i molt anhelats pels seus efectes majoritàriament benèfics, per les importants saons que proporcionen, molt superiors a les que suposen quantitats similars o superiors, caigudes en tempestes o pluges torrencials.

Les situacions sinòptiques que els desencadenen són molt similars a les de les pluges torrencials —baixes pressions en altitud centrades en el golf de Cadis o fruit d'un tàlveg d'evolució retrògrada, combinades en superfície amb baixes pressions sobre la mar Balear o la d'Alborán i/o el límit sud de l'anticicló centre-europeu—, amb la gran diferència que el gradient tèrmic entre l'aigua de la mar i l'aire fred en altitud no és tan alt i que la càrrega higromètrica de la capa d'aire supramediterrània és molt més baixa. Això últim fa que siguin capaços d'ocasionar importants temporals de pluja, però més per la seua persistència en el temps que per la seua intensitat. En algunes ocasions, aquests temporals van acompanyats d'aire fred també en les capes mitjanes i baixes de la troposfera, i donen lloc a nevades en cotes generalment superiors als 1.000 m, però que a vegades baixen a 500, i són capaços d'acumular grans grossàries amb els efectes positius i negatius que s'han descrit. Aquests temporals, segons l'entitat, l'època de l'any i el nombre de dies transcorreguts sense ploure amb una certa intensitat, poden arribar a suposar des d'un reg important fins a una important recàrrega per als cursos fluvials i els aqüífers, que els pot arribar a fer pujar de nivell fins al punt de no haver d'emprar cap mena d'ajuda artificial en l'extracció.

Finalment, encara que no passa sempre, poden provocar importants lliscaments en terrenys argilencs incapaços de retindre més aigua, que en la zona rural suposen un problema més o menys salvable però en zones industrials o urbanes han donat nombrosos problemes, que han obligat en tota la nostra història a protegir

els vessants del centre en la seua caiguda al Molinar i al Riquer o, per exemple, han suposat continus problemes en el Polígon Industrial Santiago Payà, sobretot en el seu accés. En el cas de la part més deteriorada del nucli històric, també han implicat la caiguda d'edificis.

Temporals prolongats més destacats en els últims 70 anys

Any	Mes	Quantitat	Nombre de dies	Pp dia més plujós	Pp anual	Neu al nucli urbà
1951	març	140	4	61	730	Sí
1954	abril	200	14	62	430	
1959	febrer	300	19	66	782	
1963	desembre	125	15	35	395	
1964	desembre	300	13	87	574	
1969	octubre	200	12	77	565	
1972	novembre	164	3	74	673	
1973	desembre	212	9	66	570	
1974	febrer	130	6	67	523	
1975	març	158	6	44	488	
1976	abril-maig	180	11	37	482	
1977	maig	125	3	79	569	
1980	gener	150	6	60	684	Sí
1982	març	130	6	54	583	
1984	novembre	186	5	91	390	
1989	març	150+40	3+1	71	1020	
1989	nov-des	115+50	15+5	28	1020	
1990	gener	178	9	54	705	
1990	abril-maig	61+75	5+4	48	705	
1991	gener	223	7	83	557	
1992	maig	215	4	84	726	
1993	gen-feb	325	16	89	672	Sí
1997	abril	60+81	3+4	68	800	
2001	febrer	120	6	36	633	
2003	abril	108	6	51	836	
2003	novembre	200	6	90	836	
2004	desembre	240	12	40	780	
2007	Març-abril	188	16	56	779	
2007	set-octubre	313	17	80	779	
2008	maig	85+39	7	69	684	
2011	novembre	155	6	100	602	
2012	gener	127	5	100	614	
2012	novembre	160	5	56	614	
2013	abril	164	6	86	578	
2016	desembre	77+228	7	100	552	
2017	gener	176	7	77	500	Si
2017	març	104	2	91	500	
2018	gener	95	3	91	546	
2019	abril	125	5	52	539	
2019	setembre	104	6	52	539	
2019	desembre	91	5	54	539	
2020	gener	184	4	106	¿?	

Font: Círculo Industrial i AVAMET. Elaboració pròpia

El millor exemple és el temporal del 19 al 23 de gener de 2020, sobretot el dia 20, on "Gloria" va acumular quantitats superiors als 200 mm. Juntament amb tot el caigut en els mesos anteriors, més els forts vents de l'est més, sobretot, el deteriorat estat de molts edificis, va provocar la caiguda d'un gran nombre de cases i la mort d'una dona.

Tot i que són molts els temporals d'aquest tipus que es podrien citar en aquesta regió geogràfica en els últims quaranta anys, en el següent quadre es poden destacar només aquells que han superat àmpliament els 100 mm i han tingut destacables repercussions territorials.

En aquest repàs històric han sigut obviats quasi tots els temporals més modestos, que han sumat entre 50 i 100 mm. Si fins i tot en el cas de les tempestes locals i les pluges torrencials ja s'advertia que en molts casos els beneficis podien arribar a ser a llarg termini més destacables que els perjudicis, en aquests temporals intensos i prolongats la balança encara és més clarament positiva. Un només d'aquests temporals pot aportar quasi tota l'aigua necessària tot un any i recarrega aqüífers per a diversos anys, suplint els dèficits dels cíclics períodes secs.

SEQUERES I ONADES DE CALOR

És habitual, dins d'una variant de clima mediterrani com aquesta, la quasi total absència de precipitacions durant l'estiu, especialment al juliol i agost, que molt sovint es podia allargar a juny i setembre. Aquesta aridesa estival es combina amb unes temperatures mitjanes altes que impliquen una alta evaporació i sotmeten als cultius i a la vegetació natural, encara que estiguen ben adaptats, a un important estrés hídric. L'absència de precipitacions, generalment a l'estiu, però també possible en altres moments, és present en pràcticament els cinquanta anys analitzats.

L'aridesa estival es pot prolongar més enllà dels dos a quatre mesos d'estiu i arribar a ocupar tot un any. En els últims cinquanta anys, 1968, amb 389 mm, i pràcticament sense cap temporal que supere els 50 mm, sembla ser l'any que millor s'adapta a aquestes característiques, i fins i tot es podria allargar, si es té en compte que en 1967, encara que la precipitació aconse-

guira els 467 mm, no va haver-hi a penes temporals destacables, i que en 1969 no va haver-hi pluges importants fins al temporal d'octubre, que va acumular 200 mm i va posar fi a la seqüència. L'any 1981 encara s'adapta millor a aquestes característiques, perquè només va acumular 221 mm, però la situació presenta menys duresa perquè ve emmarcada per temporals de pluja destacables a la fi de 1980 i a principis de 1982.

En un nivell superior es poden citar períodes d'indigència pluviomètrica que superen àmpliament l'any. Entre 1952 i 1955 es detecta un d'aquests períodes, amb una mitjana de precipitació de 336 mm, encara que és sobretot en 1952 i 1955 quan la sequera és especialment important perquè no s'aconsegueixen els 250 mm i no hi ha temporals importants. Per contra, a l'abril de 1954, dins d'aquesta seqüència seca, se situa un temporal de pluja prolongat que, amb 200 mm, alleujaria en bona part les conseqüències de la sequera. Entre 1961 i 1963, amb una mitjana de 358 mm té lloc una altra d'aquestes sequeres, a la qual va posar fi en part un temporal de 125 mm al desembre de 1963.⁴ Els anys 1978 i 1979 es configuren com un altre període especialment sec, amb una mitjana de 280 mm, amb l'agreujant que tempestes i pedregades van ser freqüents i nocives i van suposar un bon percentatge de la precipitació. Entre 1983 i 1985 es pot fer constar una altra sequera, amb una mitjana de 364 mm, amb la interrupció d'un temporal de 186 mm al novembre de 1984, i amb el fet destacable de dues intenses onades de fred al febrer de 1983 i gener de 1985, que molts investigadors associen amb els períodes d'indigència pluviomètrica, encara que a Alcoi només es troben en aquest cas. Entre 1994 i 1996 hi ha una altra seqüència amb una mitjana de 339 mm i, després de la interrupció de 1997, és encara més crua entre 1998 i 2000, amb 280 mm de mitjana. Fins a un cert punt, aquesta última seqüència es pot considerar la més dura perquè seria la més llarga de no veure's interrompuda per 1997, any en què no sols va ploure per damunt de la mitjana, sinó

⁴ "No se aborda el problema, pese a ser todos conscientes de que Alcoy necesita actuaciones para hacer frente a la pertinaz sequía y la falta de infraestructuras en el abastecimiento de agua potable". Ciudad de Alcoy, 25 de juny de 1963.

que ho va fer, en general, de la forma més aprofitable per la terra. En el segle XXI no abunden, contra el que es puga pensar, els anys secs i les sequeres pluriennals. Entre els primers destaca 2005 amb tan sols 327 mm, però poc percebut com a tal per vindre darrere d'un episodi molt plujós al desembre de 2004 i per tindre un hivern molt fred. Com a sequera plurianual mereix especial atenció el període 2014-2017, però amb una necessària explicació. Si tot l'episodi dona una mitjana de 420 anuals, els dos primers anys donen només 341 mm de mitjana, més greus si entenem que 2016 va arribar amb tan sols 200 mm acumulats entre gener i novembre, però desembre va acumular 300 en un gran temporal que va emascarar la mitjana anual per a posar-lo per damunt de 500. Per altra part, gener i març de 2017 amb prop de 300 mm acumulats, amb molta neu, també contribueixen a desfer del tot la sequera anterior, però són previs a una llarga sequera mensual, al no sumar quasi res entre abril i desembre.

TEMPORALS DE VENT

Es tracta d'un fenomen atmosfèric menysvalorat en els seus efectes territorials sobre una terra interior com aquesta. La configuració de les valls i les serres, amb direcció predominant SO-NE, justifica el predomini relatiu d'aquestes dues direccions sobre les altres sis de la rosa dels vents, arribant a suposar fins a un 50% del total. Les alineacions muntanyenques canalitzen en moltes ocasions altres vents que accedeixen a aquesta regió geogràfica i els "forcen" a prendre aquesta direcció, des del NE quan venen des del primer i segon quadrant, i des del SO quan procedeixen del tercer i el quart. Més que una anàlisi detallada dels vents dominants i les seues diverses conseqüències, té especial interès analitzar els moments en què la força del vent es converteix en un problema per a les activitats humanes, molt especialment en allò referit a l'agricultura.

Els temporals de llevant associats a borrasques mediterrànies o al límit sud de l'anticicló centreeuropeu, que assoten el litoral i causen enormes destrosses en ports, passejos marítims i platges en tot eix sector, arriben amb menys virulència a la muntanya d'Alacant i, per suposat, resulten

molt menys nocius, superant rars vegades els 70 km/hora. De fet, en la majoria de les ocasions, aquests temporals suposen importants quantitats de pluja, beneficiosa quasi sempre per a aquesta comarca. En comptades ocasions, com al desembre de 2016, gener de 2017 o 2020, l'associació de forts vents de component marítima i pluja afavoreix els lliscaments de vessant i la caiguda d'arbratge, sobretot pins, no sols en la zona de serra sinó també en el nucli urbà, i provoca quantiosos danys en edificis i vehicles. Encara que la velocitat aconseguida pels vents siga menor que amb els ponents, agafa al terreny humit i això afavoreix el poc arrelament i resistència dels arbres davant el vent. En altres casos les fortes ratxes de vent de direcció variable que acompanyen a trombes locals d'aigua i pedra també ocasionen quantiosos danys.

Els vents més problemàtics per a la Muntanya d'Alacant són els procedents del tercer i quart quadrant perquè solen ser més forts i perquè, després de travessar tota la Península, venen quasi completament secs —efecte Fohn—. Un problema afegit en els vents de procedència terrestre és que la seua intensitat i la seua sequedat afavoreixen la propagació dels incendis forestals, que assoten de manera recurrent l'espai agroforestal, perjudicant els espais forestals, però també, en molts casos, les terres cultivades. La interdependència entre allò forestal i allò agrari queda patent una vegada més en aquestes terres, ja que les terrasses cultivades poden actuar com a tallafocs alhora que les abandonades proporcionen un combustible idoni en la propagació dels incendis.

Alcoi té una configuració geogràfica singular, fruit d'una peculiar combinació de clima i geomorfologia, i el fa propens a un bon nombre de riscos naturals com els que han quedat exposats, però als que els alcoians havem hagut d'adaptar-se. Els perills naturals que poden afectar Alcoi només es converteixen en riscos quan poden afectar a les seues activitats i als seus assentaments, i hem de conèixer-los per tal de fer-los front.

INCENDIS FORESTALS HISTÒRICS EN EL TERME D'ALCOI

CARLOS Mª MANSANET TEROL

Biòleg i professor jubilat de l'IES Andreu Sempere

Els incendis forestals no han afectat mai ni han posat en perill el nucli urbà d'Alcoi, ni han produït víctimes mortals directament entre els seus habitants, ni en els habitants dels pobles de les comarques més properes, fins al moment.

No obstant això, en els darrers quaranta anys, quatre incendis forestals ocorreguts en paratges molt propers a la nostra ciutat han provocat, directament o indirectament, la mort d'onze persones i han causat ferides greus a més d'una dotzena, com després concretarem. Mai en la història i segons les dades que hem conegut, fins aleshores, s'havia produït una situació de mortalitat semblant, per aquesta causa associada a un risc d'incendi forestal.

En tot cas, el foc associat als ecosistemes forestals de clima mediterrani, ha passat de ser un factor natural característic del territori en què vivim, a ser un element que pot provocar catàstrofes que poden afectar a persones i béns. Per tant, és un factor de risc a tindre en compte cada volta més, que està incrementant la seua perillositat, a la volta que s'incrementa l'exposició de persones i béns i també la seua vulnerabilitat.

En les següents pàgines tractarem de fer un recorregut cronològic pels incendis forestals més importants que han afectat les nostres serres i els seus voltants dels que hem pogut tindre notícia, destacant aquells que van resultar més catastròfics i dramàtics. Així mateix, tractarem d'explicar com ha evolucionat aquest problema al llarg del temps, quines són les causes que ens han dut a la situació actual, quina podria ser l'evolució d'aquest problema, i quines haurien de ser les línies principals de treball per evitar que aquest risc pugui generar en un futur, més proper que llunyà, situacions no desitjables per a la nostra població i els seus béns.

ELS INCENDIS FORESTALS EN EL MÓN MEDITERRANI

Iniciem aquest capítol amb una breu introducció sobre el tema genèric del fenomen dels incendis forestals que, probablement, pot ajudar a entendre millor la realitat d'aquest risc.

L'incendi forestal suposa un fenomen de combustió ràpida, violenta, de compostos químics continguts en les formacions vegetals, alliberant grans quantitats d'energia en forma de llum i calor.

L'inici d'aquest procés de combustió quasi mai és espontani, pel fet que la temperatura d'inflamació dels materials vegetals que poden cremar és prou elevada. No obstant això, hem de fer constar que en determinades condicions, es pot produir un procés de fermentació de la matèria orgànica que genera metà i calor suficient per a generar una autocombustió interna. Aquest fenomen, evitable, ha produït incendis en abocadors de brossa en alguns pobles de la nostra comarca, que s'han propagat a pinedes o àrees de matollar properes.

En tot cas, una volta assolida aquesta temperatura elevada d'inflamabilitat per altres causes, es desenvoluparà el fenomen de l'incendi que tan sols es detindrà al faltar una de les tres condicions necessàries. Aquestes són: el combustible, és a dir, les formacions vegetals com brolles, matollars, pinedes o carrascars en el nostre territori; el comburent, en forma d'oxigen aportat en nombroses ocasions pel vent, que és el principal factor que condiciona un incendi forestal; i la mateixa energia suficient en forma de calor per a continuar el procés, aportat pel desenvolupament del propi incendi i incrementat en nombroses ocasions per la temperatura ambiental i per les cada volta més freqüents onades de calor.

Però un incendi forestal que afecta àrees naturals no es desenvolupa sempre de la mateixa forma, sinó que intervenen factors biològics, topogràfics i meteorològics. Els factors biològics depenen bàsicament de la composició, estructura i disposició de la massa vegetal objecte d'incendi. Els factors topogràfics, en absència de vent, indicaran quin serà el front d'avanç més probable de les flames, que serà amb seguretat vessant amunt, i a major velocitat com més abrupte siga el pendent de la zona muntanyosa. I, sens dubte, els factors meteorològics van a condicionar decisivament l'evolució, la rapidesa en l'expansió de les flames i, lògicament, la seua gravetat, fins a ocasionar, cada volta més, situacions en les quals serà impossible controlar les flames fins que no canvien les condicions meteorològiques o acabe la superfície forestal susceptible de ser cremada.

Monument commemoratiu a la vora del Pantà de Beniarrés, on el 12 d'octubre de 1980 es va estavellar un avió amfibi del 43 grup de l'Exèrcit de l'Aire, que va causar dos morts i un ferit. Foto de Maria José Cánovas Seserino

El foc forestal en els ecosistemes mediterranis és un factor recurrent, característic dels mateixos i associat al clima mediterrani que presenta com característica principal fer coincidir l'època de major sequera amb la de temperatures més elevades, és a dir, l'estiu. Per tant, estem davant d'un fenomen natural, històricament amb afeccions limitades o més o menys controlades que, a voltes, cada vegada més, està assolint nivells de catàstrofe amb afecció greu a persones i béns. Aquest procés o transformació ha anat produint-se a diferents velocitats en molts dels ecosistemes mediterranis, fortament antropitzats.

Paral·lelament, ja no és un fenomen característic de l'estiu quasi de forma exclusiva en el món mediterrani, sinó que podem dir que ja es pot presentar en qualsevol època de l'any. Aquest fenomen ja s'ha produït també a les nostres comarques més properes, on alguns anys s'han produït nombrosos incendis tant en primaveres eixutes com en tardors i hiverns secs i amb forts temporals de vent.

Pel que fa a les estadístiques d'incendis forestals, podem parlar de conat d'incendi quan l'extensió del mateix no supera 1 hectàrea, mentre que denominem GIF o grans incendis forestals a aquells que superen les 500 hectàrees d'extensió.

Si ens referim al procés d'extinció d'un incendi forestal, cal tenir en compte les prioritats quan aquest incendi ja passa de

procés natural controlat i pot esdevindre en una catàstrofe humana. Així, les prioritats són protegir en primer lloc, si és el cas, les vides humanes que puguen estar afectades, els béns materials com les vivendes i altres propietats i, en darrera instància, la vegetació natural, és a dir, en el nostre territori, tots els ecosistemes forestals amb la seua biodiversitat corresponent.

Per tant, reiterem la idea que el risc d'incendi forestal, habitual en els ecosistemes mediterranis, com ja hem dit, pot transformar-se i ja s'ha transformat en ocasions en una catàstrofe humana, quan s'exposen al risc de forma temerària persones i béns, i a més a més, amb uns nivells de vulnerabilitat alarmants. És el que passa amb les cada volta més freqüents i habituals zones d'interfície urbana-forestal, típiques de bona part del litoral mediterrani, i també de nombroses àrees urbanitzades a l'interior de denses i extenses àrees forestals. No cal posar exemples concrets, perquè pense que, sens dubte, estan en la ment del lector, perquè en els darrers anys s'han produït situacions de suficient risc que han afectat àrees ben properes a Alcoi.

En comparació, és la mateixa situació de risc molt greu que es dona a l'ocupar, per activitats o residències humanes, els llits dels rius i rambles en àrees típiques de processos d'inundació-llampec, com les del vessant mediterrani.

En resum, parlem d'un risc que ha estat i està molt propiciat i/o accentuat per la pròpia activitat humana, i també per l'escassa percepció de risc que sol tindre una bona part de la població.

ESTUDI DELS INCENDIS FORESTALS AL TERME MUNICIPAL D'ALCOI I VOLTANTS

Anteriors al segle XX

Les dades més antigues que podem conèixer referides als incendis forestals en el terme d'Alcoi, corresponen a les aportades per l'investigador local Ricard Bañó i Armiñana i publicades en 1987. D'acord amb aquestes investigacions (Bañó, 1987), a l'estiu de 1505 es va produir el primer incendi forestal del qual tenim notícia, al Carrascal de la Font Roja. Altre incendi posterior va ocórrer el 9 d'agost de 1570. Segons les dades que consten en el llibre de Clavaris 1570-71, de l'Arxiu

Rescat dels cadàvers on es va estavellar un avió amfibi portugués a la Serra Mariola, el 6 de juliol de 1994, amb el resultat de cinc morts i un ferit greu. Foto de Juani Ruz

Municipal d'Alcoi, consta el nom de les persones que van acudir a apagar-lo, la gratificació que van rebre, així com la circumstància que van acudir a *"apagar lo foch que havien pegat la vespra de Sant Llorenç"*.

Del segle XVII, Bañó aporta les dades dels incendis de 1606 i de maig de 1607. El primer sembla que va ser intencionat, apareixent al Llibre de Clavaris corresponent el nom de l'autor del foc, així com que les despeses de l'extinció van córrer a compte del municipi.

Del segle XVIII, es cita el que sembla que va ser un gran incendi, perquè consta que les autoritats van prohibir a continuació als veïns d'Alcoi fer llenya del Carrascal, així com portar els ramats a pastar. L'incendi es va iniciar el 9 d'agost de 1730 i es va extingir el dia 17.

Del segle XIX tenim notícia del que sembla que va ser el més gran incendi que ha patit el Carrascal d'Alcoi, fins ara. Els expedients diuen que no va deixar rastre d'arbres i, per tant, pareix que la vegetació que avui podem contemplar al cor del Carrascal de la Font Roja data d'aquella època. Concretament, l'incendi va tenir lloc en 1840.

Per acabar aquesta part, aportem la referència que presenta García Aznar (1999) en el seu llibre on, referint-se a l'any 1883, diu textualment que *"en el mes de agosto se declararon muchos incendios que llamaron la atención del público y de las autoridades. En el espacio de 15 días de este mes ocurrieron siete incendios*

forestales en diferentes términos de propiedad comunal, además de otros muchos en pinares de propiedad particular." També parla d'un altre incendi forestal iniciat, uns dies després *"en la zona conocida como el Pla o el Planet [...] que afectó a unas 16 hanegadas [...] habiendo destruido unos 200 pinos maderables. Como siempre, las causas se ignoran"*.

Incendis al segle XX fins l'any 1968

Abans de la Guerra Civil tan sols tenim notícia de l'incendi forestal en el Carrascal de la Font Roja en les proximitats del Mas de Tetuan, entre els termes d'Ibi i Alcoi, iniciat el 5 d'agost de 1930, que sembla que tindre una reduïda extensió, segons les observacions que aporta García Aznar (1999), encara que el vent, en aquella zona tan enlairada, el va revifar i va complicar la seua extinció.

Si observem algunes imatges d'aquests anys i que, de forma indirecta, ens mostren les serres que envolten Alcoi com a teló de fons, podem constatar la forta desforestació que patien per l'extracció de llenya, el pas dels ramats, així com l'aprofitament agrícola de qualsevol lloc més o menys útil del territori. Aquestes circumstàncies es van veure afavorides també per les greus penúries i necessitats socials provocades per la Guerra Civil i la postguerra, que van obligar a mantindre conreats i, per tant, desforestats, molts bancalets que avui podem observar en els vessants de moltes de les nostres muntanyes, normalment coberts de pinedes, que deixen veure els seus marges de pedra seca i, fins i tot, alguna olivera vella, quan per desgràcia els afecta l'incendi forestal, com en el capítol següent comentarem també.

Així, amb l'observació d'imatges aèries dels vols americans de 1945 i 1956 del nostre territori de muntanya, per exemple en la part alcoiana de la Serra Mariola, podem comprovar una gran desforestació en les dècades dels anys quaranta i cinquanta del segle XX. El paisatge que es pot observar en aquestes fotografies aèries és més mineral que altra cosa, amb un intens pastoreig, alguna brolla i pinedes absents.

No obstant això, a partir de la dècada dels anys quaranta i cinquanta, amb iniciativa del Patrimoni Forestal de l'Estat, es porten a terme diferents projectes de

re població forestal: Serra de Sant Antoni, Barranc de la Batalla, Pinar d'Asensi i diferents indrets de Mariola.

En el cas de la Serra Mariola alcoiana, existeix també un factor determinant que facilita la seua reforestació, com és la inauguració de l'edifici del Preventori antituberculós, Mariola "La Asunción", el 12 de juny de 1955, i la construcció de la carretera d'accés des del paratge de les Llometes. Aquest fet suposarà l'inici i consolidació d'un període de reforestació amb pi blanc dels voltants d'aquest paratge, del turó de Sant Cristòfol, de l'àrea de les antigues pedreres i del vessant dret del Barranc del Cint.

Per acabar aquesta part, a continuació anotem alguns dels incendis forestals més significatius dels que tenim notícia, produïts entre 1940 i 1970. Són els del Mas de El Gelat, en la partida Llacunes, el 23 d'abril de 1961, que va afectar 9 hectàrees i el de la muntanya de Sant Antoni, del 14 de maig de 1961, i que va afectar 100 hectàrees, de repoblació forestal de pinar jove que durant molts anys havia realitzat l'anomenat Districte Forestal. Segons la premsa de l'època es van cremar més de cent mil pins. Aquest darrer incendi es va estendre entre la carretera d'accés a l'ermita de Sant Antoni fins als masos de Cop i La Penya. El fort vent i la sequera van ajudar la propagació de les flames, però no tenim cap data del seu origen. Des de la ciutat es va observar una immensa columna de fum. En la seua extinció van participar també unitats militars del Regiment Vizcaya 21.

També García Aznar, en el seu llibre *Historia de los Bomberos Alcoyanos* (1999), parla de l'existència de dues "viejas libretas de servicios", en les quals l'antic Cap de la Brigada de Bombers Voluntaris de la Unión Alcoyana, D. Enrique Payà Aracil, de malnom "Fonsanta", va anotar els serveis de distinta naturalesa realitzats per aquesta brigada entre el dia 13 d'octubre de 1941 i el dia 9 d'agost de 1952. Allí tenim constància d'alguns incendis forestals produïts en aquells anys en La Serreta, tres voltes, en la Serra de Els Plans i en el Mas del Pinar. En el cas de La Serreta, el foc en dos ocasions es va produir de matinada.

Per últim, hem de fer constar els incendis forestals que cita el propi Francisco García, el famós "Paco el Bombero", encara que indicant tal sols data i lloc: en 1961, 1963,

Restes de l'avió accidentat a la Serra de Mariola el 6 de juliol de 1994

1964 i 1968, aquest darrer en el Carrascal de la Font Roja.

Incendis entre 1968 i 2000

Iniciem aquest capítol en 1968, no per casualitat, sinó perquè és l'any en què s'inicia l'Estadística General d'Incendis Forestals (EGIF), que és la base de dades nacional d'incendis forestals i constitueix la sèrie de dades sobre el tema més completa en l'àmbit internacional. No obstant això, existeixen dades d'incendis forestals de territori nacional a partir de 1961, encara que són parcials i incomplets en el cas d'Alacant.

També pocs anys després, en 1971, es crea l'ICONA, que serà l'organisme dependent del Ministeri, responsable de la lluita contra els incendis forestals a l'Estat Espanyol, fins a 1995, i que substituirà a l'antiga Direcció General de Monts, Caça i Pesca fluvial. Amb l'arribada de l'Estat Autonòmic, cada autonomia té competències plenes pel que fa a prevenció i extinció.

Determinades circumstàncies de caràcter social, demogràfic, econòmic, de mobilitat, de canvi de formes d'energia, d'abandonament rural, d'increment de les masses de pinar i matollar existents, de les conseqüències i dels errors en alguns dels antics plans de repoblació forestal, etc., propiciaran que es produïsquen en aquestes tres dècades els majors incendis forestals ocorreguts fins ara. Concretament, que van afectar el terme d'Alcoi, tenim els de Mariola de 1973, 1975, 1978, 1980, 1986, 1989 i 1994. I el del Barranc de Polop i la Partida de Llacunes, en els baixos del Carrascal de la Font Roja, d'agost de 1984 i altres, menys importants, en els voltants del Carrascal de

Incendi forestal al Parc Natural de la Serra de Mariola, el dia 13 de juliol de 2012.
Fotos de Carlos Mª Mansanet Terol

la Font Roja, en 1985, 1991, 1995 i 1996. També en la zona del Pinar d'Asensi i Ull del Moro en 1978, i La Serreta en 1980.

Fonamentalment, a partir dels anys setanta es produeix un increment de l'abandonament de terres agrícoles, així com una disminució progressiva de l'ús de la llenya com a combustible per a les llars, els forns i la calefacció. Així, és molt cridaner veure algunes taques de pinar adult de *Pinus halepensis* en alguns vessants de les nostres muntanyes més properes. Si observem in situ aquesta situació, veurem que corresponen a antics terrenys de conreu on encara podem veure els marges de pedra seca que separaven els diferents bancals. Si la vegetació natural que envolta el territori està constituïda pel carrascar, aquesta situació resulta molt cridanera, tal com ocorre en nombrosos indrets del Carrascal de la Font Roja, tant en el vessant de solana com en el d'obaga, que a hores d'ara encara podem observar.

És també aquesta època en la qual s'iniciarà de forma inicialment lenta però progressiva i, de moment, sense fre, la creació de les primeres àrees urbanitzades, clarament separades del desenvolupament urbanístic normal de la ciutat d'Alcoi. Així, alguns d'aquests desenvolupaments urbanístics han ocupat, inicialment, antigues zones agrícoles d'antics masos existents en el nostre terme. És el cas del Mas del Batle, del Mas del Baradello, del Mas del Sargento

o del Mas de l'Estepar, entre d'altres. En alguns casos, es pot observar com realment s'ha produït una clara "urbanització" del bosc, de forma molt temerària, al nostre entendre, al construir vivendes directament a l'interior de zones arbrades —pinars de pi blanc, en la seua majoria—, sense possibilitat de mesures de prevenció i amb els riscos i conseqüències dolentes per als seus habitants i per a la resta de l'ecosistema, en situacions cada any més freqüents i extremes.

Un curiós anunci en la premsa local de juliol de 1974, parla en els següents termes del proper establiment d'una urbanització: "*Un lugar de descanso, en la Sierra Mariola, a 1.000 metros de altura entre diez millones de pinos*".

La progressiva pèrdua de les rendes agràries, la davallada del preu de la fusta, l'abandonament rural, la manca de manteniment de les zones arbrades, en general, així com la demanda de segones residències en el medi rural i els diferents processos d'especulació urbanística, unides, en alguns casos, a processos de corrupció política, ens porten a la situació que tenim.

El dilluns 13 d'agost de 1973, al voltant de les 16 hores es va produir un incendi forestal al costat de la carretera d'Alcoi a Banyeres, en el paratge conegut com el Buixcarró. Es van cremar 17 hectàrees de pinar adult de la muntanya pública

Sotarroni, que té unes 405'45 hectàrees. Aquesta zona es va tornar a repoblar amb pi i, com veurem després, va ser objecte de nous incendis forestals en les dècades dels vuitanta i dels noranta.

El diumenge 31 d'agost de 1975, al voltant de les 12:30 hores del matí es va produir un incendi forestal en el paratge de Barxell, tocant a la carretera d'Alcoi a Bocairent, però encara en terme d'Alcoi. Es van cremar 15 hectàrees de pinar adult i altres 15 de matollar, en aquest cas de titularitat privada. Esta zona va ser objecte de nous incendis forestals també en les dècades dels vuitanta i dels noranta. Sembla que va ser el primer incendi on van participar mitjans aeris de l'acabat de crear ICONA.

A les 14 hores del 18 d'agost de 1978, es va iniciar un incendi forestal al sud-est de la Serra de Mariola, en les proximitats del paratge de Gormaget. Inicialment es van detectar tres focus de foc diferents i va afectar a 150 hectàrees de pinar adult i matollar. En l'extinció van participar Bombers, Brigades de l'ICONA, Guàrdia Civil i Policia, una companyia de soldats del Vizcaya 21, voluntaris i també mitjans aeris de l'ICONA.

El diumenge 10 de setembre de 1978, al voltant de les 17 hores, per causes desconegudes, es va produir un incendi forestal en la Serra d'Els Plans, en les proximitats del paratge del Mas dels Pouets, en terme municipal de Xixona. Es van cremar 300 hectàrees de pinar i carrascar, sent extingit l'incendi dos dies després d'iniciat. En aquest cas, la recuperació de la vegetació ha estat molt bona al tractar-se de carrasques i no haver patit més voltes el pas de foc fins al moment present. La proximitat de les flames va provocar l'evacuació dels residents de la urbanització d'El Estepar, en terme d'Alcoi.

El 14 de setembre de 1978 es van produir dos nous incendis forestals, en els baixos de la Font Roja, partida de Llacunes, que van afectar també a una reduïda extensió de terreny, i que van tornar a posar en perill aquell emblemàtic paratge, ignorem si de forma premeditada o per negligència.

També els dies 16 i 17 de setembre del mateix any, es van iniciar dos incendis forestals en l'Ull del Moro i en el Pinar d'Asensi, per causes oficialment desconegudes,

que van cremar una reduïda extensió de terreny, encara que van necessitar el concurs de mitjans aeris per al seu control i extinció ràpida.

El 19 de juliol de 1979, en terrenys del Mas del Puñal —Barxell-Mariola—, es produeix un incendi forestal causat per una línia elèctrica. Va cremar 4 hectàrees.

El divendres 15 d'agost de 1980, al voltant de les sis de la vesprada, es va iniciar en les proximitats de la Font de Mariola, terme municipal de Bocairent, un dels més grans incendis que ha patit Alcoi, i concretament la Serra de Mariola. Aquest incendi, amb vent de ponent, es va estendre pels termes de Bocairent, Agres, Alcoi i Cocentaina, fins arribar a l'Alberri, el Barranc del Carrascalet, la Foia Ampla, les proximitats de les caves d'Agres i al mateix cim del Montcabrer. El foc va durar tres dies i tres nits, i en la seua extinció van participar, a banda dels mitjans habituals terrestres disposats, nombrosos mitjans aeris així com unitats militars del Vizcaya 21. En aquesta ocasió, i donada la gravetat de la situació d'emergència generada, l'Ajuntament d'Alcoi va demanar a través de la ràdio —sembla evident que encara no existien ni els mòbils ni molt menys les xarxes socials—, i va organitzar després, la participació de personal voluntari civil per a ajudar en les tasques de control i extinció del greu foc forestal declarat. Així, i transportats per camions militars, els voluntaris presentats vam accedir, en torns, a les proximitats dels fronts de l'incendi per a col·laborar segons les nostres possibilitats i els mitjans posats a disposició.

Va ser un dels incendis més greus ocorreguts al nostre terme municipal fins aleshores, i estic convençut que aquella mobilització ciutadana i aquelles cendres a Mariola, van contribuir decisivament a la creació d'una entitat civil de lluita contra els incendis forestals a la nostra ciutat, alguns anys després.

Però, l'any 1980 encara ens va dur més emergències d'aquest tipus, encara que, no ho oblidem, ja ens havia portat el 10 de gener també la nevada més grossa, probablement, des de la més famosa del segon dia de nadal de 1926, que també va provocar situacions d'emergència a la ciutat.

El dissabte 30 d'agost de 1980, a les cinc de la vesprada, es va detectar un

Incendi del Parc Natural de Serra Mariola en la matinada del dia 13 de juliol de 2012. Foto de Copèrnico García

incendi forestal en el Carrascal de la Font Roja, en les proximitats de l'antiga caseta de peons caminers, als dos costats de la carretera d'accés i amb tres focus diferents i simultanis. L'alarma la van donar un grup de Boys Scouts i alguns particulars. Es va reaccionar amb molta agilitat, amb la presència de més de 200 voluntaris, els mitjans habituals i també els aeris. La resposta immediata, i la sort en la direcció del vent, van permetre que els danys foren mínims. Hem de comentar que aquell estiu de 1980, i davant l'extrema i gravíssima proliferació de focs forestals, els Boys Scouts d'Alcoi van establir un Servei de Vigilància de les serres més properes que ens envolten, en el que van participar 16 equips de sis joves els caps de setmana.

Tanmateix, en aquell any de 1980 el pitjor encara estava per arribar. Així, el 12 d'octubre de 1980 es va iniciar un altre incendi forestal en la Serra de Mariola,

en el seu vessant de llevant al terme de Cocentaina, afectant també al terme de Muro. En total es van cremar 950 hectàrees, de les quals 500 eren de pinar i 450 de matollar. L'incendi va durar dos dies i va coincidir en el temps en el que va afectar la Serra Aitana, aquest intencionat, cremant més de 2.490 hectàrees dels termes de Sella i Benimantell, entre els dies 8 i 15 d'octubre.

Malauradament, un dels avions amfibis de gran capacitat del 43 Grup de Forces Aèries de l'Exèrcit de l'Aire, que participava en l'extinció del foc a Mariola i Aitana, el dia 12 d'octubre es va estavellar a l'embassament de Beniarrés. Sembla que al tractar d'alçar de nou el vol, una volta carregat amb els 6.000 litres d'aigua, no va tindre espai suficient i es va produir l'accident, provocant la mort del comandant Oscar Sáenz de Santamaría i del sergent primer Luis Vélez, resultant ferit greu el tercer tripulant de la nau. Un monument, promogut en aquell temps per la Unió de Municipis de la Muntanya i la Diputació d'Alacant, inaugurat en gener de 1983, encara recorda en la vora de l'embassament aquell desgraciat accident, amb la llegenda "*Al Comandante Don Oscar Saenz de Santamaría y Alegría y Sargento Primero Don Luis Vélez Tarano que perdieron sus vidas en defensa de nuestras montañas el XII de Octubre de MCMLXXX*". Com vorem més avant, no ha estat l'únic accident mortal d'un avió amfibi que ha patit la nostra comarca en la lluita contra els incendis forestals.

En octubre, el dia 13, es registren més focus diferents de foc en Mariola i altres en La Serreta dels Dubots. Es van suspendre actes oficials a Alcoi i van participar un centenar de soldats desplaçats des d'Alacant en la seua extinció. El resultat va ser de 200 hectàrees cremades en La Serreta, a banda de les ja comentades a Mariola.

Sens dubte, podem dir que en aquell any de 1980, junt amb l'anterior de 1978, la reiteració d'incendis forestals en el terme d'Alcoi i voltants, alguns amb un origen més que dubtós, va generar una situació d'angoixa i de pànic entre la població i autoritats que probablement mai, fins aquells anys, s'havia viscut en el nostre poble. Fins i tot, les autoritats municipals de l'època parlaven de declarar un "Estat d'excepció forestal en Alcoi", amb l'elevació de propos-

tes en aquest sentit a autoritats militars, civils i administratives supramunicipals.

Val a dir que en 1981, la Guàrdia Civil crea una brigada especial amb motos tot-terreny per a la vigilància de les serres. Per a portar a terme l'experiència amb sis motoristes, es va triar Alcoi. Sens dubte, tant 1978 com 1980 ja van marcar un abans i un després en el tema de la prevenció i lluita contra els incendis forestals.

El dimarts 14 d'agost de 1984, altra volta un incendi forestal va amenaçar la Font Roja. Es va iniciar en les proximitats del Mas del Troncal, partida de Polop Baix, amb dos focus diferents i va avançar ràpidament amb fort vent de ponent cap als masos de Racó Payà i Safranera. Va afectar 120 hectàrees de pinar i matollar i va provocar ferides en dos bombers i la destrucció parcial d'un vehicle del Parc de Bombers. Va coincidir en el temps amb un important incendi en la Serra de Penàguila, declarat unes dues hores abans. Casualment, el mateix dia es va produir un xicotet conat d'incendi en la zona del Pinar d'Asensi. L'11 de setembre d'aquest any de 1984, es va produir en l'illa de la Gomera una de les majors tragèdies humanes vinculades al foc forestal a Espanya, que va causar la mort directa de vint persones, a conseqüència d'un violentíssim procés de foc eruptiu o *blow-up*.

Curiosament, en aquells mateixos dies, la premsa local es fa ressò de l'existència d'una iniciativa popular, sense recolzament municipal, anomenada "Grup de Prevenció d'incendis", format per un grup de radioaficionats encapçalats per Francisco González Buades i Aleixandre Sanfrancisco Jiménez, que ja vigilaven les nostres serres amb els seus mitjans.

A partir de les 16 hores del dia 26 d'agost de 1986, un altre incendi forestal afecta, de nou, la Serra de Mariola, en les partides de Buixcarró i Sotarroni, unes 800 hectàrees entre els termes de Bocairant, Alcoi i Banyeres. Les cròniques indiquen que es va iniciar amb tres focus distints, i després de reiterats intents.

El dia 25 de febrer de 1989, al voltant de les 14:45 hores i enmig d'un fortíssim temporal de vent, s'inicia un incendi forestal, per causes desconegudes, en el vessant esquerre del Barranc del Cint, en la part baixa del Pic de l'Àguila. Finalment es cre-

men 18 hectàrees de pinar i 1'5 de matollar. Es tracta d'un dels pocs incendis que han tingut rellevància en el nostre terme a l'hivern, junt al de la Serreta de març de 2007.

Com ja hem pogut comprovar, també a les nostres comarques per les dades que ja hem aportat més amunt, és partir de l'any 1974 quan s'inicia en el territori espanyol una escalada tant en el nombre d'incendis com en el nombre d'hectàrees afectades, tant arbrades com no arbrades. Concretament en les comarques alacantines, per les dades que tenim, entre l'any 1978 i l'any 1986 es produeixen les majors pèrdues per incendis forestals. Aquestes xifres, val a dir que tan sols seran superades, posteriorment, i fins al moment present, per les catastròfiques dades de 1994. Sens dubte, és molt probable que les fortes sequeres patides en el nostre territori en alguns d'aquests anys van tindre una clara influència en l'extensió dels focs, però també hem de dir que va existir en alguns d'aquells anys una forta intencionalitat en el seu origen, que sense baixar del 30%, en 1978 va arribar al 45'2% de tots els incendis originats a la província d'Alacant. I s'ha de tindre molt clar que els incendis forestals intencionats es provoquen en les condicions més dolentes per a la seua extinció, com són forts vents de ponent, sequeres extremes, horaris nocturns i simultaneïtat amb altres incendis ja originats.

Per acabar de situar al lector en aquells anys, pel que fa als incendis forestals, hem de dir que entre 1978 i 1986 es van produir a les comarques d'Alacant 22 GIF, és a dir, 22 incendis forestals de més de 500 hectàrees d'extensió, en tan sols nou anys.

Com a resposta civil organitzada, d'aquella llavor depositada a l'incendi de Mariola de 1980, en l'any 1991 es crea a Alcoi l'ACIF —Associació Contra Incendis Forestals—, per un grup de persones davant la necessitat de sentir-se útil front a la problemàtica dels incendis forestals que arrasen els nostres espais naturals; a força de coincidir en aquests, van determinar que seria més beneficiós organitzar-se, segons es pot llegir en la informació del seu lloc web. Ha estat i és una entitat pionera en la lluita contra els incendis forestals des de l'àmbit de la societat civil, i llavor de creació d'altres entitats semblants al llarg del País. En 2016, va rebre la Medalla de Plata al Mèrit de

Esquema planimètric de l'extensió assolida pel GIF de Serra Mariola de juliol de 2012. Font: GVA

Protecció Civil de la Generalitat Valenciana, pels seus 25 anys de servici. Actualment, ACIF està integrada per uns quaranta voluntaris i dos-cents socis col·laboradors.

En 1993, es va produir el segon incendi forestal amb morts del que tenim notícia. Concretament, el 10 de juliol es va produir la mort de dos brigadistes forestals, Ignacio Faulí Arroyo, natural d'Alcoi, i Miguel Manuel Virto, originari del País Basc, i altres nou brigadistes van resultar ferits mentre treballaven en l'extinció d'un incendi forestal declarat al terme municipal de L'Orxa. Tres ferits greus van ser traslladats d'urgència, en helicòpter, a la unitat de cremats de l'Hospital d'Alacant. Aquest incendi va provocar el cessament del Conseller de Medi Ambient, Antoni Escarré, i el nomenament d'Emèrit Bono com a nou Conseller, que va acudir a Alcoi al soterrament de les víctimes. L'alcalde d'Alcoi, en aquell moment Josep Sanus, va declarar una jornada de dol oficial a Alcoi i, posteriorment, es va concedir la Medalla d'Or de la Ciutat als dos brigadistes morts aquella tràgica vesprada de juliol.

Pel que fa al desenvolupament d'aquest foc, pareix que els treballadors de les brigades forestals d'Alcoi i de L'Orxa es van vore envoltats per les flames mentre treballaven prop d'un tallafoc, per un sobtat canvi de vent, en una zona ja cremada per altres focs anteriors, però amb un dens argelagar. Finalment, l'incendi va cremar 575 hectàrees de matollar i argelagar. Pel que fa al seu origen, el foc es va iniciar per una imprudència de l'encarregat de l'abocador de l'Ajuntament de L'Orxa, que va iniciar un foc que no va deixar ben apagat i es va reproduir, propagant-se ràpidament fins

provocar la tragèdia. Nou anys després, en 2002, els tribunals van determinar la responsabilitat consumada d'aquesta persona, Constantino M., que no va entrar en presó però va ser condemnat a un any per un delictes d'imprudència temerària amb resultat d'incendi, mort i lesions.

Encara es van haver d'esperar catorze anys més les víctimes, fins a 2016, per aconseguir l'execució parcial de la sentència amb acord final amb els hereus, al declarar-se insolvent al responsable i argumentar reiteradament l'Ajuntament la no disposició de fons per assumir les indemnitzacions personals previstes, segons la sentència ferma que es va dictar. En tot cas, és d'admirar la determinació, la perseverança i la contundència amb què la família del brigadista mort, son pare, fins a la seua mort, sa mare i el seu germà, han reivindicat en els Tribunals la Justícia que es mereixia el desaparegut Ignacio Faulí Arroyo. Sembla que és el cas que més a prop ha viscut, seguit i patit la societat alcoiana, pel que fa al drama personal dels incendis forestals.

Però, faltava per arribar l'any 1994. Any de cendres. De moment, ha estat l'any més dramàtic pel que fa al tema dels incendis forestals a escala nacional, autonòmic i també a les nostres comarques. Així, el dia 4 de juliol de 1994, enmig d'una forta onada de calor, amb vents ressecs de ponent, humitat molt baixa i temperatures molt elevades, es va iniciar al terme de Fontanars dels Alforins un incendi forestal que arribaria a afectar de forma molt greu a la Serra de Mariola en els termes de Banyeres, Bocairent, Alfafara i Alcoi, cremant 18.417 hectàrees de terreny forestal, de les quals unes 969 en terme municipal d'Alcoi. Com que un dels fronts més actius d'aquell incendi, espentat pel vent de ponent, amenaçava greument les urbanitzacions alcoianes de Montesol, El Sargento i el Baradello, les mateixes van ser desallotjades preventivament, així com l'àrea recreativa i la resta d'instal·lacions del paratge de la Font Roja. També noranta xiquets i xiquetes van ser evacuats preventivament del Mas del Teularet. Els mitjans habituals que treballen en l'extinció dels incendis van rebre també, en aquest cas, el suport de centenars de voluntaris que van acudir a col·laborar.

Tractant d'ajudar a controlar aquell incendi, el dia 6 de juliol, un avió d'extinció d'incendis, model Antonov de fabricació soviètica cedit per Portugal, va patir un greu accident i es va estavellar en el paratge del Morro del Porc, entre els termes de Banyeres de Mariola i Bocairent. Sembla que, amb l'objectiu d'assolir una major efectivitat en la descàrrega dels set mil litres d'aigua sobre el front de foc actiu, es va apropar massa al vessant de la serra en flames i es va quedar sense espai per a remuntar el vol després de fer la descàrrega. Aquest accident va provocar la mort immediata de cinc dels sis ocupants de l'aparell. Un portugués, Jorge Silva Rodríguez, pilot de l'avió i quatre ucraïnesos: Alexander Larionov, Gennady Bratfenko, Vladimir Spaffbo i Alexandre Tciganak. L'altre tripulant, Alexander Smiriad, va patir cremades molt greus però va sobreviure. Amb aquesta tragèdia, en 1994 eren ja 18 els morts i 138.000 hectàrees cremades per incendis forestals en el territori espanyol, tan sols fins mitjans de juliol.

Recentment, en juliol de 2019, 25 anys després d'aquella tragèdia humana i ambiental, l'Ajuntament de Banyeres va voler tributar un homenatge mitjançant un comunicat difós per les xarxes socials on es podia llegir que: *"Banyeres agraeix i reconeix públicament la tasca dels ucraïnesos i del portugués [citant el nom i cognom de tots], que van morir apagant el foc, i dona les gràcies a Alexander, l'únic supervivent de l'accident. També reconeix la tasca de tots els efectius que van treballar en l'extinció, així com la del veïnat voluntari que també va participar"*.

Tanmateix, 1994, any de cendres, encara tenia preparada altra sorpresa. Una volta més, la Serra de Mariola, en els paratges de Gormaig, Serelles, Pedrera i el Coll de Sabata, entre els termes d'Alcoi i Cocentaina, tornava a ser la protagonista. El diumenge 21 d'agost, a les cinc de la vesprada, i darrere del centre ocupacional Gormaget, es va iniciar un altre incendi forestal amb 40° de temperatura ambient i vent de ponent. Finalment es van cremar 285 hectàrees de pinar adult i 95 de matollar, es van desallotjar centenars de veïns i es va haver de tallar la línia ferroviària Alcoi-València. A les estadístiques ha passat com un incendi intencionat.

En 1995 es crearia ACIF Mariola verda amb 84 socis, dels quals 25 actius, després dels gravíssims incendis forestals de l'any 1994.

En la nit del 15 de juliol de 1996 es produeix un incendi iniciat al costat del Km 4 de la carretera d'accés a la Font Roja, en la part baixa dels masos de Les Roques i Mas del Baró. Finalment tan sols afecta 4 hectàrees de pinar i carrascar. En aquell mes de juliol es provoquen alguns incendis més en zones naturals dels voltants d'Alcoi i, fins i tot, és detinguda una persona.

Per acabar aquest capítol, hem d'indicar que, segons les dades oficials de la Generalitat Valenciana, tan sols en el període entre l'1 de gener de 1980 i el 31 de desembre de 2000, 108 incendis forestals van afectar al terme d'Alcoi, cremant 1.897'59 hectàrees arbrades i 3.291'28 de matollar. És a dir, 5.188'87 d'un total d'unes 13.000 hectàrees que constitueixen la totalitat del terme.

Incendis en el segle XXI

En els vint anys que portem del segle XXI, segons les estadístiques que aporten les administracions competents, s'ha produït una notable davallada tan en el nombre d'incendis iniciats, com en el d'hectàrees afectades. Així, en la darrera dècada del segle XX, el nombre d'incendis iniciats a la Comunitat Valenciana va tindre una mitjana entre 600 i 700 anuals, amb puntes destacades en els anys 1991, 1992, 1993 i 1994. Pel que fa a les dues dècades del segle XXI, la mitjana d'incendis iniciats ha estat entre 300 i 400 anuals, amb dues puntes destacades en els anys 2012 i 2014. I el que és tant o més important, la superfície afectada ha disminuït notablement. Per tant, podem dir amb totes les precaucions, que des del dramàtic any de 1994 existeix una clara tendència a la baixa en els dos aspectes contemplats: el nombre d'incendis i la superfície afectada amb les dades globals de la Comunitat Valenciana.

Amb totes les precaucions possibles altra volta, hem d'indicar que aquesta millora de la situació probablement ha tingut a veure amb alguns aspectes com els següents: millora notable en la prevenció; millora en la detecció i en el temps i rapidesa de resposta enfront de l'emergència iniciada —despatx automàtic per a l'extinció—;

increment notable de la formació i de l'existència dels equips i mitjans d'extinció, tant terrestres com aeris; major conscienciació ciutadana; canvis importants en l'ús social i agrícola del foc...

En aquest sentit, hem de destacar també que en els primers anys del segle XXI, l'Associació Agroforestal l'Alcoià, mitjançant el concurs d'agricultors voluntaris, organitza torns de vigilància al llarg del nostre terme i durant tots els estius. Es compta amb una subvenció de la Conselleria de Medi Ambient i aprofita per a canviar usos del foc en agricultura i establir prevenció.

Dels primers anys del segle XXI, destaquem l'incendi produït el 6 de juliol de 2001 en l'extrem de ponent del Parc Natural de la Font Roja, partida de Santa Maria, per una negligència amb el que sembla l'ús irresponsable d'una motoserra, en època de màxim risc. Finalment, tan sols es van cremar 20 hectàrees, en el que haguera pogut ser un desastre forestal gravíssim.

Com a curiositat, citem l'incendi produït per un llamp el 30 de juny de 2004 en el Carrascal de la Font Roja, en el vessant de solana de la serra, a 1.320 metres d'altitud, al costat de la pista que enllaça el cim del Menejador i el mas de Tetuán, que va afectar mitja hectàrea. Cal tenir en compte també l'existència de rajos latents, que poden generar incendis algunes hores o dies després de la tempesta seca corresponent.

El 8 de març de 2007, un foc intencionat, iniciat amb tres focus distints al costat de la carretera del Rebolcat, va cremar 18 hectàrees de pinar adult i carrasca del vessant nord de La Serreta. El foc, espentat per un fort vent amb ratxes de 100 km/hora, va generar una gran alarma a la ciutat i ha estat un dels més importants que ha patit aquesta serra, amb el de 1980.

El 20 d'agost de 2009, un incendi forestal iniciat a Alcoi, en la partida de Cotes Altes, obliga a desallotjar a un centenar de persones de les urbanitzacions de Solycamp i Gormaig, així com als 18 ocupants del Centre Ocupacional Gormaget. El foc va cremar 63 hectàrees, la meitat de les quals estaven dins del Parc Natural de Serra Mariola.

Però, l'any 2012, que ha estat l'any amb major sinistralitat des de l'any 1994 a la Comunitat Valenciana, fins l'actualitat,

també es va fer notar a Alcoi i a la nostra comarca, pel que fa a la gravetat i extensió dels incendis forestals i al drama humà que provoquen a vegades, com malauradament vam tornar a viure.

Així, el 12 de juliol de 2012, a les 15:05 hores i amb vent de llevant, es va iniciar en les proximitats del Mas de la Cova — Cocentaina— un incendi forestal. Inicialment va afectar matollar en el propi barranc del Mas de la Cova. Degut als condicionants topogràfics i meteorològics, el foc va progressar ràpidament vessant amunt, fins a arribar a zona arbrada i, finalment, va superar la primera barrera on van tractar de detindre l'avanç de les flames els mitjans terrestres i aeris que es van disposar, encara que hem de dir que en aquella època pareix que no funcionava el que s'anomena "despatx automàtic" de mitjans d'extinció. Al travessar aquest primer front de lluita situat en la pista forestal de Serelles al Collado de Sabata, l'incendi es va descontrolar totalment, afectant ja de manera molt important i extensa al Parc Natural de la Serra de Mariola, termes de Cocentaina i Alcoi. A la nit, un canvi de vent fa que les flames avancen sense control cap a la zona de les antigues pedreres i la cresta de la serra, en l'Alberri i les proximitats de les Penyes Montesés, terme de Cocentaina. Per altra banda, el foc es va escampar també cap a l'àrea del Mas dels Capellans i proximitats de la Mola Alta de Serelles, on va afectar la microreserva botànica delimitada en aquell paratge en terme d'Alcoi. L'incendi s'aconsegueix estabilitzar dos dies després, el 14 de juliol, es dona per controlat el dia 16, i per extingit el dia 19 de juliol, una setmana després d'haver-se iniciat.

En previsió de l'avanç imminent de les flames, es va evacuar el Centre Gormaget, així com el Càmping Mariola i la Urbanització Pinatell, en terme de Bocairent. Afortunadament, en l'àrea de les Casetes de Vilaplana i Mas dels Capellans es va aconseguir detindre l'incendi que progressava amb força també cap al Barranc del Cint, la zona de la Font de Mariola, i el conjunt de vivendes disseminades que existeixen, amb greu perill d'exposició temerària de persones i béns.

L'incendi va afectar finalment 565 hectàrees de terreny forestal dels termes municipals de Cocentaina i Alcoi. Respecte

a les causes concretes del seu origen, mai, que nosaltres sapiguem oficialment, es van aclarir de forma clara, després de demanar-ho de forma oficial aquests darrers vuit anys. Així, sembla que, de moment, pareix que queda en les estadístiques com una negligència, però no sabem de quin tipus ni qui la va protagonitzar, o en l'apartat 4 que correspon a "altres", segons "Espurna", el Butlletí informatiu de prevenció d'incendis forestals núm. 40, editat per la Generalitat Valenciana.

De moment, ha estat l'únic GIF —Gran incendi forestal— que ha afectat al terme d'Alcoi en el segle XXI, i des del catastròfic any de 1994.

Malauradament, l'estiu de 2012 passarà a la història en el nostre territori més proper, i pel que fa al risc d'incendis forestals, per la mort de dues persones. De moment, les darreres víctimes del foc forestal. Així, el 12 d'agost de 2012, un mes exacte després de l'incendi al Parc Natural de Serra Mariola, a les 12:53 hores es va iniciar al paratge de "La Rabosina", en terme municipal de La Torre de les Maçanes —L'Alacantí—, un incendi forestal que va afectar 518'37 hectàrees de superfície arbrada i 187'55 de superfície no arbrada. Per tant, amb més de 500 hectàrees afectades es va qualificar també com a GIF. L'incendi va afectar als termes veïns de Penàguila i Benifallim —L'Alcoià—, i va causar la mort de dues persones, Ernesto Aparicio Esteve, agent mediambiental i Emilio Abargues Bataller, brigadista, així com ferides greus a altres dos brigadistes. La causa d'aquest incendi sembla que va ser una avaria tècnica en un vehicle situat prop de zona forestal.

Aquest incendi, amb vent de sud-oest i a favor de pendent, va avançar ràpidament per terrenys de conreu, tant abandonats com en producció, així com per àrees forestals arbrades i de matollar, fins a arribar a les pinedes de pi blanc i carrascars situats en el vessant sud de la serra de Penàguila, entre els ports del Rentonar i de Tudons. Precisament, va ser en la pista forestal que uneix aquests dos ports de muntanya on van trobar la mort l'agent forestal i el brigadista, sembla que en una arriscada operació de contrafoc, amb resultat dramàtic. L'incendi es va donar per controlat el dia 18 de setembre, a les 19:59 hores. En el mateix lloc de la serra que tracta de recu-

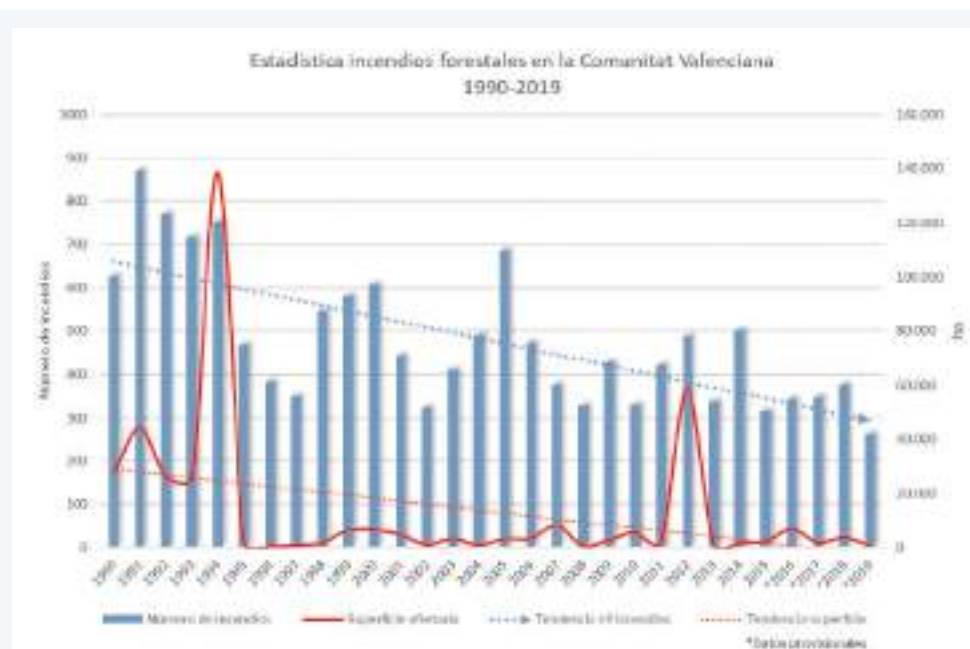
Lloc en la serra de Penàguila on van perdre la vida un agent mediambiental i un brigadista en l'incendi del 12 d'agost de 2012, iniciat a La Torre de les Maçanes. Foto de María José Cánovas Seserino

perar la vida, avui podem trobar un senzill monument dedicat a la memòria de les persones protagonistes d'aquella tragèdia, que allí van trobar la mort.

Sortosament, des d'aquell fatídic any de 2012, després de 1994 i fins a l'actualitat, no s'han produït ni al terme d'Alcoi ni a les comarques veïnes incendis forestals amb característiques notables per la seua extensió i/o afecció. No obstant això, destacarem el de Llutxent i Gandia, provocat per un llamp el 6 d'agost de 2018, que va cremar 2.952'60 hectàrees, i el de la Serra de Beneixama, iniciat sembla que de forma intencionada el dia 15 de juliol de 2019, i que va cremar 841'08 hectàrees, segons dades de la Generalitat.

I ens aprofiten aquells dos darrers grans incendis per a visualitzar dues situacions que caldrà tindre molt en compte en un futur, si es vol tindre més controlat el risc d'incendis forestals al nostre territori mediterrani per evitar riscos greus que es transformen en importants catàstrofes que afecten greument a persones i béns. En un cas, parle d'un incendi, el de Llutxent, que va afectar també a Gandia, Pinet, Barx, Ador, Quatretonda i Ròtova, i que va posar en greu perill a nombroses persones i vivendes ubicades en una legalitat o alegalitat temerària, en allò que s'anomena la interfície urbana-forestal. En el cas del darrer incendi a la Serra de Beneixama de 2019, hem de

Incendis forestals històrics en el terme d'Alcoi

Estadística dels incendis forestals a la Comunitat valenciana, en els darrers anys. Font: GVA.

parlar de la intencionalitat, que suposa un percentatge gens menyspreable segons les estadístiques oficials valencianes, i que és manifesta també al terme d'Alcoi.

En les nostres latituds, concretament en el centre de Portugal, es va produir en l'estiu de 2017, en la localitat de Pedrogao el Grande i voltants, el que s'anomena primer incendi de sisena generació. Aquella situació va provocar almenys 65 morts i més de 150 ferits, cremant més de 30.000 hectàrees després de deu dies de foc. Es tracta de l'aparició d'incendis, amb la cada volta més freqüent col·laboració del canvi climàtic, que generen les seues pròpies condicions atmosfèriques, circumstància que dificulta moltíssim la seua extinció. En aquests casos, les situacions meteorològiques generades són tan extremes, que la possibilitat d'assolir la seua extinció no és possible, encara que es disposen de tots els mitjans tant aeris com terrestres.

PERSPECTIVES A MITJÀ TERMINI DELS INCENDIS FORESTALS. CONCLUSIONS

Per acabar aquesta col·laboració sobre el tema del risc i de la perillositat dels incendis forestals, a Alcoi i, en general, al nostre territori mediterrani, hem de pensar que es tracta d'un problema que s'agreuja en un futur, i ens pot afectar de forma greu si no som capaços de promoure i d'establir

una sèrie de mesures, algunes de les quals podem indicar breument a continuació.

En primer lloc, serà necessari planificar l'ús del territori a escala supramunicipal, en funció d'un risc molt greu d'incendi forestal que ocuparà la pràctica totalitat dels mesos de l'any, almenys en el nostre àmbit mediterrani. Els experts ja ens parlen d'un increment de les temperatures mitjanes, de més onades de calor, d'una disminució de les pluges, amb concentració en curts espais de temps, i un increment dels temporals associats a forts vents. Per tant, resulta obvi no envair l'espai forestal amb més construccions i procedir a resoldre algunes de les situacions actuals d'extrema exposició i vulnerabilitat a aquest risc. Segons els experts, els anomenats incendis forestals de la interfície urbana-forestal són molt perillosos per a les persones i seran cada vegada més freqüents i violents. En els termes d'Alcoi, Cocentaina i Bocairent, per posar tres exemples ben coneguts i propers, ja s'han viscut en els darrers anys situacions no desitjables. Evidentment, allà on calga, caldrà establir mesures de protecció passiva, també de les pròpies àrees amb urbanització consolidada dels nostres pobles i ciutats. Tot açò, amb l'objectiu de protegir les persones i els béns en els pobles i ciutats i així evitar els desplaçaments massius de tota o part de la població, davant l'emergència generada de forma sobtada.

En segon lloc, i pel que fa a la vegetació de les àrees forestals, cal promoure la substitució de les espècies més inflamables per altres més resistents al foc i de tipus rebrotador. El que s'està fent actualment, i des de ja fa alguns anys, aconsellats pels experts, en el Parc Natural del Carrascal de la Font Roja, és un bon exemple del que diem. Facilitar el desenvolupament del carrascar i d'altres espècies rebrotadores, i eliminar la competència dels pins i d'altres espècies més inflamables o piròfits. És a dir, es tracta de tindre comunitats vegetals més resilients al foc i superfícies forestals amb estructura de mosaic.

En tercer lloc, i pel que fa a la prevenció, és obvi que cal, en la mesura del que siga possible, evitar cap situació que genere l'ús del foc en espais oberts. Per tant, l'abandonament de l'ús de foc com a eina de gestió agrícola o forestal, i també des del punt de vista recreatiu. Així com almenys mantindre, i si és possible incrementar, tant la vigilància com la detecció immediata de l'inici d'un foc forestal.

En quart lloc, però ni molt menys el més important, mantindre els mitjans d'extinció actuals, així com la seua major professionalització, sense caure en la trampa de pensar que amb un major increment dels mitjans d'extinció, lluitarem millor contra els incendis forestals. Així, i com s'ha comentat abans en els darrers anys d'aquest segle XXI, ja ha quedat demostrat en diferents escenaris, cada volta més freqüents, que serà impossible detindre l'avanç d'un incendi forestal mentre no canvien determinades circumstàncies meteorològiques que l'autoalimenten, encara que disposem de tots els mitjans, personals i tècnics, a la nostra disposició. En tot cas, la intervenció immediata, després de la detecció ràpida de l'inici del foc, semblen factors en els quals no cal abaixar la guàrdia, i que ens ajudaran a evitar els GIF.

Com a breu cloenda, pensem que aquest risc incrementarà la seua afecció al territori i a les persones al llarg dels pròxims anys, amb episodis recurrents, enfront dels que caldrà fer front treballant amb els factors que depenen de nosaltres, com són l'exposició i la vulnerabilitat a l'expansió de les flames.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES:

AA.VV. (2003). *La Ciudad de tu vida 1953-2003*. Alcoi: Gráficas Ciudad SA.

AA.VV. (2020). *Les pedreres de Sant Cristòfol i el Barranc del Cint*. Alcoi: Fundació Mutua Levante.

BAÑÓ, R. (1987) "Incendios y talas incontroladas en el Carrascal de Alcoy", en *Ciudad, Extra Sant Jordi*, 1987, p. 83-86.

CONSELLERIA DE GOVERNACIÓ I JUSTÍCIA. (2015) *Informes post incendio. Compendio anual 2012-2013*. València: GVA.

GARCÍA, F. (1999). *Historia de los Bomberos Alcoyanos. Siglos XIX y XX*. Alacant: Diputación Provincial de Alicante.

KLEE Video. (1994). *Mariola en flames, Any de cendres*. Alcoi: Colla Ecologista la Carrasca.

MANSANET, C. M. (1988). *Incendios forestales en Alicante. Estudio de la evolución de la vegetación quemada*. Alacant: CAPA.

MANSANET, C. M. Arxiu personal. Alcoi, 1970-2020.

PARC COMARCAL DE BOMBERS LA MUNTANYA. Arxiu.

PAUSAS, J. G. (2012). *Incendios Forestales*. Madrid: CSIC/Libros de la cata-rata.

PLA, R. Comunicacions personals.

PLPIF de Prevenció d'Incendis del Terme municipal d'Alcoi. DOCV 28-1-15.

https://es-es.facebook.com/pg/acif.alcoi/about/?ref=page_internal

<https://fototeca.ice.gva.es/>

<http://www.agroambient.gva.es/es/web/prevencion-de-incendios/estadistica-de-incendios-forestales>

https://www.mapa.gob.es/es/desarrollo-rural/estadisticas/Incendios_default.aspx

EL CAS ARDYSTIL

GEMMA MARTÍNEZ RICHART

Afectada i autora del llibre

Veinticinco años después. Caso Ardystil

Qui s'acoste a la lectura d'aquest llibre, podrà preguntar-se la raó d'escriure'l 25 anys després. I és que efectivament, ha passat tant de temps que ja ningú parla del cas Ardystil ; tant de temps, que sembla que tot haguera acabat per sempre en la memòria de tots. No és així. En moltes ocasions, quan ja no es parla d'una notícia en periòdics, televisors i altres, sembla que no haja existit mai, però aquest no és el meu cas. Quan eres protagonista d'una història com la meua, com aquesta que he compartit, inevitablement quedes marcada per sempre. Soc la primera persona que m'agradaria que el que va passar no haguera passat, però... va passar. Un dia, em va aparéixer una etiqueta que la vida em tenia preparada amb tan sols 17 anys i que, fins ara, no he sigut capaç d'acceptar. Aquell nom va canviar per complet la meua vida: el cas Ardystil.

Corria l'any 1992 en una empresa d'aerografia dels voltants de Cocentaina. Es treballava sense mesures de seguretat, sense formació ni prevenció per a la utilització de productes tòxics o nocius per a la salut. Durant uns mesos tot era normal, fins que, de sobte, les treballadores comencem a tindre símptomes com tos, fatiga, sagnat pel nas, pèrdua de pes... ni les mateixes treballadores, familiars, ni els metges, trobaven les raons per les quals estàvem emmalaltint. Tot era un enigma. Va ser un any molt dur en el qual vaig perdre a sis companyes, a més de quedar afectada per una fibrosi pulmonar per la inhalació de productes tòxics. Jo vaig poder sobreviure físicament al cas Ardystil, però amb el pas dels anys vaig poder ser conscient que les seqüeles psicològiques i emocionals havia de sanar-les d'alguna manera.

Per aquesta raó em vaig decidir a contar aquesta història a través d'un llibre, en el qual parle sobre la part humana del cas Ardystil: la manera en què vaig viure aquell dolor i fer un homenatge a la memòria de les meues companyes, que tenien tota una vida per davant i van morir a causa de la falta de seguretat en el treball.

Els afectats en la Generalitat Valenciana

Aquest llibre era necessari perquè el cas Ardystil arribara a la seua fi, ja que han hagut de passar molts anys per poder tancar aquest cicle que es va obrir quan jo tenia 17 anys. Des de la mort de les meues companyes, tant els seus familiars com jo vam haver d'esperar 11 anys per a la celebració del judici entre el 2003 i el 2005; després, per temes judicials tot va quedar paralytitzat de nou fins a 2019... han sigut anys molt durs. Tot això està reflectit en el llibre, on compte amb més detalls aspectes importants sobre el cas: d'on ix el nom Ardystil, com vaig viure jo la malaltia, com vaig sentir la pèrdua de les meues compa-

nyes... no parle molt de judicis ni de culpables, ja que eixa no era la comesa del llibre.

El llibre està sent un vehicle per a fer arribar el cas Ardystil a molts llocs, on ha sigut motiu d'estudi, així com treball de final de grau: Universitat Miguel Hernández d'Elx en la Facultat de Periodisme, a la Universitat de València en el grau de Relacions Laborals, Universitat d'Oviedo a la Facultat de Psicologia; també va ser presentat al president Ximo Puig i al ministre Pedro Duque, entre altres. En definitiva, ha quedat com un testimoni d'allò que no deuria haver passat mai: deixar-te la vida i la salut per la necessitat de treballar.

Nota de la Redacció:

La síndrome Ardystil és com va acabar sent coneguda una malaltia laboral, concretament una afecció pulmonar derivada de la inhalació de productes químics que s'utilitzaven en la indústria d'aerografies tèxtils, i que es va cobrar la seua primera víctima mortal el 15 de febrer de 1992. Fins a huit empreses tèxtils de Cocentaina, Muro i Alcoi van registrar casos per falta de seguretat o de formació adequada, i el balanç final va ser de 6 defuncions i més de 70 afectats.

L'autora amb el ministre Pedro Duque i el president de la Generalitat Ximo Puig

Estat actual de les instal·lacions d'Ardystil

LA LEGIONEL·LA EN ALCOI, UN BACTERI PERSISTENT

JOSÉ MIGUEL PONS BELDA

President de l'Associació d'Afectats per la Legionel·la d'Alcoi i comarca

Fa 20 anys, la meua vida va canviar per a sempre. De sobte, la legionel·la va passar a formar part del dia a dia dels alcoians, i sols després d'anys de lluita i de mesures de tot tipus sembla que comencem a veure la llum. Tractaré de fer-vos un resum de quina va ser la meua experiència personal.

Jo he viscut sempre al barri de Batoi, on he sigut secretari i president de l'Associació de Veïns, i treballava molt a gust com agent forestal al Menejador. En octubre de l'any 2000 em van donar uns dies de vacances que vaig aprofitar per fer-me unes proves estomacals en el Centre de Salut La Fàbrica, i als pocs dies vaig començar a tindre febre i a faltar-me les forces. Primer em van diagnosticar angines, però vaig empitjorar i em van haver d'ingressar, i és quan la pneumòloga, que sempre fou molt atempta, em va dir que m'havia contagiats de legionel·la. Vaig estar del 15 al 30 de novembre amb oxigen i analítiques arterials. Em van quedar seqüeles, però encara estic viu per poder contar-ho, altres no van tindre tanta sort. Entre setembre de 1999 i desembre de 2000, hi van haver com a mínim tres brots greus de legionel·losi, amb prop de 200 contagiats i 6 víctimes mortals.

Després de multiplicar-se en la premsa les notícies de contagis i de les primeres defuncions, i davant la indecisió dels polítics, que apuntaven tant als difusors de les dutxes com a unes solides de terres com a possibles causes, María José de Frutos, vídua d'un afectat, Luis María Barbero —q.e.p.d.— i jo mateix decidim fundar una associació l'any 2001, totalment apolítica i sense ànim de lucre.

Vam començar amb 53 socis, però com havíem de sufragar-nos totes les despeses, finalment vam restar sols 26, dels quals 3 van faltar. Les reunions mensuals van ser molt beneficioses per a tots des del punt de vista del suport emocional, i també vam decidir desplaçar-nos a altres ciutats on havia aparegut la legionel·la, com Saragossa, Barcelona o Múrcia, per assabentar-nos de com s'estava actuant; fins i tot vam voler

impulsar una coordinadora estatal.

Mentrestant, arribaven les primeres actuacions de control. Es va determinar que l'origen dels brots era ambiental, i es van clausurar diverses torres de refrigeració, així com les fonts ornamentals urbanes, però també era evident que deuriem existir diversos focus i que el problema real estava en l'aigua, perquè el degoteig de contagis era continuat. Tots els ciutadans d'Alcoi vam patir una psicosis col·lectiva, i el consum d'aigua envasada augmentava en la mateixa mesura que ho feia la hipercloració de la xarxa d'aigua potable.

La resposta política no fou la que hauríem esperat i desitjat. Des del primer moment, era evident que existien assumptes "d'amiguismes" per tal de no afectar a empreses que podien veure tancades les seues instal·lacions. Personalment, em van arribar a dir que podia anar molta gent a l'atur, i jo vaig contestar que era pitjor emmalaltir o morir. Finalment, "La Estambrera" va tancar, però es va aprofitar l'excusa de la legionel·la per a fer una requalificació urbanística dels terrenys.

L'actitud majoritària de les autoritats municipals i autonòmiques va ser la d'inhibir-se de responsabilitats. S'amagaven xifres, no es reconeixien brots, i fins i tot s'arribava a negar que les defuncions foren per legionel·losi, sinó que es devien a altres patologies i que aquesta sols havia estat un factor més. Tot amb l'excusa de no crear alarma.

Nosaltres buscàvem ajuda vinguera del partit que vinguera; tots ens van rebre, excepte els que governaven. El president Zaplana, en desembre del 2000, encara negava que hi hagueren morts per legionel·la com a causa directa, i l'alcalde Peralta, directament no ens contestava després de 6 mesos demanant-li una reunió. És per això que vam decidir presentar-nos i fer un acte de protesta en un plenari, en desembre de 2001, i finalment

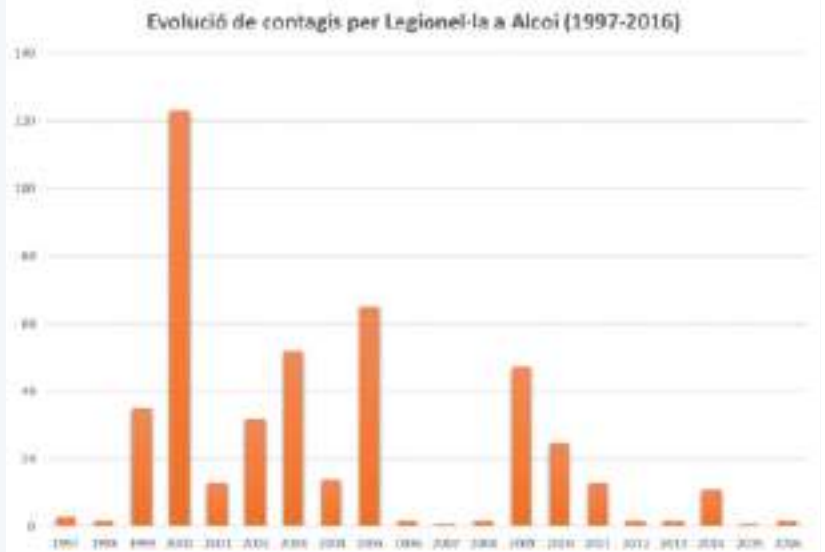

l'Ajuntament es va reunir amb nosaltres. També vam tindre una entrevista amb el cap de l'oposició en la Generalitat, Joan Ignasi Pla, però no va fer cap gestió, fou un encontre purament polític.

A banda de considerar que no es feien actuacions suficients, els afectats també denunciàvem l'existència de seqüeles en la nostra salut. Com no rebíem cap auxili des de les administracions autonòmica i local, se'ns ocultava deliberadament informació i la Fiscalia havia arxivat la investigació que ella mateixa havia iniciat sobre els brots, vam contactar amb un advocat de Barcelona perquè ens portara el cas, amb el qual vam decidir impulsar —per unanimitat dels socis— una demanda en agost de 2002, per un presumpte delictes contra el medi ambient amb resultat de lesions. El jutjat va admetre inicialment a tràmit la denúncia, però va ser arxivada en gener de 2004. La vam recórrer, perquè consideràvem que no s'havia estudiat amb deteniment el cas, però l'Audiència Provincial la va desestimar definitivament en març de 2005. Aquell any, per desgràcia, hi hauria nous brots i seria el segon en número de contagiats totals, després del 2000.

Passava el temps, es feien normatives autonòmiques i nacionals, però els sistemes preventius no acabaven de funcionar, i fins i tot es tornaven a detectar bacteris en instal·lacions prèviament desinfectades. A partir d'octubre de 2005 els brots van desaparèixer en Alcoi, però en 2009 hi van haver dos més, i uns altres en 2010 i 2014. La ciutat va ser declarada Zona d'Actuació Especial, però la legionel·la semblava crònica, els alcoians ens acostumàvem a conviure amb ella i els culpables anaven canviant: ara eren les màquines d'asfaltar, ara els túnels de llavat de cotxes... Poc a poc, sols teníem ja casos aïllats i, a finals de 2016, es decidia tornar als protocols ordinaris, reduir la cloració de l'aigua potable i reobrir les fonts urbanes.

Sembla que va ser ahir, però han passat els anys i, malgrat les seqüeles, la satisfac-

Evolució de contagis (elaboració de la Redacció)

ció que tinc és que la legionel·la, ara per ara, l'hem controlada entre tots. Gràcies per deixar-nos explicar aquests fets als afectats d'aquesta entitat. Des d'aquestes pàgines, vull expressar el meu agraïment també a totes les persones que ens van donar suport i que van aconseguir que aquest problema poguera desaparèixer fins a dia de hui. Gràcies als tècnics i sanitaris, gràcies als polítics que ens van fer costat, foren del signe polític que foren i, sobretot, gràcies a María José, gràcies a Luis María —allà on sigues—, i gràcies a tots els socis per la seua col·laboració.

Nota de la Redacció:

Alcoi, amb díhuit brots declarats en setze anys, més de 400 afectats i 12 casos mortals —no tots reconeguts oficialment—, és la ciutat espanyola amb més contagis persistents de Legionel·losi. Aquesta malaltia la provoca un bacteri, la *Legionella Pneumophila*, que es troba en ambients aquàtics naturals, però pot accedir a xarxes de distribució d'aigua potable o sistemes hídrics construïts, i es reproduïx en grans quantitats en aigües calentes i estancades, com les de certs sistemes de conducció, dipòsits, torres de refrigeració i evaporadors. La Legionel·losi no és una malaltia infecciosa, sinó que es transmet per aerosols produïts per equips o instal·lacions infectats i que són inhalats, afecta sobretot a persones majors i els provoca diferents quadres de pneumònia, principalment.

CRÒNICA D'UNA PANDÈMIA: LA COVID-19 A ALCOI

MANUEL PÉREZ BOSCH

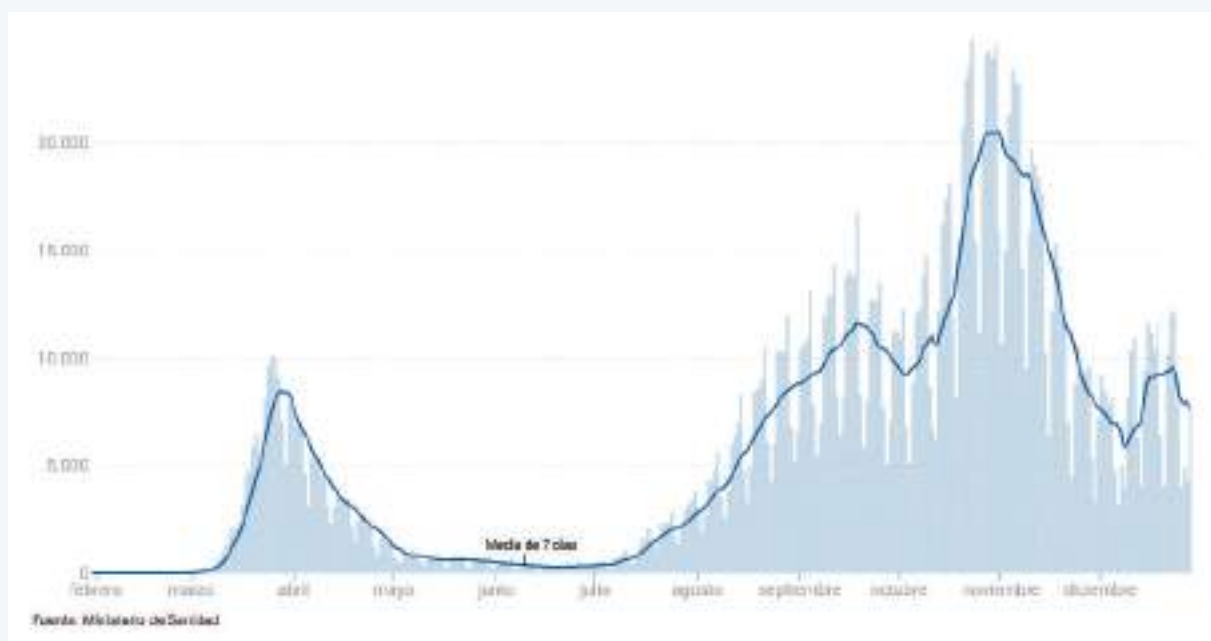
Cap de Secció de la Unitat d'Hospitalització a Domicili, Hospital Verge dels Liris

Com tots sabem, estem vivint una situació excepcional a tot el món. Aquest virus ha agafat per sorpresa a tota la humanitat, no coneix la diferència entre races, poder econòmic, ni classe social. El planeta sencer està afectat per aquest "bitxet" que ha aparegut de sobte en l'altra punta del món. Que lluny ho véiem quan apareixia en les notícies el brot d'un virus estrany a la Xina. I és que, la veritat, tothom al principi el percebíem com una cosa llunyana i que no podria afectar la nostra vida. Fins que va arribar. Però fins i tot quan va arribar, seguíem sense tindre-ho en compte, i jo m'incloc, he de reconèixer-ho. Al principi el consideràvem com una grip: "camina que no passa res, que és igual que la grip", "només moren les persones majors", "els joves i persones sanes no ho agafen, i si ho agafen, no tenen major afectació". De dir això passàvem als 800 morts diaris, en tan sols uns dies. Ens vam adonar que no, no era una simple grip. Sí, en part, és veritat que a les persones que més els afecta són les que compten amb una edat elevada i amb patologies prèvies. Però no són les úniques, per descomptat. Han mort persones joves, molt joves, moltes d'elles sense patologies

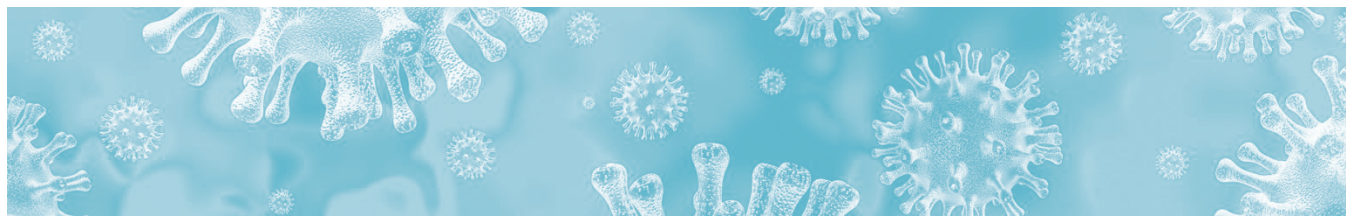
prèvies. Alguns dels quals han tingut la sort de sobreviure, han passat llargs períodes d'ingrés, tant en UCI com en planta.

En el nostre Servei, la Unitat d'Hospitalització a domicili, vam haver d'atendre el pitjor brot de la nostra ciutat, en la residència DomusVi, amb 73 morts. No tractàrem a tots els pacients, però sí a un gran nombre d'ells; uns es van curar, i altres van morir, però van morir en soledat, que és la pitjor situació per a unes persones a les quals els devem tot i, des del punt de vista afectiu, va caldre negar-los a ells i als seus familiars l'essència de les Cures Pal·liatives: l'acompanyament al final de la vida. Els vam tractar amb tota la farmacologia al nostre abast i, malgrat alguns grups, no van requerir sedació cap d'ells. Per part nostra amb la consciència tranquil·la, perquè quan van fracassar els tractaments aconseguíem controlar els símptomes i donar-los el dret a una bona mort.

Va ser dur, molt dur, fer teua la soledat sense solució dels pacients. Per a molts d'ells l'únic consol era el record dels seus. Costava ser tècnic i no deixar-te portar per les emocions, i eixe esforç ens va provocar un cansament que mai havíem tingut un personal experimentat i avesat en aquesta professió. Tot això es va agreujar quan dels aplaudiments es va passar als dubtes infundats; fins i tot certs grups van arribar a anomenar-nos genocides, únicament per una ànsia personal de notorietat, amb l'aval

Evolució de contagis a Espanya en 2020 (eldiario.es)

Las 100 grandes ciudades con más casos por habitante

Ranking de los municipios con más casos diagnosticados en los últimos 14 días por cada 100.000 habitantes y la variación de los casos respecto a los 14 días anteriores. Solo se incluyen las ciudades con más de 40.000 residentes

*Datos actualizados según las últimas cifras disponibles a 5 de enero. La fecha de publicación de los datos varía dependiendo de la comunidad

	Municipio	IA (14 días)	Tendencia
1	Alcoy/Alcoi (Alicante/Alicante)	1.820	+19%
2	Llívia de la Concepció, La (Càcia)	1.028	+17%
3	Càceres (Càceres)	582	+7%
4	Palma (Illes Balears)	716	+37%
5	Ciudad Real (Ciudad Real)	740	+8%
6	Matreros (Barcelona)	661	+39%
7	Dénia (Alicante/Alicante)	603	+18%
8	Aranjuez (Madrid)	611	+13%
9	Calvià (Illes Balears)	625	+61%
10	Badajoz (Badajoz)	381	+78%
11	Reus (Tarragona)	563	+123%
12	Puertollano (Ciudad Real)	508	+173%
13	Alcobendas (Madrid)	501	+57%
14	San Sebastián de los Reyes (Madrid)	386	+26%
15	Cerdanyola del Vallès (Barcelona)	474	+80%
16	Figueras (Girona)	472	+17%
17	Vic (Barcelona)	467	+17%
18	Mérida (Badajoz)	447	+49%
19	Torràgona (Tarragona)	432	+69%
20	Albacete (Albacete)	434	+29%
21	Huelabrada (Madrid)	434	+98%
22	Segurto/Segunt (Valencia/Valencia)	452	+71%
23	Sant Feliu de Llobregat (Barcelona)	444	+67%
24	Santa Coloma de Gramenet (Barcelona)	411	+30%
25	Pisat de Llobregat, El (Barcelona)	438	+80%

Elaborat per eldiario.es (05/01/2021)

del silenci de les nostres institucions, sobretot del nostre Ajuntament, que va romanre silent durant quasi tres mesos, fins i tot sent coneixedor del que allí ocorria, al que caldria afegir les falses informacions de l'Estat sobre les conseqüències de la pandèmia que es van abocar sense parar. Les mentides continuades i moltes vegades increïbles només provoquen desconfiança, i en aquestes situacions en les quals s'ha de donar tot, fins i tot molt per damunt de les teues obligacions, només generen fastig i odi contra els quals ens haurien de dirigir, donar confiança i suport.

Se'ns va recriminar amb virulència els criteris d'ingrés hospitalari que aplicàrem. En el context d'una residència geriàtrica i davant situacions excepcionals de crisi, sempre s'han d'aplicar unes recomanacions generals relacionades amb l'adequació assistencial i l'ètica de les decisions, amb la valoració de la persona de manera global i

no de la malaltia, de forma aïllada, per la qual cosa això implica tindre en compte no sols l'edat cronològica relacionada amb la seua edat biològica, sinó el grau de fragilitat, comorbiditat, estat clínic del pacient, existència de voluntats anticipades, etc. Així com conèixer els valors i preferències del pacient, bé a través d'ell o dels familiars, amb transparència i confiança comuna.

Altres paràmetres que es van tindre en compte, són l'adequació de la intensitat terapèutica i el principi de proporcionalitat, sempre amb transparència i confiança, tot comunicant als pacients i familiars com d'extraordinària era la situació i la justificació de mesures proposades. Així doncs, es va decidir no ingressar a les persones en les quals es preveia un benefici mínim, per exemple, en situacions de fracàs multiorgànic establert, risc de mort calculat amb escales de gravetat, situacions funcionals molt limitades per la gran fragilitat, o el fracàs

A la residència DomusVi s'ha produït el pitjor brot en Alcoi

dels tractaments protocol·litzats que comporten instaurar tractaments pal·liatius, sent aquests tractaments els mateixos que s'aplicarien en l'àmbit hospitalari.

Els ingressos hospitalaris que es van realitzar van ser prèvia planificació d'alternatives i l'adequació de la intensitat terapèutica segons l'evolució i el valor social de la persona, i tot tenint en compte la supervivència lliure de discapacitat per damunt de la supervivència aïllada.

Hem de continuar lluitant, però tots junts. Hem de cridar a la responsabilitat social per a no tornar enrere, hem d'ajudar-nos i donar-nos suport mútuament, només així eixirem d'aquesta definitivament. L'única cosa que espere, és que hagem après bastant de tot això, que valorem més el que ens envolta. Que aprenguem que la vida es perd i no es recupera. Que els moments amb les persones que volem són únics i no es repeteixen. Que una cervesa al sol amb la teua millor amiga significa més que el viatge més car del món. Que una abraçada i un bes a la persona que vols allibera més felicitat que comprar-te l'iPhone més car. Que la llibertat és essencial i que quan ens la redueixen o la lleven de sobte, no toquem pilota. I sobretot, m'agradaria que recordaren a tots els sanitaris, aquells que han fet tot el que ha estat a les seues mans i més. Però no recordar-los solament per

això que està passant, recordar-los sempre, i dic sempre perquè sempre hem estat ací, no sols ara, també estem quan algú ha patit qualsevol altra malaltia. Sempre estarem passe el que passe, perquè açò és una guerra de soldats, no de generals. Que ja hem vist tots per a què han estat utilitzant i utilitzaran aquesta pandèmia: el seu benefici polític.

Nota de la Redacció:

El 31 de desembre de 2019, les autoritats sanitàries de Wuhan —província de Hubei, Xina— van informar sobre un agrupament de 27 casos de pneumònia d'etiologia desconeguda, amb inici dels símptomes el 8 de desembre. No es va identificar l'origen del brot, però tots tenien una exposició comuna en un mercat majorista de peix, marisc i animals vius. El 7 de gener de 2020 es va identificar com agent causant un nou tipus de virus de la família Coronaviridae, denominat SARS-CoV-2. L'Organització Mundial de la Salut va anomenar COVID-19 a la malaltia provocada per aquest virus, i l'11 de març fou declarat com a pandèmia per la seua expansió descontrolada arreu del món. En el moment de tancar l'edició d'aquesta revista ja han començat les campanyes de vacunació, però la situació està lluny de millorar, agreujada pel contacte social en dates nadalenesques. A 31 de desembre de 2020, el recompte és aquest:

- 81.159.096 positius acumulats en tot el món, amb més d'1,73 milions de morts.

- 1.928.265 casos confirmats a Espanya, amb 50.689 defuncions.

- 1.784 contagis a Alcoi, amb 109 morts. A més, a inicis de gener ha estat notícia per ser la primera ciutat de tot l'Estat espanyol, de més de 40.000 habitants, en número de positius en relació als habitants, amb dades dels darrers 14 dies.

OFERTA FORMATIVA

ESO – BATXILLERAT

Humanitats i Ciències Socials

Modalitat adscrita a les branques universitàries d'Arts i Humanitats i Ciències Socials i Jurídiques.

Ciències i Tecnologia

Modalitat adscrita a les branques universitàries de Ciències, Ciències de la Salut, Enginyeria i Arquitectura.

Excel·lent preparació per a cursar qualsevol estudi superior vinculat a eixes modalitats.

BATXILLERAT NOCTURN

Pla individual d'estudis compatible amb el treball o altres activitats (horari 18:00-22:30 h)

Una assignatura aprovada no es torna a cursar.

Possibilitat d'opositar a les administracions públiques.

Accés a la Universitat.

CICLES FORMATIUS FAMÍLIES AGRÀRIA / QUÍMICA / SEGURETAT I MEDI AMBIENT

FPB: Agrojardineria i Composicions florals

Grau Mitjà: Jardineria i Floristeria / Operacions de Laboratori

Grau Superior: Laboratori d'Anàlisi i Control de Qualitat / Educació i Control Ambiental

Alt percentatge de contractació.

Pràctiques d'empresa en l'estranger.

Títol de Tècnic Superior reconegut a nivell europeu.

Excel·lents resultats en les Proves d'Accés Universitari

Atenció a la diversitat: programes de reforç, desdoblaments...

Centre pertanyent a la xarxa UNESCO

Programa Erasmus+ d'intercanvi amb altres països

Projectes d'Innovació Educativa, Convivència i Mediació, Patis Inclusius, Estic Aquí, Aprenentatge Servei...

Ensenyament públic i de qualitat

INSTITUT PARE VITÒRIA ENSENYAMENT SECUNDARI
Avinguda d'Elx, 15 ALCOI

☎ 966 528 115

@ <https://portal.edu.gva.es/iesparevitoria/>

✉ 03000394@gva.es

f @parevitoria

PROJECTES EUROPEUS A L'IES PARE VITÒRIA

ANNA PASCUAL VALLS

Professora d'Anglès i Cap d'Estudis
de l'IES Pare Vitòria

L'IES Pare Vitòria inicià la seua participació en programes europeus durant el curs 2002-2003 amb els projectes Leonardo Da Vinci organitzats pel departament de Formació Professional de la Conselleria d'Educació. Després continuàrem amb projectes Comenius, en els quals diferents escoles de la nostra ciutat i escoles poloneses realitzàrem col·laboracions amb l'Ajuntament d'Alcoi per tractar la inclusivitat dins l'aula.

En l'any 2008 comença la nostra participació en el Programa d'Aprenentatge Permanent (2007-2013) en el programa Erasmus de mobilitat d'estudiants per a SCHE (*short cycles higher education*), i des d'aleshores més de 30 alumnes han realitzat pràctiques en empreses de Regne Unit, Portugal, Polònia i Itàlia. L'any 2014 se'ns va atorgar la carta Erasmus per a Educació Superior (ECHE) que consolidà la participació anual en el programa Erasmus+ dels cicles formatius. Així, vam aconseguir projectes aprovats en cada convocatòria per tal que l'alumnat pugua gaudir de pràctiques formatives en empreses europees. Aquest fet ens ha permès establir relacions permanents amb instituts i empreses d'Holanda, Portugal i Itàlia, on l'alumnat gaudeix de pràctiques com a tècnics de laboratori qualificats.

Animats per les experiències positives en formació professional, decidírem ampliar els nostres projectes Erasmus+ i sol·licitàrem la participació en projectes de mobilitat per a professorat (Erasmus+ KA-101), per tal que membres del nostre claustre feren cursos de formació i períodes d'observació a l'estranger. D'aquesta manera, el professorat gaudeix des de 2018 de l'oportunitat d'aprendre sobre nous enfocaments didàctics, ús de noves tecnologies en el procés d'ensenyament i aprenentatge i metodologia AICLE (aprenentatge integrat de continguts i llengües estrangeres). Hem visitat escoles de països capdavanters en innovació educativa com ara Finlàndia, Alemanya, Regne Unit i Bèlgica. Durant aquests dos

Alumnes del Grau Superior de Química, amb mobilitats a Portugal i Polònia en 2019

anys el professorat participant ha aplicat els continguts i les experiències adquirides dins la seua pràctica docent per tal d'adaptar-se a les necessitats educatives que ens demana la societat actual. Els resultats es poden veure en projectes eTwinning, la plataforma d'escoles europees que ens permet treballar amb altres instituts europeus. Gràcies a la qualitat d'alguns d'aquests projectes com ara "Tree detectives across Europe" i "Let's celebrate UNESCO days together" se'ns ha atorgat el segell eTWINNING SCHOOL, que ens distingeix com a escola que fomenta la innovació educativa.

Finalment, des de l'any passat també formem part d'un projecte KA-229 (mobilitat d'alumnat d'educació escolar), en què participen altres quatre països europeus:

Alumnes i professors del Grau Mitjà de Química en Rheine, Alemanya, en 2016

Professors d'Erasmus en Brighton, 2019

Polònia, Grècia, Itàlia i Dinamarca, anomenat "Impossible becomes possible: young entrepreneurs in action". En cada país s'analitza una problemàtica diferent i es tracten d'aportar solucions i enfocaments innovadors des del treball en grup i la cooperació internacional. Així, a Polònia l'alumnat de 4t d'ESO va conèixer de primera mà la situació de greu contaminació ambiental en les ciutats poloneses, generada sobretot per la crema de combustibles altament contaminants. En la universitat de Varsòvia, diferents experts ens explicaren com mesurar el grau de contaminació de qualsevol espai amb dispositius que l'alumnat ajudava a muntar.

Malauradament, aquests projectes s'han interromput a causa de la situació sanitària generada per la COVID-19, que ens impedeix viatjar als països socis per fer mobilitats de curta durada. Tanmateix, continuem col·laborant amb els nostres socis europeus a través de plataformes online com ara eTwinning per tal d'aconseguir assolir els objectius que ens fixàrem a l'inici dels projectes.

Després de tots aquests anys amb nombroses experiències, la comunitat educativa de l'IES Pare Vitòria agraeix el finançament i el suport organitzatiu que ens aporta la Unió Europea a través del programa Erasmus+. És la nostra intenció continuar oferint la qualitat i la innovació educativa que l'alumnat necessitarà per desenvolupar-se com a ciutadans democràtics i responsables, i assolir les competències clau que el nou mercat europeu demanda.

Professores en Irlanda, 2018

Alumnat d'ESO i professores en Polònia, 2019

CONVIVÈNCIA I MEDIACIÓ AL NOSTRE INSTITUT

MARIOLA MIRÓ SÁNCHEZ

Professora d'Història i Coordinadora
d'ESO a l'IES Pare Vitòria

El primer aprenentatge de la mediació és entendre el conflicte com una oportunitat per aprendre, i aquest és el gran repte que tenim en les nostres vides, on sempre hi haurà conflictes en els que posar consciència per saber com resoldre'ls.

Amb aquesta inquietud d'entendre el món i la idea de millorar la convivència del centre, vam tindre la sort de comptar amb algú que ens va guiar en aquest procés, el nostre orientador Arturo, que ens deia: "primer serem uns pocs, i poc a poc anirà sumant-se la gent". Així, als nostres inicis van començar amb un grup de treball de sis docents al **curs 2012-2013**: Carmen Cortés, Merce Mayor, Anna Pascual, Pilar Ferre, Mariola Miró i Arturo Morales. Volíem fer realitat la creació d'un Equip de Convivència i Mediació (ECiM) en el qual el protagonista fora l'alumnat, i així vam iniciar la primera recerca de col·laboradors amb aquests missatges dirigits a tota la comunitat educativa —docents, famílies i alumnat—:

Què és la mediació?

Les relacions en el centre a vegades es compliquen i no és fàcil "passar" d'elles ni solucionar-les. La mediació és una alternativa pacífica per a resoldre disputes i conflictes. Les persones implicades en el conflicte es reuneixen amb el mediador, una persona neutral, per a parlar del seu enfrontament i buscar una eixida, arribant a un acord d'una forma conjunta.

Per què la mediació?

- Perquè és un mètode per resoldre conflictes fonamentat en la cooperació i no en la competició.
- Perquè té com objectiu que isquen guanyant totes les persones implicades en el conflicte.
- Perquè està basada en l'honestedat i la sinceritat.

VOLEU SER MEDIADORS?

*Esperem us entusiasme aquest projecte i que entre tots **aprenquem a conviure millor.***

I així iniciàrem la primera formació d'alumnat, amb quatre sessions cadascuna de tres hores, creant-se el primer grup mediador compost per alumnes de 12 a 17 anys, el qual va ser molt enriquidor al trencar el principi d'escola cronològica, ja

València, X Encontre Mediadors a l'IES Benlliure en 2013

que es van entendre entre ells en un equip de diferents grups, edats i sexe, al qual van aportar les seues experiències i visions d'entendre el món.

La cooperació amb el professorat va ser molt satisfactòria, però quedava el repte per al següent curs, ja que volíem aconseguir una major implicació del professorat i les tutories, a banda d'iniciar les mediacions en la pràctica.

El **curs 2013-2014** vam continuar amb la formació, i aconseguírem que aquest projecte fora una realitat en l'Institut:

-Vam elaborar material intern per dur endavant les mediacions.

-El nostre alumnat de l'ECiM va fer difusió a les tutories i vam preparar un tríptic explicatiu de la mediació.

-Participàrem en l'encontre de mediadors de l'IES Benlliure a València.

-Fins i tot ens atrevírem a fer un vídeo explicatiu de com resollem els conflictes a l'IES Pare Vitòria.

El **curs 2014-2015** vam voler ser no sols un model d'intervenció amb la mediació, sinó crear una bona convivència, així que elaboràrem un protocol d'actuació amb vinculació al pla de convivència. La nostra prioritat continuava sent l'alumnat, per això vam iniciar el curs donant la benvinguda a l'alumnat nouvingut en 1r ESO per part del nostre alumnat mediador, i vam tornar a planificar més formacions.

En el **curs 2015-16** a l'equip de professorat se sumarien Ángeles Serrano i Maria Soro, que ens van donar noves visions i creativitat. Aquest curs l'objectiu era arribar a tindre una major coordinació i difusió de l'ECIM, com un tema transversal que es tractara a l'Institut:

-Vam vincular algunes sessions d'Educació per a la ciutadania per explicar la mediació.

-Recalcàrem la importància de la coordinació i la reunió de les tutories per detectar situacions conflictives que pogueren resoldre's per la mediació.

-Proposàrem dinàmiques a les tutories per millorar les habilitats socials.

-Vam iniciar una nova formació d'alumnat, enriquint l'experiència amb la participació d'alumnat i professorat de les Carmelites, i vam culminar aquesta en la nostra primera acampada de convivència.

En el **curs 2016-17** ja tenim la figura del Coordinador d'Igualtat i Convivència, i formem un equip amb un horari definit per reunir-se, la qual cosa millora molt la nostra tasca d'observació i acompanyament a la convivència del centre. Aquest any ens dediquem a veure exemples d'altres instituts en temes de convivència —IES Puçol i IES Foia d'Elx—, que ens donen noves fermentes per posar en pràctica.

"Estic ací", curs 2017-2018

Aquestes les aplicàrem al **curs 2017-18**:
-**"Estic Ací"**: tutories conjuntes de l'alumnat de 1r ESO i 3r ESO, amb l'objectiu de reduir casos d'assetjament. Comptàrem amb la gran ajuda de la nostra orientadora Zaida Agulló, que elaboraria les activitats del programa.

-**Tutories individualitzades** voluntàries de professors cap a alumnes amb unes majors necessitats socioafectives.

-També formàrem un grup nou d'alumnat i s'incorporaria Lluís Vidal com a Cap d'Estudis, per fer seguiment de les reunions. Creiem que aquest va ser un gran pas, perquè l'Equip millorava la coordinació amb direcció, i des d'aquest moment l'enteniment de participar conjuntament.

El curs **2018-2019** continuem amb el nostre projecte i ampliem les nostres tasques a les dinàmiques de l'Institut i al Pla d'Acció Tutorial:

-Observar i coordinar les mediacions.

-Millorar la convivència del centre amb dinàmiques o nous plantejaments: música als esplais, patis inclusius..

-Coordinar les activitats a les tutories del programa "Estic Ací".

-Proposar alumnat per a les tutories individualitzades.

-Col·laborar en el projecte "Palabras Habitadas".

Aquest any també tenim una nova incorporació al professorat, Hermínia Blanquer, que ens ajuda amb noves visions més igualitàries i transformadores de la societat. Externament treballarem amb Miguel Valdivieso —<http://soyvaldivieso.blogspot.com/>—, que ens ajudarà amb la formació i en fer entendre que la mediació escolar no és sols una estratègia de resolució de conflictes, sinó que comporta una sèrie de valors i procediments que eduquen en **CULTURA DE PAU**. Per tant, aquesta tasca ajuda a promoure vies d'enteniment, cooperar entre les persones i, en conseqüència, millorar el centre educatiu i el món que ens envolta.

Però el gran repte per a eixe curs fou iniciar un nou projecte d'innovació educativa que fomentara, inicialment, els patis inclusius, amb el títol **RECONNECTA'T**. Consistia en oferir uns tallers de pati, organitzats per professorat voluntari, que pretenien donar cabuda a diverses alternatives lúdiques, artístiques, científiques i

Equip de Convivència i Mediació

esportives, alhora que es descentralitzava el temps d'esbarjo dels esports de pilota, focus de molts conflictes de convivència al centre.

Al mateix temps, ens vam plantejar que calia connectar totes les tasques transversals que féiem al centre i relacionar-les també amb la consciència ambiental, així que relacionàrem projectes com "Reverdir", "Desplastifica't", "Paraules habitades", "Patis inclusius" i "Observatori de qualitat ambiental", al temps que preteníem sensibilitzar sobre la necessitat d'adoptar i potenciar hàbits sostenibles, positius i saludables realitzant canvis en el nostre estil de vida.

Per fomentar eixos hàbits, en la cafeteria del nostre centre es va començar a donar protagonisme a la fruita de temporada. També hi havia la possibilitat de beure batuts i suc natural de fruita fresca realitzats al moment, evitant així el consum de suc processats, excessivament edulcorats i sense vitamines. Paulatinament, les llepolies i altres productes poc saludables o sostenibles deixarien de proveir-se al nostre centre.

Per altre costat, l'orientadora Laura, que va estar els últims mesos al nostre centre, ens va parlar del cercles restauratius i vam intentar fer algun amb les nostres errades i aprenentatges, així que va ser un any molt motivador i que veia canvis palpables a la dinàmica del dia a dia del centre. Finalment, vam tindre l'oportunitat de fer un tancament amb una convivència en companyia de Miguel Valdivieso.

Al curs **2019-20** l'objectiu va ser formar-nos en **pràctiques restauratives** i la comunicació no violenta. Aquest canvi era un nou pas més en la convivència, perquè no es tractava sols d'intervindre una volta esclatat el conflicte, sinó que podí-

em tindre altre model de comunicació en el que tots érem responsables d'ell. Amb aquesta intenció, férem formació de centre ofertada a tot el professorat amb l'ajuda d'Isabel Leal —mediadora i presidenta de FEPAMED, Federació de Asociaciones para la Mediación de la Comunidad Valenciana—.

A nivell de ciutat veiem com també hi ha projectes que es van fent realitat a través de l'Ajuntament, com les Jornades de mediació a Alcoi, amb l'intent de posar en comú la formació i propostes dels centres que portem endavant Equips de Convivència i Mediació.

Per altra banda, junt amb el nostre orientador Víctor i amb el programa "Estic Ací", tenim l'oportunitat de col·laborar amb el **CIP FP de Batoi** i el professorat del Cicle Superior d'Animació Sociocultural i Turística. La col·laboració consisteix en què l'alumnat del cicle prepara i fa dinàmiques al nostre alumnat de 1r i 3r ESO, activitat molt motivadora per als dos centres, els quals ens enriqueix uns per poder posar en pràctica les seues dinàmiques i nosaltres per comptar amb la seua tasca i dinamització. Aquesta col·laboració va estar a punt d'anar més enllà, quan una alumna del Cicle anava a fer les pràctiques amb nosaltres per col·laborar en el projecte de patis inclusius i la formació de nou alumnat, però es va veure truncada pel confinament de març.

Al **curs 2020-21**, degut a les restriccions en els contactes personals, no hem pogut dur endavant projectes com el programa "Estic Ací", però ens hem reinventat per continuar la nostra tasca. Així, continuem amb l'acompanyament al nostre alumnat:

-Equip de Convivència i Mediació, que continua amb les mediacions i proporciona un espai tranquil per resoldre els problemes entre el propi alumnat.

-Tutories Individualitzades.

-Projecte de patis inclusius en el que, junt als tallers organitzats pel professorat, hem incorporat la dinamització d'un pati amb l'ajuda d'**Empatia Socioeducativa**.

Finalment, des de l'Equip de Convivència i Mediació creiem que és possible un món millor on entendre'ns i veure els conflictes de la vida com oportunitats per a créixer. Moltes gràcies a tota la comunitat educativa per creure en el nostre projecte.

Professorat de l'Equip de Convivència i Mediació

<p>Alumnat format en el curs 2013-14 i part de l'ECiM fins a 2016</p>	<p>Pau Coloma Segui Adrián Sánchez Terol Pablo Verdú Solbes Lorena Sellés Talaván Abril Salas Matarredona Laura Riaza Peidró Carla Bensalah Inés Vicens Asensio Hur García Faus Carmen Martínez Pérez Valerie Ruiz Ruiz</p>
<p>Alumnat format en el 2015-16 i part de l'ECiM fins a 2019</p>	<p>Iñaki Peris Soler Judith Sanchis Serrano Rosella Nadal Navarro Cristina Alonso Miró Mauro Pastor Anduix Raquel Monllor Parres Carmen Tormo Barrachina María Alexandra Moreno Flores Carmen Sánchez Sánchez</p>
<p>Alumnat mediador incorporat en 2018-19 i 2019-20</p>	<p>Manuel Guerrero, Candela Canalejas, Júlia Mateo, Alexandra Sánchez, Coral Simón, Júlia Cuervo, Rocío Candela, Núria Jiménez, Eva Alabort, Nadia Anaya, Andrea Navarro, Natasha Corona, Maria Bonea-Chivaran, Ainhoa Piqueras, Sofia Olascoaga, Leyre Ortiz, Alejandro Rubio, Hugo Sala, Aurora Cortés, Fátima Leo, Aitana Benavent, Nerea Espí, Pau Vicent, Zoe Climent, Adriana Verdú, Àlex Monllor, Luna Cortell, Claudia Nebot, Atenea López, Sergio Rodríguez, Maria Sancha, Miriam Sánchez, Ariadna Vilaplana, Marta Castelló, Sarai Gisbert, Aina Seguí, Palmira Abad, Sheila Cuadrado, Andrea Gil, Altea Pla, Víctor Gómez, Moraima Cabrera, Lea Giner, Aina Garcia, Pedro Melenchón, Paula Garcia, Maya Torregrosa, Alba Cortell, Alexandra Martínez, Pablo Picó, Alba Jordà, Marta Galiano, Maria Aracil, Neus Sanjuán, Joana Deltell, Dani Carmona, Vanessa Bañuls</p>
<p>Noves incorporacions per al 2020-21</p>	<p>Abril Torró i María Regina</p>

LA LLIGA DE DEBAT AL PARE VITÒRIA

SAÛL BLASCO SORIANO

Professor d'Economia a l'IES Pare Vitòria

Enguany, l'IES Pare Vitòria participarà per cinqué any consecutiu a la Lliga de Debat de Secundària i Batxillerat organitzada per Xarxa Vives d'Universitats. Encara que el nostre recorregut a la competició és relativament jove, tot allò que hem viscut i seguim vivint ha donat per a molt. Sense cap dubte, la Lliga de Debat s'ha convertit en un clàssic al nostre centre. Any rere any, cada vegada més alumnat es mostra disposat a formar equips de debat, demostrant una gran motivació i compromís, no solament pel caràcter de l'activitat, sinó també pels èxits aconseguits fins avui i les bones experiències que l'alumnat participant transmet a la comunitat educativa.

Cal fer menció que de les quatre edicions que ja han conclòs com a participants, l'IES Pare Vitòria ha arribat a totes les segones fases locals, resultant victoriós en dues ocasions, en les quals ha disputat la fase final.

Hem de remuntar-nos al curs 2016-2017 per començar a escriure la història del Pare Vitòria a la Lliga de Debat. Aquell any vaig conèixer Santi López, professor d'Economia, que va aplegar al centre el mateix dia que jo. Ambdós encetàvem una nova

etapa i començarem el curs amb molta il·lusió, treballant quasi des del primer dia colze a colze. Ell fou qui va iniciar el camí que el nostre centre ha fet durant aquestos anys. Tan prompte com es va assabentar de l'existència de la Lliga de Debat, va inscriure'ns sense dubtar-ho. No li va costar massa motivar a un grup d'alumnat de primer i segon de batxillerat, arribant a formar dos equips per a debatre sobre el tema que es proposava en aquella edició: "*Tenen drets els animals?*". A Santi li deguem un treball excel·lent a la Lliga de Debat i una manera de preparar la competició que de seguida va obtenir els seus resultats, i que ha servit com a model per als anys posteriors. El primer any de participació, l'IES Pare Vitòria va quedar guanyador de la fase local i va poder gaudir de competir a la fase final, disputada a Barcelona a la Universitat Pompeu Fabra. No solament el centre va quedar en un grandíssim lloc per a ser novell, sinó que l'alumna Alicia Rubio va guanyar el premi a la millor oradora en la fase final de la competició. La resta de l'equip de debat el va formar Quico Llàcer, Laura González i Jordi Olcina.

En la següent edició, la de 2018, vaig decidir agafar el relleu per encarregar-me, com a capità, de portar endavant la Lliga de Debat. D'aquesta manera, vaig inscriure a un equip de cinc alumnes per a deba-

L'equip de debat de la primera edició, en un instant durant la fase final de 2017 a Barcelona, acompanyats pel professor Santi López

Debat corresponent a la segona fase local de l'any 2018. En la imatge, Iñaki Peris defenent l'argumentari front a l'equip contrari

Semifinal de Barcelona celebrada en 2019, on l'equip aconseguí el tercer lloc. En la imatge, Carla Barroso en un moment del debat

Instantània amb l'equip de debat al complet, acompanyats pels professors Saül Blasco i Quique Ferre, a Barcelona amb el trofeu com a semifinalistes de l'edició de 2019

tre sobre el tema "L'humor té límits?": Pol Alabort, Noe Gras, Iñaki Peris i Maria Gregorio em van fer fàcil la tasca, mostrant un treball i unes argumentacions encomiables. En la nostra segona participació, vam aconseguir passar a la segona fase local, molt prop d'haver optat a l'accés a la fase final, i amb Iñaki Peris com a guanyador del premi a millor orador de la fase local. Recorde aquella primera participació com a capità amb molta estima: els assajos al saló d'actes amb micròfons per a que s'acostumaren a escoltar-se, la contínua referència a l'humor i els acudits que això comportava, i totes les hores que vam passar junts practicant els discursos.

Va ser l'any 2019 quan vam aconseguir el nostre millor lloc en la competició. Aquell curs serà recordat com la consolidació definitiva del fenomen "Lliga de Debat" al Pare Vitòria. Per una banda, l'equip format per Andreu Ferrando, Arnau Garcia, Maria Serra, Maria Ferrer i Paula Albert, i per altra, l'equip de Marta Cloquell, Iñaki Peris, Carlos Santacreu, Carla Barroso i Nerea Pastor demostraren, des del principi, un nivell altíssim als debats, amb un argumentari sòlid defenent les posicions a favor i en contra del tema "*Calen les fronteres entre països?*". En aquesta ocasió la preparació fou encara més completa que l'any anterior perquè, al disposar de dos equips, vam poder practicar simulacres de debat enfrontant als equips, de manera que l'alumnat es podia fer una idea del que suposava participar a un debat sencer i així controlar millor els temps, i sobretot encarar-se a les interpel·lacions de l'equip contrari, fet que va propiciar una bona bateria de preguntes aprofitables a l'hora de la veritat.

Va ser l'equip de Marta, Iñaki —premi a millor orador per segon any consecutiu—, Carlos, Carla i Nerea el que va guanyar front a l'IES Enric Valor de Castalla la final de la fase local en un intensíssim i disputat debat, aconseguint així aplegar a la desitjada fase final que es va disputar a Barcelona, a la Universitat Abat Oliba. Catorze equips provinents de totes les províncies de Catalunya i del País Valencià reunits no solament per competir, sinó per compartir i intercanviar experiències, relacionar-se i crear noves amistats i vincles entre instituts en una experiència inoblidable.

La lliga de debat al Pare Vitòria

Els dos equips de debat participants en l'edició de 2019, en un moment de la fase local

L'alumnat encara recorda la Lliga de Debat com el millor que els va passar el curs 2018-2019. Acabar en tercera posició en una competició en la que van participar 179 equips és digne de menció. Per a mi, recordar a l'alumnat gaudir de cada debat i de cada instant que vam passar per Barcelona encara fa que es dibuixi un somriure al meu rostre. El mateix li passà al professor Quique Ferre, que ens acompanyà i va saber motivar a l'alumnat i ajudar-nos a superar els moments més complicats de la fase final. Recorde també la calorosa benvinguda a l'institut en tornar del viatge; alguns professors i professores ens contaven que havien vist els debats a les aules en streaming; l'entrevista a la Cadena SER d'Alcoi per cobrir la gesta del nostre alumnat i l'emoció que això va suposar; però sobretot el reconeixement als principals actors de l'èxit: l'alumnat, que a la fi és qui debat sol davant d'una sala plena de gent i contra un altre institut que també va molt ben preparat.

Els dos equips de debat participants en l'edició de 2020, en un moment de descans durant la fase local

El curs passat vam participar en la nostra última incursió a la Lliga de Debat, preparant el tema "La tecnologia augmenta la felicitat?" amb un primer equip format per Carla Barroso, Nerea Pastor, Aina Seguí, Arnau Vila i Maria Beloso; i un segon equip constituït per Natalia Calles, Ariadna Vilaplana, Alba Cortell, Maya Torregrosa i Pablo Picó. Durant la preparació encara vam anar un pas més enllà. El fet de comptar ja amb dos capitans, gràcies a la implicació de Quique Ferre, ens va permetre dedicar més temps i de millor qualitat a la preparació de l'alumnat, el qual va demostrar un alt nivell competitiu i una connexió, solidaritat, companyonia i recolzament entre ambdós equips envejable. Tant fou així que no un, sinó els dos equips van passar de fase i van aplegar a la segona fase local, a un pas de tornar a repetir la proesa de l'any anterior. Tothom sabem com va acabar el curs passat degut a la Covid-19, i la Lliga de Debat es va suspendre abans de la seua fase final a Tarragona.

Enguany, amb les mesures de restricció aplicades per a fer front a la pandèmia, la Lliga de Debat estrena un nou format online, el qual implica realitzar els debats des

Entrevista en Ràdio Alcoi Cadena SER per compartir l'experiència de l'equip de debat semifinalista en 2019

del centre mitjançant videoconferències. Per a nosaltres suposa un nou repte i noves motivacions per afrontar els debats amb les millors garanties possibles. I és que, com ja he anomenat abans, al nostre institut la Lliga de Debat ja s'ha convertit en un clàssic, tot gràcies a l'esforç, compromís i dedicació d'un alumnat que demostra que al Pare Vitòria ens agrada el debat i tenim arguments sobrants per continuar el nostre camí triomfant.

Segona fase local al Club Diario Información d'Alacant en febrer de 2020. En la fotografia, Alba Cortell en una intervenció del debat

VIATGES FINAL D'ETAPA, PLENS D'AVENTURES, PLENS DE CONEIXENCES

CARLES CASTILLO MONTAÑÉS

Professor de Grec i Llatí a l'IES Pare Vitòria

Parafrasege al títol —ho faig també al final— els conegudíssims versos del gran Kavafis, poeta grec d'Alexandria, que Llach ha versionat musicalment, i magistralment, per començar aquest article, ja que l'origen d'aquests viatges final d'etapa està als Departaments de Llatí i de Grec. M'agrada pensar —somiar no costa res— que recollim **l'esperit viatger, cosmopolita i integrador** del poble grec —l'**Hèl·lada** no és un país, és un concepte de vida i cultura—, i també la multiculturalitat de la societat romana. M'apassiona el món clàssic, clar que sí, aprenent de les seues virtuts i també dels seus molts defectes, de les seues llengües i les seues cultures, més vigents que mai, malgrat les actuals veus discordants i pragmàtiques. I de la mitologia grega, òbviament, carregada de simbolismes i al·legories, perfectament aplicables a qualsevol aspecte de la naturalesa humana. Reflexione sobre els personatges alats mitològics, mostra evident d'eixe caràcter viatger i rodamon: les erínies, les eumènides, les sirenes, Hermes i les seues sandàlies alades, protegint viatgers i comerciants, Eros i el seu poder sobre l'amor i el sexe, Atena Níke, la victòria alada... I què dir sobre els diversos personatges mítics, que recorren tot el món conegut amb les seues **aventures i vicissituds**: Odisseu, deu anys per anar de Troia a Ítaca, Enees,

de Troia a Cartago i a la península itàlica, Jàson i els seus Argonautes, a la recerca del Velló d'Or, a la Còlquida, a la Mar Negra, Hèracles i les Hespèrides, "filles del vespre", literalment, Occident, per on mor el sol —recordeu la Torre d'Hèrcules, a La Corunya o les columnes d'Hèrcules, a l'estret de Gibraltar— o Perseu a la recerca de Medusa, recurrent mig món... Sense oblidar el transcendental paper de les dones relacionades amb aquests herois citats: Calipso, Atena, Circe, Anticlea, Euriclea, Nausica i Areté, en el cas d'Odisseu, Dido i Enees, Medea i Jàson, Hera, Mègara i Deianira amb Hèracles o Dànae i Andròmeda amb Perseu. Com a colofó, pensant en els temps "patriòtics" que estem vivint, cite als clàssics: *Patria mea totus mundus est* —"La meua pàtria és tot el món"—. Per tant, viatgem, coneguem món, obrim la ment. Disculpeu aquesta introducció. No he pogut evitar-ho. M'ha eixit la "vena clàssica". Comence amb el tema.

Corria l'any **1994**. Els Departaments de Llatí, Història de l'Art i Grec vam decidir fer un viatge interdisciplinari a Madrid i Aranjuez, amb el Museu del Prado com a objectiu principal. El primer dels trenta viatges final d'etapa en els quals he participat, com una espècie d'*alma mater*, que no factòtum, per gaudir *in situ* d'innombrables meravelles i fascinants experiències. Tranquil·litat. Promet no abusar dels llatinismes. Els tres anys següents, els viatges van seguir realitzant-se per l'Estat espanyol: Sevilla, Itàlica, Mèrida, Catalunya, Segòvia, Madrid..., coordinats

Siena en 1999

per la cap del Departament de Llatí, Adela Sánchez, i el cap del Departament de Grec, un tal Carles Castillo.

I arribem a l'any 1998. Semblava impossible, però es va fer realitat. Primer viatge a l'estranger, concretament a Grècia, gràcies a l'esforç i il·lusió de tots. Atenes, Delfos, circuit pel Peloponés, creueret pel golf Sarònic, cap Sunion... Encisador. Al 1999 anem a Itàlia. Mª José Peidro m'acompanya com a responsable. Viatge en autobús, eixint d'Alcoi, passant per França i Mònaco, on vam parar en diverses poblacions d'interés. Què dir d'un país tan carregat de joies culturals com Itàlia? Fantàstica experiència. Al 2000 tornem a Catalunya, amb una barreja d'alumnat de 4t d'ESO i 2n de Batxillerat. Visitem diverses poblacions de Tarragona, Barcelona i Girona. Els anys 2001, 2003 i 2005, tornem a Itàlia, un viatge sempre atractiu per a l'alumnat, encara amb l'itinerari descrit abans, en autobús des d'Alcoi. Vicent Romans i Salvador "Siba" Sellés m'acompanyen aquesta vegada. Al 2002 visitem Berlín, Potsdam i el camp de concentració de Sachsenhausen, acompanyat per Àssun Pérez. La Segona Guerra Mundial i la seua posterior influència en tota Europa impregna tot el viatge, però Alemanya és molt més que això. Impactant.

Al 2004, primer viatge a Tunísia, acompanyat altra vegada per Adela Sánchez, que no ho feia des de Grècia 98. Una gran experiència cultural per a totes i tots. L'alumnat es va quedar meravellat per l'enriquidor contacte amb un poble

aparentment tan distint al nostre. El viatge es va repetir en 2007 i 2010, malgrat alguns prejudicis existents en alguns sectors de la societat. Acompanyat per Paula Francés i, altra vegada, per Siba Sellés, vam visitar indrets meravellosos i uns quants Patrimonis Mundials de la Unesco. Un recorregut completíssim. Al 2006 canvie el sistema de viatge per anar a Itàlia. Per estalviar despeses, propose anar en avió directament a Roma, per conèixer-la millor amb una estada prou més llarga i, des d'allí, un dia, en tren, a Florència i un altre dia, en autobús, a Pompeia. El canvi resulta molt satisfactori, i el repetim tres anys més, al 2009, acompanyat per Marisa Juan, canviant Pompeia per Tívoli, amb les impressionants Vila d'Este i Vila Adriana, al 2013, sol, i al 2018, acompanyat per Jaume Abad. En total, vuit viatges a Itàlia, quatre en autobús des d'Alcoi i quatre en avió a Roma. Colossal.

Any 2011. Torna el nostre emblemàtic viatge a Grècia, tretze anys després. M'acompanya Anna Oltra. Què dir de nou? Altra vegada, inoblidable, per moltes raons. Al 2016 tornem a Grècia. Gent fantàstica, com sempre. Acompanyant, Lluís Vidal. Una mítica experiència. Ara li toca a la llegendària Istanbul, amb creueret pel Bòsfor inclòs, fins a Anadolu Kavagi, en els límits de la Mar Negra. Dos anys gaudim d'aquesta increïble i immensa ciutat, el 2012 i el 2014, en plena crisi econòmica. Menys viatgers del que és normal i jo sol com a responsable, per abaratir costos, cosa

Istanbul en 2014

Viatges final d'etapa, plens d'aventures, plens de coneixences

Atenes en 2016

que he fet, anar sol dic, cinc vegades, les dues d'Istanbul, dues de Roma, Florència i Pompeia i una a Barcelona. Cap problema. Confiança plena per part de les directives del centre, de l'alumnat i de mares i pares. Fins al 2014, els viatges a l'estranger anaven dirigits a l'alumnat de 2n de Batxillerat i els de l'interior a gent de 4t d'ESO i 2n de Batxillerat, barrejats.

Al 2015 comencen els viatges dirigits exclusivament al **final de l'etapa de 4t d'ESO**. Parlant amb les/els meus alumnes, em transmeten la il·lusió d'acabar l'etapa amb un viatge que puguen recordar junts sempre, ja que, en acabar l'etapa obligatòria, hi ha gent que deixa el nostre institut i marxa a altres centres, per continuar diversos estudis. Decidim que aquest primer viatge siga assequible econòmicament, i també atractiu. Vaig sol com a responsable. Barcelona és l'elegida. Una ciutat cosmopolita i acollidora, farcida de llocs interessants per veure. Fins i tot vam veure un musical. Anem en cotxes particulars a Xàtiva i en tren al centre de la capital catalana. Amenitat, didactisme i diversió. Objectiu complert i gran resposta de l'alumnat. I ja no parem. Als anys 2016, 2017, 2018 i 2019 repetim viatge de 4t final d'etapa a Extremadura —Mèrida, Càceres i Trujillo— i Portugal —Lisboa i Sintra—. Ho té tot, bé de preu i molt complet en la barreja de cultura i diversió, com ha demostrat la fantàstica resposta de l'alumnat, 55 alumnes de mitjana cada viatge. El trajecte el fem en autobús, des d'Alcoi, i arribem a visitar cinc Patrimonis Mundials. Altres viatges, distints, són possibles, però, per ara, seguim amb aquest. Vull fer menció a la lloable actitud de la gent que ha vingut amb mi a aquests viatges, tant professorat

com alumnat, ja que els hem realitzat en l'anomenada Setmana de Primavera, dies no lectius, i que podien ser aprofitats per fer altres activitats o, simplement, descansar. José Manuel Segura, Quique Ferre, Tere Botella i Sílvia Castillo han sigut els meus acompanyants. Molt agraït.

Passem al 2015. Nova proposta de viatge i nou èxit de participació. Brussel·les, Amsterdam, Gant i Bruges és el nou viatge final d'etapa per a 2n de Batxillerat que incorporem al "catàleg". Anada, en avió, d'Alacant a Brussel·les. Quatre nits. Excursió en autobús propi a Gant. De Brussel·les a Amsterdam, en bus particular, amb parada en Bruges. Tres nits en la capital dels Països Baixos. Tornada, en avió, d'Amsterdam a Alacant. Un recorregut espectacular. Satisfacció per part de totes i tots. Repetim viatge l'any 2017 i el 2019. Marisa García, Jaume Abad i Lluís Vidal em van acompanyar en cadascun dels viatges.

I ja estem al 2020, any que sempre recordarem per la **pandèmia** provocada per la COVID-19 i com ens està marcant, en tots els aspectes. En març quedem confinats i van cancel·lant-se progressivament totes les activitats previstes. Ho teníem tot preparat per a l'habitual viatge de 4t a Extremadura i Portugal. 56 alumnes que havien realitzat quasi tots els pagaments, que tenien feta la tradicional dessuadora... Gran desil·lusió. Venia amb mi Pau Miquel Soler. El mateix podem dir del viatge de 2n de Batxillerat, 49 alumnes disposats a gaudir de la històrica Istanbul, per tercera vegada en el nostre llistat de viatges. M'acompanyava Lluís Vidal, amb tanta, o més, il·lusió que l'alumnat. Hagueren sigut el meus 31é i 32é viatges.

Tots aquests viatges han necessitat obvis esforços econòmics per part de l'alumnat, que han realitzat les més variades **activitats per recaptar fons**, des de vendre els tradicionals bombons i dolços de Nadal i altres típics productes com bolígrafs o clauers, a fer muntatges teatrals, desfilades de modes, actuacions musicals, tómboles, rifes i venda de paperetes. Una part més de l'engranatge dels viatges. Vull comentar un detall didàctic: des de 1998, viatge a Grècia, sempre ha tingut l'alumnat de 2n de Batxillerat un **dossier**, en paper i enquadernat, sobre els llocs a visitar i, des de 2016, l'alumnat de 4t d'ESO també una

completa informació, en **USB** individualitzat, pagat pel centre, com el dossier, amb més de set-cents arxius, sobre Mèrida, Càceres, Trujillo, Lisboa i Sintra. Més "detalls". En els primers viatges, fins a 2004, m'encarregava de gravar en vídeo tot el que visitàvem i fèiem. Fotos, poques. Després li passava, a qui volia, un muntatge d'allò filmat. A partir de 2005 van ser sols fotos, que van anar *in crescendo* en cada viatge. Per exemple, en els últims viatges li vaig passar un "resum" de 1.054 fotos a la gent d' Extremadura i Portugal 2019 i de 1.088 fotos a la gent de Bèlgica i Holanda 2019. Records inoblidables, crec. Anys després, encara hi ha gent que em comenta eixes fotos. Sent una satisfacció molt personal quan veig que la gran majoria de l'alumnat que ha vingut al viatge de 4t, i que es queda al nostre centre, torna a fer el viatge de 2n de Batxillerat. Un goig enorme per la **confiança** que dipositen en nosaltres mares, pares i alumnes.

No està dins del tema específic de l'article, però m'agradaria citar també altres viatges culturals d'un dia que organitzem des dels Departaments de Llatí i de Grec, com un **complement pedagògic ideal de les classes a l'aula**. Hem anat 18 vegades al Festival de Teatre Grecollatí de Cartagena i 5 al de Sagunt. Hem viatjat diverses vegades a València, Alacant, L'Alcúdia d'Elx, Cocentaina, El Campello, Lucentum o Sant Vicent del Raspeig. I hem realitzat unes quantes activitats pel nostre poble Alcoi, clar. Teatre, cinema, arqueologia, museus, xerrades, exposicions... Genial. Impressionant resposta de l'alumnat.

En resum, des de 1994 a 2019 he realitzat **30 viatges** final d'etapa: 8 a Itàlia —quatre d'aquests parant i dormint abans en ciutats de França i Mònaco—, 4 a Extremadura i Portugal, 3 a Grècia, 3 a Tunísia, 3 a Bèlgica i Holanda, 3 a Catalunya, 2 a Istanbul, 2 a Madrid i rodalies, 1 a Berlín i rodalies i 1 a Sevilla, Itàlica, Mèrida i altres llocs. Hem visitat **78 poblacions d'11 països**, hem gaudit de **48 Patrimonis Mundials de la Unesco en 10 països**, amb alumnat de 4t d'ESO i 2n de Batxillerat, uns **1.350 alumnes**, amb els quals hem pogut compartir moments fascinants i meravellosos. Un plaer immens haver viatjat amb ells, els autèntics protagonistes de tot aquest muntatge, sense els quals no tindria cap sentit el que fem al nostre institut. Moltes gràcies

Mèrida en 2019

a totes i a tots. Les qüestions negatives, anecdòtiques per a mi, resten oblidades, ja que la part positiva sempre ha prevalgut amb molta diferència. **Gràcies** també a les diferents **AMPA** que han col·laborat econòmicament, a l'actual Directiva de l'IES Pare Vitòria, presidida per Toni González i, òbviament, a totes les **directives** anteriors, part essencial i imprescindible en l'èxit d'aquesta important activitat. **18 professors i professors** han compartit amb mi la gran responsabilitat de viatjar amb aquests fantàstics adolescents. Molt orgullós de viure tantes experiències enriquidores amb elles i ells. El meu més profund agraïment a Adela Sánchez, que m'ha acompanyat cinc vegades, Salvador "Siba" Sellés, tres vegades, Lluís Vidal i Jaume Abad, dues vegades cadascú, Amparo Cebolla, Marisol Benavent, Mª José Peidro, J. Ignacio García, Vicent Romans, Àssun Pérez, Paula Francés, Marisa Juan, Anna Oltra, Marisa García, José Manuel Segura, Quique Ferre, Tere Botella i Sílvia Castillo. M'estic adonant que aquest article sembla un acomiadament meu definitiu. No és un punt i final. És un punt i seguit. Mentre el cos i el cap aguanten, seguiré. Ho sent —ironia—. Al 2020 no ha pogut ser. Podrà ser al 2021? Tant de bo. Per il·lusió i ganes del professorat i de l'alumnat no serà. Quan puguem, aniré jo o qui siga, però aquests viatges no pararan. Al Pare Vitòria tenim gent meravellosa disposada a mantindre aquest senyal d'identitat del nostre centre. Avancem. Innovem. Creem. Il·lusionem. Perquè som del Pare, i som... així.

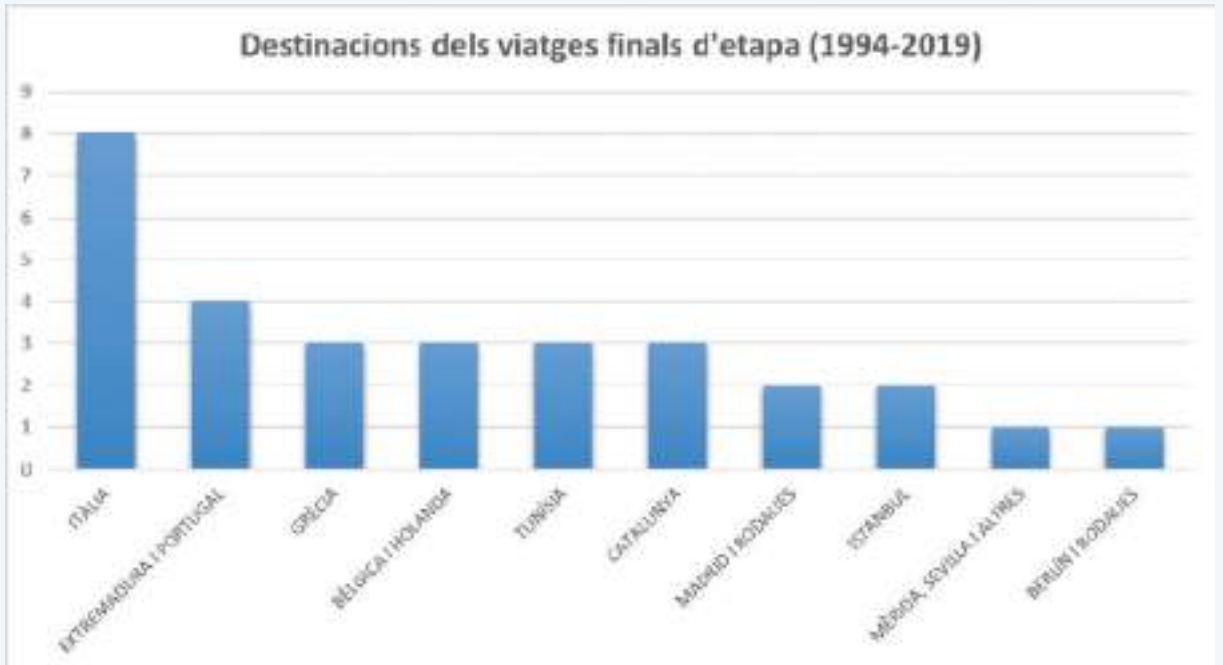
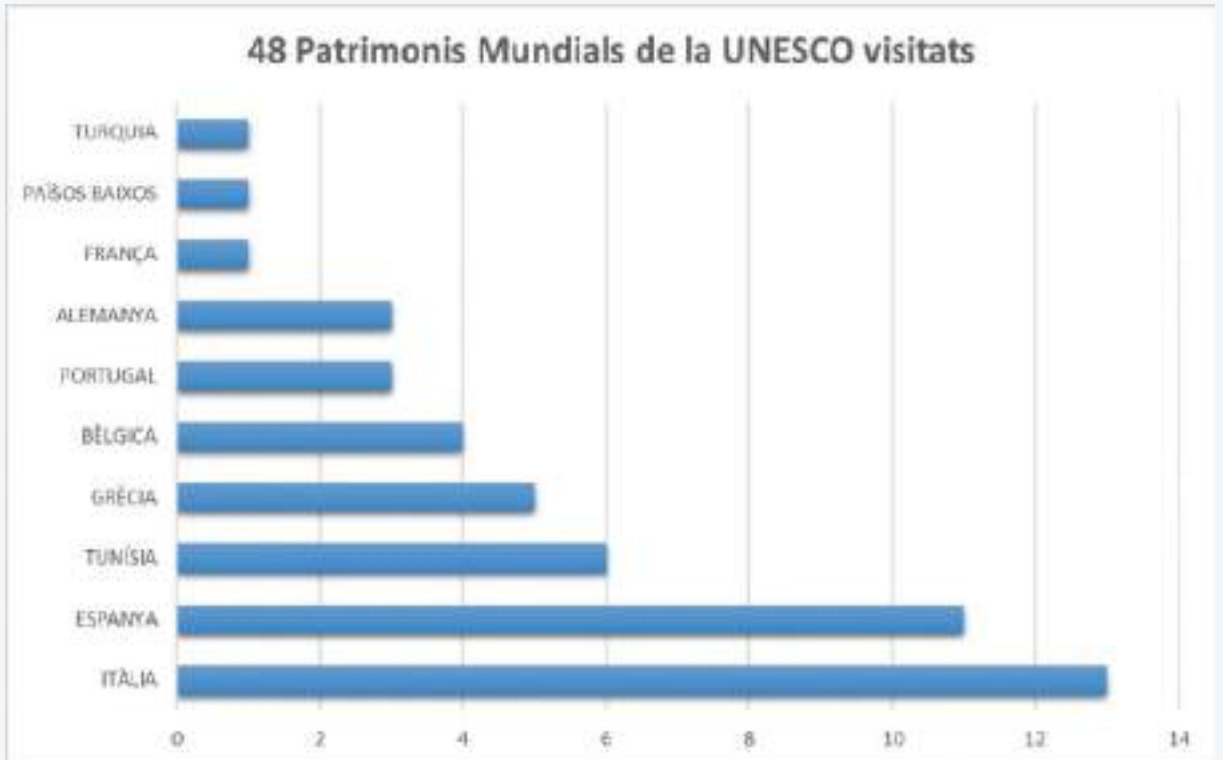
Que el camí siga llarg, no forces gens la travessia, savi com bé t'has fet, amb tanta experiència, ja hauràs pogut comprendre què volen dir les Ítaques.

**Viatges final d'etapa, plens
d'aventures, plens de coneixences**

**Viatges organitzats per Carles
Castillo, amb altres professors/es**

Any	Destinacions	Professors acompanyants
1994	Madrid i Aranjuez	Adela Sánchez i Amparo Cebolla
1995	Mèrida, Sevilla, Itàlica, Cáceres, Trujillo...	Adela Sánchez
1996	Barcelona, Tarragona, Empúries, Banyoles...	Adela Sánchez
1997	Madrid, Segòbriga, Segòvia, El Escorial...	Marisol Benavent
1998	Grècia: Atenes, Delfos, Micenes, Corint...	Adela Sánchez
1999	Itàlia: Roma, Florència, Venècia, Capri, Siena...	M ^a José Peidro
2000	Barcelona, Girona, Tarragona, Besalú...	J. Ignacio García
2001	Itàlia: Roma, Pisa, Pompeia, Verona, Milà...	Vicent Romans
2002	Berlín i rodalies	Àssun Pérez
2003	Itàlia: Roma, Tívoli, Nàpols, Pompeia...	Salvador Sellés
2004	Tunísia: Cartago, Susa, Monastir, Douz, Tozeur...	Adela Sánchez
2005	Itàlia: Roma, Lucca, Nimes (a França), Mònaco...	Salvador Sellés
2006	Roma, Florència, Nàpols i Pompeia	
2007	Tunísia: Dougga, El Djem, Djerba, Nefta, Byrsa...	Paula Francés

2009	Roma, Florència i Tívoli	Marisa Juan
2010	Tunísia: Kairouan, Matmata, Medenine, Sfax...	Salvador Sellés
2011	Grècia: Atenes, Delfos, Micenes, Olímpia...	Anna Oltra
2012	Istanbul: Santa Sofia, Bòsfor, mesquites...	
2013	Roma, Florència i Pompeia	
2014	Istanbul: Santa Sofia, Bòsfor, mesquites...	
2015	Barcelona: Museu d'Història, Sagrada Família...	
2015	Brussel·les, Amsterdam, Gant i Bruges	Marisa García
2016	Extremadura i Portugal: Mèrida, Lisboa...	J. Manuel Segura
2016	Grècia: Atenes, Delfos, Olímpia, Micenes...	Lluís Vidal
2017	Extremadura i Portugal: Mèrida, Lisboa...	Quique Ferre
2017	Brussel·les, Amsterdam, Gant i Bruges	Jaume Abad
2018	Extremadura i Portugal: Mèrida, Lisboa...	Tere Botella
2018	Roma, Florència i Pompeia	Jaume Abad
2019	Extremadura i Portugal: Mèrida, Lisboa...	Sílvia Castillo
2019	Brussel·les, Amsterdam, Gant i Bruges	Lluís Vidal

El suport econòmic mitjançant les quotes de les famílies és fonamental per poder realitzar les diverses activitats que du a terme l'AMPA en benefici dels alumnes, com són:

- **Festa de Nadal**
- **XIII hores esportives**
- **Premis literaris i d'investigació AMPA**
- **Viatges culturals**
- **Col·laboració amb el grup de treball UNESCO**
- **Col·laboració amb la revista EINES**

A més, l'AMPA participa en diversos fòrums i entitats per ajudar al benestar de la joventut i millorar l'educació dels nostres fills.

TOTS SOM NECESSARIS, COL-LABORA AMB L'AMPA.

